

Horváth Attila

Magyarország szuverenitásának kérdése az úgynevezett rövid 20. században (1918–1990)

Az első népköztársaság

A népszuverenitás kérdése

Az Osztrák–Magyar Monarchia I. világháborús veresége a soknemzetiségű birodalom szétesését eredményezte. Miután Tisza István a parlamentben elismerte, hogy a háborút elvesztettük, 1918. október 24-én az ellenzék megalakította a gróf Károlyi Mihály vezette Függetlenségi és 48-as Pártból, a Polgári Radikális Pártból és a Magyarországi Szociáldemokrata Pártból (ahogy a csehek és a délszlávok is tették) a Nemzeti Tanácsot. Felszólították IV. Károlyt, hogy a Nemzeti Tanácsot haladéktalanul bízza meg az ország kormányzásával. Az uralkodó 1918. október 26-án József főherceg személyében teljhatalmú magyarországi helytartót, *homo regiust* (szó szerint: „királyi embert”) nevezett ki az ország élére. Amikor azonban az ország új vezetője továbbra sem kezdett tárgyalásokat a Nemzeti Tanáccsal, sőt október 29-én Hadik János gróftól bízta meg egy új nemzeti kormány megalakításával, Budapesten és a nagyvárosokban 1918. október 28. és 31. között az I. világháború elhúzódása és a szociális nehézségek miatt elégedetlenkedő katonák és civilek utcai tüntetéseket kezdtek. A bel- és külpolitikai válság hatására József főherceg az addigi ellenzék vezérét, gróf Károlyi Mihályt nevezte ki miniszterelnökké. Károlyi először IV. Károlynak tette le az esküt, majd az antant, különösen az amerikai kormány követelésére és a fővárosban lezajló tüntetések hatására visszavonta azt. Ezért IV. Károly november 1-jén telefonos üzenetében a kormányt fölmentette a neki tett eskü alól. Károlyi Mihály

még aznap este a Nemzeti Tanács elnökévé választott Hock János előtt fölesküdt „Magyarországra és a magyar népre.”¹

Az államforma kérdésének megoldásához végül is Ausztria szolgáltatta a mintát. Bécsben ugyanis november 12-én az osztrák nemzetgyűlés kikiáltotta a köztársaságot, és Károly császár aláírt egy nyilatkozatot, amelyben lemondott uralkodói jogainak gyakorlásáról. Két nappal később IV. Károly magyar királyként is nyilatkozott. Az úgynevezett eckartsau levélben kijelentette: „Nem akarom, hogy személyem akadályul szolgáljon a magyar nemzet fejlődésének, amely iránt változatlan szeretettel vagyok átitatva. Ennélfogva minden részvételtől az állami ügyek vitelére lemondok, és már eleve elismerem azt a döntést, amelylyel Magyarország jövőző államformáját megállapítja.”² A nyilatkozatot azonban nem címezte senkinek sem, ezért akár magánlevélnek is tekinthető, másrészt csak az uralkodói jogok gyakorlásáról mondott le, a trónról nem, harmadrészt nem tartalmazott miniszteri ellenjegyzést, és az országgyűlés sem határozott róla. Ugyanakkor Károlyi Mihálynak a budapesti tudományegyetem öt jogászprofesszora azt a jogász szakvéleményt tolmácsolta, hogy a Pragmatica Sanctio már a király lemondása előtt érvényét veszítette, ezért a nemzet visszanyerte teljes szuverenitását.³ Mivel az 1910-ben megválasztott parlamentet nem akarták összehívni, nemzetgyűlési választásokat pedig nem tudtak volna tartani, ezért a Nemzeti Tanácsot kiegészítették a néhány politikai párt képviselőivel, az érdekképviseleti szervezetek, az egyházak és a vidéki nemzeti tanácsok képviselőivel, és az így létrehozott, kezdetben körülbelül 500 tagú, majd 1000-1200 főre bővülő Nagy Nemzeti Tanácsot az országgyűlést helyettesítő nemzetgyűléssé nyilvánították. A Nagy Nemzeti Tanács november 16-án kihirdette néphatározatát: I. Magyarország minden más országtól független és önálló népköztársaság. II. A népköztársasági alkotmányt az új választójog alapján sürgősen egybehívandó alkotmányozó nemzetgyűlés állapítja meg. III. Addig, amíg az alkotmányozó nemzetgyűlés másként nem határoz, az állami főhatalmat a gróf Károlyi Mihály elnökle alatt álló népkormány gyakorolja a Magyar Nemzeti Tanács intézőbizottságának támogatásával. IV. A népkormány alkosson sürgősen néptörvényeket:

¹ BORSÁNYI 1988; BÖHM 1923; BREIT 1929; GRATZ 1935; HAJDU 1968; 2005; 1978; 2012; HATOS 2018; JUHÁSZ NAGY 1945; MÉREI 1969; SALAMON 2001; SCHÖNWALD 1969; SIKLÓS 1978.

² Az eckartsau nyilatkozat eredeti példánya: http://vmek.oszk.hu/02100/02185/html/img/1_015a.jpg 2023.

³ SCHWEITZER 2019: 75.

1. az általános, titkos, egyenlő, közvetlen és a nőkre is kiterjedő nemzetgyűlési, törvényhatósági és községi választójogról; 2. a sajtószabadságról; 3. a nép esküdtbíráskodásáról; 4. az egyesülés és gyülekezés szabadságáról; 5. a földműves népek földhöz juttatásáról. A Nemzeti Tanács magának csak a közelebről meg nem határozott ellenőrző hatáskört tartotta meg.⁴

A „népköztársaság” kifejezés valójában köztársaságot jelentett, a „nép” előtag a „forradalmi” helyzetet kívánta volna kifejezni. Egyébként is a népköztársaságot és a Károlyi-kormányt – mivel nem tartottak országgyűlési választásokat – az úgynevezett őszirózsás forradalommal igyekeztek legitimálni, hiszen az államhatalom gyakorlását az alkotmányban erre fel nem jogosított szervek vették a kezükbe. Valójában egyes fegyveres csoportok a halottak napjára előkészített virágokat (igazából nem őszirózsza volt, mert az korábban nyílik), elsősorban krizantémokat foglaltak le, majd végighaladva Budapest utcáin minden katonát arra kényszerítettek, hogy sapkarózsájuk helyére a krizantémot tűzzék ki. Az altisztek csillagjait és kardbojtjait is letépték, a tisztektől pedig a kitüntetéseiket is elvették. Aki erre nem volt hajlandó, azt megverték. Voltak olyanok is, akiket agyonlőttek.⁵

A marxista történetírás az október végén és november első felében történeteket polgári demokratikus forradalomnak nevezte, gróf Károlyi Mihályt pedig egyfajta magyar Kerenszkijként értékelte.⁶ Forradalmat azonban egy elnyomó, retrográd rendszerrel szemben lehet kirobbantani. Az Osztrák–Magyar Monarchia ezzel szemben jogállamként működött. A Károlyi-kormány néptörvényei az államforma megváltoztatását is beleértve inkább reformoknak tűnnek, mint egyfajta rendszerváltozásnak. Az utcára vonult tömegek is elsősorban azért bíztak Károlyi Mihályban, mert ellenzéki politikusként a háború ellen volt, és abban reménykedtek, hogy nyugati kapcsolatai segítségével a lehetőségekhez képest kedvező békefeltételeket érhet el a győztes nagyhatalmaknál. Emellett megoldja a háború miatt tovább fokozódó szociális problémákat is. A legradikálisabbak a szökött katonák voltak, akiknek a száma egyes források szerint elérte a 40–50 ezret. Nekik élet-halál kérdés volt, hogy kormányváltás történjen. Emellett körülbelül 30 ezer civil is fegyverhez jutott.⁷

⁴ *Az 1910–1915. évi országgyűlés képviselőházának naplója. XLI. kötet. 1918. július 24. – november 16.* 457–458.

⁵ *Népszava*, 1918. november 1. 3; *Friss Újság*, 1918. november 1. 5; KASSÁK 1928–1932: II. 432.

⁶ LENIN 1962a: 82; LENIN 1962b: 212; NEMES 1979.

⁷ GELLÉRT 1919: 192. V. ö.; BREIT 1925: 28; GRATZ 1935: 65.

Magyarország egyes területeinek megszállása

Az I. világháborút lezáró fegyverszüneti szerződést 1918. november 3-án írták alá Padovában az Osztrák–Magyar Monarchia és Olaszország, illetve az antanthatalmak között. Eszerint az Osztrák–Magyar Monarchia csapatainak minden megszállt területet ki kellett üríteniük. Ez az egyezmény tehát Magyarország területi épségét elvileg nem érintette. A Károlyi Mihály miniszterelnök által 1918. november 13-án aláírt úgynevezett belgrádi egyezmény azonban már demarkációs vonalakat meghúzva hasított ki területeket Magyarországból. Károlyi úgy gondolta, hogy már az önálló Magyarország nevében lép fel, de nem tudott semmilyen kézzelfogható eredményt elérni. A szerb, a román és a cseh csapatok egyre nagyobb területet foglaltak el, és megsértve az egyezmény 17. pontját, azonnal eltávolították a magyar közigazgatást.⁸ Ráadásul az antant nem ismerte el továbbra se a Károlyi-kormányt, és ezzel együtt a Belgrádban megkötött megállapodást sem.⁹

Eközben Magyarországon a hadsereg vezetésére és a kormányzatra a hozzá nem értés és kapkodás volt jellemző. A Károlyi-kormány első hadügyminisztere egy alkoholista tüzérkari ezredes, Linder Béla¹⁰ lett, akiről kiderült, hogy korábban Ferenc Ferdinánd híve volt. Igazából senki sem tudta, hogy miként esett rá a választás.¹¹ Hírhedtté vált kijelentése: „Nem kell hadsereg többé! Soha többé katonát nem akarok látni!”¹² Olyan volt, mintha a pénzügyminiszter azt mondta volna, hogy nem akar több pénzt látni. Így kerülhetett sor a világtörténelem leggyorsabb leszerelésére. A demarkációs vonalakat senki sem védte. A helyzet odáig fajult, hogy amikor november 6-án a Károlyi Mihály vezette delegáció Belgrádba utazott, a Hadügyminisztérium még kéttucatnyi katonát sem tudott a különvonat védelmére kirendelni.¹³ A Hadügyminisztériumban uralkodó anarchikus állapotra jellemző, hogy Friedrich István saját magát nevezte ki honvédelmi államtitkárrá, és Budapesten hatalmas plakátokat helyezett el az önkényesen megalkotott rendeleteinek szövegével. Linder azt hitte, hogy Károlyi Mihály küldte, a miniszterelnök pedig, hogy

⁸ PÁLVÖLGYI 2020: 111.

⁹ ROMSICS 2005a: 79.

¹⁰ HORNYÁK 2005: 28.

¹¹ GARAMI 1922: 75.

¹² *Pesti Hírlap*, 1918. november 3.

¹³ JÁSZI 1989: 61.

a hadügyminiszter nevezte ki. Jellemző módon, annak ellenére, hogy a november 5-i kormányülésen tisztázódott a szélhámosság, Friedrich még két hónapig államtitkár maradhatott.¹⁴ Károlyi Mihály az ország védtelen állapota és a belgrádi kudarc miatt Lindert tette meg bűnbaknak, és ezért november 9-én leváltotta, de továbbra is maradhatott tárca nélküli miniszter (1918. november 9. – 1918. december 12.).¹⁵ Linder után Bartha Albert¹⁶ következett, aki elődjével szemben megpróbált fegyelmet teremteni a hadseregben, ami nem volt könnyű feladat. Például az 1918. november 30-án kelt 32.334/eln. 2-a. számú rendelkezés lehetővé tette a tiszteknek, hogy politikai pártokhoz csatlakozzanak. A parancsnokok fegyelmi jogkörét esküdtszékekre ruházták, bizalmi férfiakat neveztek ki, korlátozták a tisztelgést stb. Mindezek a rendelkezések csak bomlasztották a fegyelmet. Ráadásul a Pogány József vezette katonatanács folyamatosan akadályozta a minisztérium működését. Sőt Pogány december 12-én vörös zászlóval felvonuló katonákkal tüntetett a hadügyminisztérium előtt. Ennek hatására Bartha Albert lemondott.¹⁷ Bartha után Károlyi egy ideig hadügyminiszter is volt, majd sógorát, Festetics Sándor grófot nevezte ki.¹⁸

A kormányzat feloszlatta még az egyben lévő fegyelmezett, jól felszerelt és vezetett csapatokat is, akik az öt háborús év harcaiban hatalmas tapasztalatra tettek szert. Ezután pedig már képtelenség volt új, hatékony haderőt létrehozni, még a karhatalmi feladatok ellátására sem maradt elegendő erő. A tábornoki és a főtiszti kart menesztették, a tiszteknek megengedték a politikai szereplést. Így kiestek a legjobb katonai szakértők, akik stratégiai mélységekben is képesek lettek volna átlátni mindazokat a katonai problémákat, amelyekkel a függetlenné váló Magyarország új vezetőinek szembe kellett nézniük. A hibás döntés eredményeképp a demarkációs vonalakat senki sem védte a belgrádi egyezményt megszegő szerb, román és cseh csapatok jogtalan támadásával szemben. Ennek következtében Magyarország a kisantanttól szenvedte el a második vereségét, és a cseh, a román és a szerb hatóságok kerültek birtokon belülre, ami jelentős mértékben növelte a tárgyalási pozíciójukat a békeszerződés megkötésekor.

¹⁴ GRATZ 1935: 67; SIKLÓS 1978: 234; BÖHM 1923: 80–81.

¹⁵ BÖLÖNY–HUBAI 2004: 89.

¹⁶ HAAS 2002.

¹⁷ SALAMON 2014: 35; GRATZ 1935: 70.

¹⁸ BÖLÖNY–HUBAI 2004: 89.

A katonai ellenállás lokális, regionális méretekben azonban egyáltalán nem volt lehetetlen. Ezt bizonyítják az 1918. novemberi felvidéki (rózsahegyi-zsolnai, nagyszombati) ellentámadások sikerei, a Kratochvil Károly vezette székely hadosztály román előrenyomulást jó ideig lefékező feltartóztató hadműveletei, s végső soron a fegyveres ellenállás értelmének, lehetőségének egyik sikeres bizonyítéka a balassagyarmati katonai akció története is.¹⁹

A Károlyi-kormányt elsősorban francia nyomásra az antant nem ismerte el.²⁰ Teljesen kiszolgáltatta ezzel a területtrábló katonai alakulatoknak. Az országban kialakult anarchikus állapotok révén a cseh, a román és a szerb csapatok egyre nagyobb területeket tudtak elfoglalni. Tudatosan arra törekedtek, hogy minél kedvezőbb pozícióba kerüljenek a béketárgyalások idejére.²¹

Részben ez az antanthatalmakba vetett túlzott bizalom okozta a népköztársaság bukását, mivel a Vix-jegyzék még Károlyi Mihály számára is elfogadhatatlan volt, hiszen nyilvánvalóvá vált, hogy durván megsértik az etnikai határokat is.²²

Az első szovjet típusú diktatúra: a Magyarországi Tanácsköztársaság (1919. március 21. – 1919. augusztus 1.)

Károlyi Mihály a válságossá vált helyzetből egy szociáldemokrata kormány kinevezésével próbált volna kilábolni. Károlyi tépelődései közben, 1919. március 20-án a szociáldemokrata Landler Jenő a Budapesti Gyűjtőfogházban pártja nevében alkut kötött az ott előzetes fogva tartásban levő kommunista vezetőkkel arról, hogy közösen fogják átvenni a hatalmat, majd pártjaik egyesülése után együtt fogják kikiáltani a Tanácsköztársaságot, és bevezetik a „proletárdiktatúrát”. Másnap, 1919. március 21-én megtörtént az államcsíny, Budapesten szórólapokon tudatták a lakossággal azt a hamis hírt, hogy Károlyi lemondott, a kommunisták, illetve szociáldemokraták együttesen létrehozták a Magyarországi Szocialista Pártot, és átvették a hatalmat. Fegyveres csapataik elfoglalták a főváros stratégiai szempontból fontos objektumait, és Garbai Sándor

¹⁹ RÉVÉSZ 2019; BARTHÓ-TYÉKVICSKA 2000.

²⁰ ÁDÁM-ORMOS 1999: 23.

²¹ *Magyarország katonai helyzete 1918. november – 1919. április* [é. n.].

²² ORMOS 1983: 179; BREIT 1929: II. 5.

szociáldemokrata, valamint Kun Béla kommunista vezetők kikiáltották a Magyarországi Tanácsköztársaságot. Hivatalos nevén: Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaságot. Az új politikai rendszer nevét az orosz „*szovjetrepublik*” kifejezésből magyarosították, és a „Szövetséges” szó azt jelentette, hogy az internacionalizmus elve alapján készek betagozódni a Szovjetunióba.²³

A Kommunisták Magyarországi Pártja eredetileg Moszkvában, 1918. március 24-én alakult Kun Béla²⁴ vezetésével. Tagjai azt a feladatot kapták, hogy agitátorokat képezzenek ki, és kezdjék meg Magyarországon a kommunista szervezkedést. Amikor megérkezett az őszirózsás forradalom híre, úgy gondolták, hogy elkezdődött Magyarországon is az a folyamat, amely Oroszországban az 1917-es februári forradalommal. Kun Béla és társai az úgynevezett guruló rubellel²⁵ és a szovjet vezetés konkrét utasításaival együtt érkeztek vissza Magyarországra. Azt a feladatot kapták, hogy Magyarországon is hozzanak létre egy szovjet típusú diktatúrát, amely majd csatlakozik a nagy Szovjetunióhoz. Ennek megfelelően a Tanácsköztársaság a Lenin vezetése alatt álló Szovjet-Oroszország diktatúráját tekintette mintának. A legfeltűnőbb különbség a későbbi sztálini struktúrához képest, hogy ekkor még nem épült ki a pártállami rendszer. A Forradalmi Kormányzótanács alakuló ülésén leszögezték, hogy az egyesítő pártkongresszusig egyben a párt vezetését is maguknak vindikálják. A Moszkvából Budapestre küldött magyar bolsevikok ennek megfelelően betiltották az összes polgári pártot és egyesületet, kulturális és valláserkölcsi szervezeteket. Nagymértékben korlátozták az emberi jogokat. Szinte minden vagyontárgyat, amelyet egy kicsit is értékesebbnek, hasznosabbnak tartottak, elkoboztak. Csak a Tanácsköztársaságot megfelelő propagandával támogató lapok működhetek tovább, a többi újságot rövid úton betiltották.

Az április 2-án közzétett ideiglenes alkotmány, amely szó szerinti fordítása volt a szovjet alkotmánynak, szabályozta a különböző tanácsok és intézőbizottságaik viszonyát, létrejöttük feltételeit, meghatározta a választójog új kritériumait, megfogalmazta a választási eljárás fogalmát. Eszerint a községek és a városok választói munkástanácsokat választhattak. A felsőbb szintű hatalmi testületeket viszont már az alsóbb

²³ A föderációs elképzelésekről: Kővágó 1979: 57–60.

²⁴ Életrajza: BORSÁNYI 1979.

²⁵ Így nevezték azt a viszonylag jelentős anyagi támogatást, amelyet a Szovjetunió adott a más országokban a hatalom megszerzése érdekében tevékenykedő kommunista pártoknak.

szintű tanácsok tagjai közül választották ki. Az ideiglenes alkotmány tulajdonképpen a Bolsevik Párt belső szabályzatát alkalmazta a tanácsi választásokra is. Rendelkezett még a nemzeti önrendelkezés jogáról, s kiemelte, hogy a proletárállam föderalisztikus elvek szerint szerveződné. (Ami a Szovjetunióhoz való csatlakozással realizálódott volna.)

A Tanácsköztársaság „végleges” alkotmányát 1919. június 23-án vezették be, amely a Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság Alkotmánya címet viselte. Teljes mértékben szakítottak a demokráciával és a jogállamisággal. A magyar történeti alkotmány tradícióival, a nemzeti hagyományokkal szemben az 1918. július 10-én elfogadott szovjet alkotmányt tekintették mintának. Bár a szöveg nem teljes egészében a szovjet alkotmány szó szerinti fordítása, de ahol eltér tőle, ott igyekezett azt „forradalmi szemléletében” túllícitálni.

Az államhatalom egységéből indultak ki. A munkásokra, katonákra és földművesekre hivatkozva osztatlanul birtokba vették a törvényhozó, a végrehajtó és a bírói hatalmat. Egyúttal deklarálták, hogy az úgynevezett kizsákmányolóknak semmilyen pozíciót, hivatalt nem adnak.

Hatalmukat csak folyamatos terrorral tudták fenntartani. Ezért a büntetőbíróságokat megszüntették, helyettük pedig a többnyire proletárokból álló és politikai alapon ítélező forradalmi törvényszékek minden alakiságtól mentesen, teljesen önkényesen, azonnali hatállyal, mindenfajta jogi garancia figyelmen kívül hagyásával, a „forradalmi jogtudat” alapján hozták meg ítéleteiket. Lukács György a terrorról mint „jogforrásról” tett közzé nyilatkozatot.²⁶ Az ítéletek néha túlzottan is enyhék, máskor megdöbbenően kegyetlenek voltak. Például zsebtolvajlásért egyszer felmentették a vádlottat, máskor pedig halálra ítélték. Amennyiben halálos ítéletet hoztak, azt nyomban végrehajtották. A Forradalmi Törvényszék összesen 570 személyt ítélt halálra és végeztetett ki. Az áldozatok „bűne” döntő többségben „ellenforradalmi magatartás” tanúsítása volt.²⁷

A csendőrség és a rendőrség feloszlata után belső, karhatalmi egységként hozták létre a Vörös Őrséget. 1919. április 29-én a Cseka mintájára létrehozták a Frontmögötti Forradalmi Bizottságot, amely „terrorcsapatokkal” (ez volt az egységek hivatalos megnevezése) terrorizálta a lakosságot. A kormányzati terror legerősebb szabadcsapatát a budapesti lakosok „Lenin-fiúknak” nevezték, ami onnan eredt, hogy Szamuely Tibor moszkvai látogatásakor Lenin fiaivá fogadta őket, és „munkájuk”

²⁶ LUKÁCS 1987: 132.

²⁷ VÁRY 1922.

elismeréseként jelvényeket küldött nekik. Hírhedt páncélvonatjukon járták az országot, és mindenütt felléptek, ahol a tanácsrendszert veszélyeztető megmozdulásokat sejtettek. Már az öltözetükkel is félelmet keltettek: bőrnadrág, bőrkabát, tányérsapka. Emellett szinte minden létező fegyvert magukra aggattak.²⁸

Az elvben a szociáldemokratákkal együtt kormányzó kommunista vezetők²⁹ kapkodó, a lakosság legelemibb érdekeit is figyelmen kívül hagyó intézkedések egész sorával szinte mindenkit maguk ellen fordítottak. Elsősorban azért, mert Lenin utasításai alapján jártak el. A Magyar Tanácsköztársaság nem titkolt célja a Szovjetunióhoz való csatlakozás volt. Erre utalt az Alkotmányban szereplő „Szövetséges” szó: Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság. Erre utalt az is, hogy amikor visszafoglalták a felvidéki magyar területeket, akkor ott egy „Szlovák Tanácsköztársaságot” hoztak létre. Ahogy Pritz Pál találónan megfogalmazta: a Tanácsköztársaság „[v]ezetői a legtermészetesebben beszéltek arról, hogy ők kommunisták, s csak véletlenül magyarok”.³⁰ (A szovjet vezetés sem kifejezetten önzetlen célból támogatta a magyar kommunistákat.)

A Forradalmi Kormányzótanács feloszlatta az összes polgári pártot és egyesületet.³¹ Megszüntettek minden alapjogot és a törvény előtti egyenlőséget. Az állampolgárok nem hivatkozhattak az alanyi jogaikra. Teljes mértékben a kommunista vezetők önkényes intézkedéseitől függtek. A tömegével felmerült jogsérelmek esetén is megszűnt a bírósághoz fordulás joga. Megtiltották a Közigazgatási Bíróság működését is. A Tanácsköztársaság „jogi szakfolyóírata”, a *Proletárjog* deklarálta: „A forradalom nem vitatkozik ellenfeleivel, hanem szétzúzza őket.”³²

Az aktív és a passzív választójogot nemre való tekintet nélkül csak azok gyakorolhatták, akik tizennyolcadik életévüket betöltötték, és a társadalomra hasznos munkából éltek, mint a munkások vagy alkalmazottak stb., vagy akik háztartási munkával foglalkoztak. Nem választók és nem választhatók: a) akik nyereség szerzése céljából bér munkásokat alkalmaztak, b) akik munka nélkül szerzett jövedelemből éltek, c) kereskedők,

²⁸ B. MÜLLER 2016; BÍRÓ 2019; SARLÓS 1961.

²⁹ A két párt egyesülése után kitalált új név nem tartalmazta ugyan a „kommunista” kifejezést, de a „demokrata” jelzőt is elhagyták.

³⁰ PRITZ 2019: 61.

³¹ Lukács György még az 1836-ban alapított Kisfaludy Társaságot is betiltotta. Lásd JÓZSEF 1967: 70.

³² *Proletárjog*, 1919/2. 14.

d) lelkészek és szerzetesek,³³ e) elmebetegek és gondnokság alatt állók, f) akiknek politikai jogai aljas indokból elkövetett bűncselekmény miatt föl vannak függesztve. Ezeknek a szabályoknak megfelelően a lakosság 50%-ának lett volna választójoga. Valójában szavazati jogosultságot a legtöbb esetben a szakszervezeti tagsággal vagy párttagsággal rendelkezők kaptak.³⁴ A választásokon ellenjelölt nélkül csak a pártvezetés által kiválasztottakból álló listára lehetett szavazni.³⁵ Így is néhány helyen utólag korrigálták az eredményeket. Az ilyen módon létrehozott helyi, azaz községi és városi tanácsok delegálták a járási tanácsokat. A megyei tanácsok pedig a járási és a városi tanácsokból alakultak, ezzel is erősítették a városi munkásság befolyását. A megyei és a városi tanácsok végül pedig kijelölték a Szövetséges Tanácsok Országos Gyűlésének tagjait.³⁶ A választójog csak a helyhatósági választásokra vonatkozott.

A Tanácsköztársaság 133 napos fennállása alatt igen nagy mennyiségű jogszabályt alkotott. A kommunista vezetők között viszont alig volt képzett és gyakorlati tapasztalatokkal rendelkező jogász. Rónai Zoltán igazságügyi népbiztos néhány jogszabályt kapott Kun Bélától, majd a bécsi külkereskedelmi kirendeltségtől kapta meg német nyelven a Szovjetunióban kiadott rendelkezéseket. Miközben azt is deklarálták, hogy többet jogászokra nem lesz szükség, és hamarosan a jog is el fog halni. Ennek megfelelően Lukács György népbiztoshelyettes rendeletére megszüntették az egyetemi jogászképzést.³⁷ Nem tisztázták a jogforrási hierarchiát, még azt sem, hogy melyik hatóságnak van jogalkotói jogosultsága. Kialakították azt a gyakorlatot, hogy a napilapok is rendszeresen közzétették a rendeleteket. Ez tovább fokozta a zűrzavart. Valaki például megjelentetett egy rendeletet arról, hogy az együttélést házasságnak kell nyilvánítani. Ezután hiába nyilatkozott a Kormányzótanács arról, hogy ilyen rendelet nem született, több házasságot erre a nem létező rendeletre hivatkozva felbontottak. A kapkodva, csekély jogász ismeretekkel összetákolt rendelkezések egymással is ellentmondásosak voltak. Ráadásul sok esetben teljesen értelmetlenek. Például húsvétkor megtiltották a húsvéti tojások festését, megszüntették az érettségi

³³ Pedig a szerzetesek tényleg nincstelenek voltak, hiszen szegénységi fogadalmat tettek, és nem lehetett magántulajdonuk. Még a munkásoknál is szegényebbek voltak.

³⁴ GRATZ 1935: 126.

³⁵ BÖHM 1923: 301; SZABÓ 1919: 63.

³⁶ VARGA 2019: 190.

³⁷ HATOS 2021: 289.

vizsgát és az osztályozást az iskolákban, állami tulajdonba akarták venni a mézet, a rongyot, a papírhulladékot, az üvegdíszeket, a háztartási cikkeket, az evőeszközöket stb. A *Proletárjog* című lapban közölt rendeletek újabb és újabb ötleteket valósítottak meg: papi nőtlenség megszüntetése,³⁸ a fajegészség, az eugenika szempontjából az elmebetegek, szifiliszitikusok, tuberkolotikusok stb. házassági tilalma. Később a süketnémáké is. Sőt közösülési tilalmat és sterilizációt is elrendeltek.³⁹ A *Himnusz* helyett az Internacionálét kellett játszani. A nemzeti színű zászlókat be kellett szolgáltatni, és helyettük vörös színűeket kellett mindenhova kitűzni.⁴⁰

Minden magánlakás fürdőszobáját szombatontként a proletárcsaládok rendelkezésére kellett bocsátani.⁴¹ Betiltották a divatot és minden célszerűtlen szokást.⁴² Állandósították az alkoholtilalmat.⁴³ Hiába mondta Garbai Sándor, a Forradalmi Kormányzótanács elnöke, hogy a magyar parasztság ötöde szőlőművelésből él. Jobb ügghöz méltó precizitással határozták meg ezzel szemben a színházak és mozik büféiben árusított limonádé árát és összetételét.⁴⁴

Az államosításnak nevezett jogtalan vagyonekbozásokról egymás után hozták a rendeleteket, ugyanis azt hirdették, hogy minden lenne, csak az elosztást kellene racionalizálni és igazságosabbá tenni. Értéktéremtést, fejlesztést egyáltalán nem terveztek. Kárpótlás nélkül állami tulajdonba vették a pénzügyintézeteket, az ipari, bányá- és közlekedési üzemeket, az áruházakat, a földbirtokokat, az iskolákat, a színházakat, a mozikat, a könyvtárakat, a műkincseket, a gyógyszerháztartásokat. Annak ellenére, hogy az ipar államosításának csak a 20 főnél több alkalmazottat foglalkoztató üzemekre kellett volna kiterjednie, sok helyen a kisiparosok műhelyeit és szerszámaikat is elkobozták.⁴⁵ Ennek következtében visszaesett a termelés, és megbénult a kereskedelem.

Állami tulajdonba vették a lakóházakat, az ékszereket, a műtárgyakat, az aranyérméket és a külföldi pénzeket, keleti szőnyeget, bankbetéteket, hangszereket, kerékpárokat, bútorokat, mikroszkópokat, edényeket, bélyeggyűjteményeket, fehérneműket stb. A végén már szinte mindent,

³⁸ *Proletárjog*, 1919/1. 6.

³⁹ *Proletárjog*, 1919/13, 19, 21, 32, 40, 61.

⁴⁰ *Tanácsköztársaság*, 1919. április 26.

⁴¹ *Budapesti Népbizottság Hivatalos Közlönye*, 1919. március 28.

⁴² *Proletárjog*, 1919/31.

⁴³ *Proletárjog*, 1919/61.

⁴⁴ DENT 2019: 325.

⁴⁵ RÁKOS 1953: 41.

ami mozdítható volt.⁴⁶ Nem kezdtek új lakások építésébe, hanem a meglévő lakásokat úgynevezett házbizalmiak leltárba vették. Minden felnőtt elvileg egy szobát, egy család pedig maximum három szobát tarthattott meg, a lakásingatlan többi részét fel kellett ajánlani az államnak. A házbizalmiak és a házmesterek által leltárba vett lakásokat, lakrészeket a rendszer hívei között osztották szét.⁴⁷ A tulajdonosok a hirtelen rájuk szakadt jogfosztottságuk mellett úgy érzékelték az új rendszert, mint amelyik kiforgatja őket anyagi és erkölcsi javaikból.

Az államosításnak nevezett akció valójában át nem gondolt kifosztás volt, amely még a Tanácsköztársaságra nézve is több kárt okozott, mint hasznot. Mivel szinte mindent elkoboztak, megszűnt az adóztatás, az állami bevételeket rablógazdálkodással igyekeztek pótolni. Az államosított vállalatok többségénél visszaesett a termelés, csökkent a munkafegyelem. A lefoglalt árukészletek egy része pedig kézen-közön eltűnt.⁴⁸ A korlátozások nemcsak a kereskedőket, hanem a vásárlókat is sújtották. Bútort, edényt, evőeszközt, felső- és alsóruházatot, ágyneműt vagy más tartós fogyasztási cikket csak a házbizalmi írásos engedélyével lehetett vásárolni. Egyetlen gazdasági vagy szociális problémát sem oldottak meg, inkább növelték azokat.

A 100 hold feletti birtokokat államosították, és általában a régi intézők szakmai felügyelete mellett állami gazdaságokhoz hasonló termelőegységeket hoztak létre belőlük. Mivel a földet államosították, és nem osztották fel, ezért szinte az egész parasztságot maguk ellen fordították, hiszen a szomszédos országok földosztásairól szóló hírek viszont eljutottak Magyarországra is. A magántulajdonban maradt kisbirtokokat szövetkezeti gazdaságokba akarták tömöríteni, de ennek megvalósítására a Tanácsköztársaság bukása miatt már nem került sor. A magántulajdon szentségébe vetett bizalom viszont megingott. Különböző önjelölt szervezetek, magukat hatóságnak tituláló személyek sorra foglalták el mások földbirtokait. A birtokos parasztok joggal tartottak attól, hogy az ő földjeiket is államosítani fogják. A parasztság ezért elbizonytalanodott, és sok helyen a termelőmunka helyett inkább kivárássra rendezkedett be.⁴⁹

⁴⁶ PIL 672. f. 348. ő. e.

⁴⁷ *Pesti Napló*, 1919. április 1. 4; *Pesti Napló*, 1919. március 29. 4; *Népszava*, 1919. március 29. 3; *Népszava*, 1919. április 3. 6; HATOS 2021: 185.

⁴⁸ *Népszava*, 1919. július 15.

⁴⁹ KERÉK 1939: 162; MATLEKOVITS 1919: 1.

A lakosságot folyamatosan vegzálták, illetve megpróbálták ellenőrzés alá vonni és izolálni. Korlátozták a kávéházak működését, hogy ne legyen fóruma a nem kontrollálható társalgásoknak. Betiltották a telefonhívásokat, még a segélyhívást is. Szigorúan büntették az utcai csoportosulásokat. Estére kijárási tilalmat hirdettek, és le kellett oltani a villanyt. Kegyeletsértő módon megszüntették a különböző vallások szertartásainak megfelelő temetkezéseket. Az iskolákban megszüntették a magyar irodalom oktatását. A Magyar Tudományos Akadémiából elzavarták a tudósokat, és helyükre vöröskatonákat költöztettek.⁵⁰

A Tanácsköztársaság vezetői az egyházakra kezdettől fogva ellenséggként tekintettek. Ezért a vallásosság és az egyházak megsemmisítése céljából a Forradalmi Kormányzótanács már az első ülésén létrehozott egy külön hivatalt, a Vallásügyi Likvidáló Hivatalt (vagy „bizottság”, máshol „biztosság”), amelynek élére Faber Oszkárt (egyébként egy harcos ateistává és szociáldemokrata funkcionáriussá lett korábbi piaristát) tették, amely szervezet leginkább az egyházak vagyonának megszerzésében jeleskedett. Államosították az egyházak földjeit, a templomok kivételével minden ingatlant, iskolákat, kórházakat, szociális otthonokat, de még az értékpapírokat és a készpénzt is elkobozták. Felszámolták a keresztény gazdasági, kulturális és valláserkölcsi szervezeteket, betiltották a vallásoktatást. A lelkészeket, apácákat (pedig ők ápolták a betegeket) kitiltották a kórházakból. A helyi szinten tevékenykedő vezetők viszont sok helyen elmondták, hogy a templomokat is el fogják kobozni, és ott például mozikat rendeznek be, mint a Szovjetunióban. Ezután nem kaphattak az egyházak a műemlék jellegű templomok fenntartásához sem segítséget. A munkástanácsok megbízottjai ellenőrizték, hogy a miséken, istentiszteleteken mit mondanak a lelkészek. Új tankönyveket adtak ki, betiltották a hittan oktatását, eltiltották a szerzetes- és paptanárokat a tanítástól és a betegápolástól. A papokat és a szerzeteseket felszólították, hogy hagyjanak fel hivatásuk gyakorlásával, nősüljenek meg, és vegyenek részt egy átnevelő tanfolyamon. A Tanácsköztársaság hivatalos lapja, a *Vörös Újság* fogalmazta meg a Forradalmi Kormányzótanács célkitűzéseit: „A hadseregből és az iskolából kirepültek a papok, most már csak a templomok vannak hátra. A vallás nem magánügy, hanem közügy, és a proletárdiktatúrának igenis elsőrendű kötelessége a legkérelmezhetlenebbül megszüntetni az egyház minden néven nevezendő működését.” Faber Oszkár kijelentette: „Ne kerteljünk! Nyíltan

⁵⁰ Hatos 2021: 29.

megmondom, hogy célunk az egyház teljes kiirtása!”⁵¹ Az egyházakkal szemben alkalmazott terror következtében 11 pap és egy szerzetesnővér szenvedett vértanúhalált.⁵²

A Tanácsköztársaságot az antanthatalmak nem ismerték el. Kun Béla ezért is fogadta el a tárgyalásos megegyezés lehetőségét, amikor távirat formájában megérkezett hozzá az úgynevezett Clemenceau-jegyzék. Eszerint, amennyiben a meghatározott északi és keleti határok mögé visszavonul a Tanácsköztársaság hadserege, akkor a románok visszaadják a Tiszántúlt, és a Tanácsköztársaság vezetőit meghívják a békekonferenciára. A Tanácsköztársaság vezetői elfogadták a diktátumot, mert azt gondolták, hogy ezzel az antant legalább *de facto* elismeri az ország kommunista rendszerét. Egyébként is, nincs jelentősége a megrajzolt határoknak. A szovjet hadsereg úgy is rövidesen bevonul Magyarországra. A Tanácsköztársaság vezetőinek mindegyik feltevésükben csalatkozniuk kellett. A Vörös Hadsereg csak negyedszázaddal később ért ide, és sem a románok, sem a csehek nem tartották be a Clemenceau-jegyzékben leírtakat, hanem kihasználva a lehetőséget, egyre nagyobb területeket foglaltak el.

Ideiglenes kormányok

*Peidl Gyula úgynevezett szakszervezeti kormánya
(1919. augusztus 1. – 1919. augusztus 6.)*

A Tanácsköztársaság bukása után Peidl Gyula úgynevezett szakszervezeti kormányt hozott létre. Elkezdték felszámolni a kommunista diktatúra intézkedéseit, és felvették a Magyar Népköztársaság nevet. Azonban a párizsi békekonferencia úgynevezett ötös tanácsa nem ismerte el a szakszervezeti kormányt, a román csapatok pedig augusztus 2-án bevonultak Budapestre. Gyakorlatilag a Dunántúl kivételével az egész ország idegen csapatok megszállása alá került. Peidl Gyula megpróbált tárgyalni a megszálló hadsereggel, de az eredménytelenül végződött.

⁵¹ ADRIÁNYI 2005: 178; FAZEKAS 1997: 63; *Menekülnek a patkányok* 1919; FAZEKAS 2001: 17.

⁵² HORVÁTH 2021: 189.

Friedrich István kormányai (1919. augusztus 7. – 1919. november 24.)

Végül augusztus 6-án Friedrich István a román hadsereg támogatásával lemondatta a Peidl-kormányt, majd József főherceg, aki IV. Károlytól *homo regiusi* felhatalmazást kapott, elfoglalta a kormányzói pozíciót, és megbízta Friedrichet, hogy alakítson ideiglenes kormányt. Az új kormány Magyar Köztársaságként határozta meg az államformát, és elkezdte a Tanácsköztársaság idején elkövetett bűncselekmények nyomozását. Érdekes helyzet alakult ki. Miközben a kormány egymás után hozta az intézkedéseit, ezekre csak Budapestre vonatkozóan tudott érvényt szerezni. Szuverenitása rendkívül korlátozott volt, hiszen a román hadsereg felügyelte a vidék közigazgatását, postáját és sajtóját. Közben szinte zavartalanul végezte az ország kifosztását. Az antant pedig ezt a kormányt sem ismerte el, mert József főherceg aktivizálása miatt tartott a Habsburg-restaurációtól. Október végén érkezett meg Magyarországra az angol külügyminisztérium kelet-közép-európai ügyekkel foglalkozó diplomatája, Sir George Russel Clerk vezette misszió, amely elérte, hogy a románok kivonultak az Észak-Dunántúlról és a Duna-Tisza közéről. (A Tiszántúlról azonban csak 1920 áprilisában vonultak ki.)⁵³

Huszár Károly kormánya (1919. november 24. – 1920. március 15.)

Miután Clerk tárgyalásai végre eredménnyel jártak, Huszár Károly vezetésével megalakulhatott az új koalíciós kormány. November 16-án, amint a román hadsereg utolsó egységei is elhagyták a magyar fővárost, Horthy Miklós katonái élén bevonult Budapestre. Az antant november 25-én arról értesítette Huszár Károlyt, hogy elismerik kormánya legitimitását. Magyarországnak tehát több mint egy év után újra nemzetközileg is elfogadott kormánya lett.⁵⁴

⁵³ RÁNKI 1967: 174.

⁵⁴ 1918 novembere és 1920 júniusa között tíz kormány hét miniszterelnökkel és nagyjából ugyanannyi külügyminiszterrel működött, de valódi külpolitikai érdekképviselet nélkül.

A király nélküli királyság kora (1920–1944)

A trianoni békediktátum

Az I. világháborút lezáró békeszerződéseket azért is nevezhetjük diktátumoknak, mert nem tárgyalások révén, az *audiatur et altera pars* elvét megsértve hozták meg, illetve egyáltalán nem vették figyelembe az etnikai határokat. Olyan területeket szakítottak el, amelyekben egy tömbben élt a magyarság. Ezért sem engedték, hogy ezeken a területeken népszavazást tartsanak. A valódi indokok a nyers politikai, gazdasági érvek voltak. Ezért történhetett az, hogy Magyarország a vesztesek között is a leghátrányosabb helyzetbe került.

A trianoni béke (1921. évi XXXIII. törvénycikk az Északamerikai Egyesült Államokkal, a Brit Birodalommal, Franciaországgal, Olaszországgal és Japánnal, továbbá Belgiummal, Kínával, Kubával, Görögországgal, Nikaraguával, Panamával, Lengyelországgal, Portugáliával, Romániával, a Szerb-Horvát-Szlovén Allammal, Sziámmal és Cseh-Szlovákiával 1920. évi június hó 4. napján a Trianonban kötött békeszerződés becsikelyezéséről) 14 részből és 364 cikkelyből állt. A második része Magyarország határait írta körül. 325 411 km²-ből (Horvátország nélkül 282 870 km²) több mint kétharmad (71%, Horvátországgal együtt 67%) elvesztett. „Csonka-Magyarország” területe 92 952 km²-re csökkent. Magyarország lakosságának pedig több mint a felét veszítette el. (Az 1910-es népszámlálás szerinti 18 264 533 főből 7 615 117 fő maradt). A magyar nemzetiségűek lélekszáma az elcsatolt területeken az 1910-es népszámlálás alapján:

- Szlovákiához: 1 067 000 fő, a helyi lakosság 30%-a;
- Romániához: 1 662 000 fő, a helyi lakosság 32%-a;
- a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz: 541 000 fő, a helyi lakosság 28%-a;
- Ausztriához: 26 200 fő, a helyi lakosság 9%-a.

Az utódállamokhoz került a mezőgazdasági terület közel fele, az ipari potenciál 52%-a. Nagy veszteség érte a vas- és acélgyártást, a textilipart, az üveggyártást, a malomipart, a faipart, a papírgyártást. A sóbányák, vasércbányák kivétel nélkül, a kőbányáknak pedig nagy része elveszett.⁵⁵

⁵⁵ BUDAY 1923: 16.

Magyarország 63 vármegyéjéből 10 maradt épségben, további 25 pedig többé-kevésbé megcsonkítva. Az utóbbiból a közszolgálatban álló tisztviselők és egyéb alkalmazottak létszámának csökkentéséről és egyes kapcsolatos intézkedésekről szóló 1923. évi XXXV. törvénycikk 17-et összevonásokkal 7 vármegyévé alakított át. Így maradt összesen 25 vármegye. A 27 törvényhatósági városból 11 maradt meg.

Magyarország így Közép-Európa legkisebb és egyben legsebezhetőbb állama lett. Egyúttal a kisantant gyűrűje fogta körül politikailag és gazdaságilag is elszigetelt hazánkat. A kisantantot alkotó államok területe egységesen 683 000 km² lett, lakossága pedig 47 millió. (Ez a terület nagyobb lett, mint amekkora az Osztrák–Magyar Monarchia volt.) Ez az ellenséges blokk állt szemben a 93 000 km²-re visszaszorult területű és 7,6 millió lakosú Magyarországgal. Az elvesztett területekről közel félmillió menekültet kellett befogadni,⁵⁶ miközben szétrombolták a korábbi gazdasági, piaci, közigazgatási és közlekedési szervezetet.

A trianoni békeszerződés ötödik fejezete a katonai megkötéseket tartalmazta. A békeszerződés katonai rendelkezése szerint Magyarországnak meg kellett szüntetnie az általános hadkötelezettséget. 35 000 főben maximálták a kizárólag önkéntesekből álló magyar honvédség létszámát (1750 főtiszt és 1313 altiszt, a többi sorkatona). Megtiltották vezérkar felállítását, hadsereg- és hadtestszintek megszervezését. Nem importálhattak fegyvereket, csak egyetlen, az antant által ellenőrzött állami hadianyaggyárban lehetett fegyvereket készíteni. Nem engedélyezték repülőgépek és hadihajók gyártását sem. Csak 40 250 puskát, 525 géppuskát, 140 aknavetőt és 105 tüzérségi löveget engedélyeztek. A magyar hadseregnek páncélozott járművei és repülőgépei sem lehettek. A dunai flottilla összesen három felderítő századdal rendelkezhetett. A tengeri hadiflottát elkobozták, és Olaszországnak adták. A sport- és egyéb egyesületek honvédségi oktatással nem foglalkozhattak.

Magyarországgal szemben többfajta egyenlőtlen külkereskedelmi kötelezettséget is előírtak. A magyar kormány köteles volt egyoldalúan megadni a legnagyobb kereskedelmi kedvezményt a szövetséges és társult hatalmak országainak, és egyetlenegy országot sem részesíthetett speciális kereskedelempolitikai kedvezményben, kivéve Ausztriát és Csehszlovákiát, amely országokkal öt évig preferenciális kereskedelmi egyezményt köthetett.

⁵⁶ PETRICHEVICH HORVÁTH 1924: 37.

Magyarország nem nyerhette vissza szuverenitása teljességét, mert a jóvátétel érdekében lefoglaltak magyar vagyontárgyakat, és ellenőrzés alá vonták a pénzügyeit. A magyar honvédségre vonatkozó szankciók betartását pedig a Magyarországra delegált Szövetséges Katonai Ellenőrző Bizottság ellenőrizte. Még az 1920. évi antwerpeni olimpiára sem utazhatott el a magyar sportolók küldöttsége.⁵⁷

*Az ideiglenes alkotmányjogi szabályozás*⁵⁸

Amikor Horthy Miklós bevonult Budapestre, az országnak nem volt államformája, államfője, az antanthatalmak által is elismert kormánya, parlamentje, nem voltak határai, nem volt közigazgatása, nemzeti bankja, pénze, nem voltak külképviseletei. Az országban többféle garázdálkodtak katonákból, sérelmeket szenvedett polgárokból összeverődött fegyveres csoportok, amelyek önkényes ítéleteket hajtottak végre. Egyedüli nyereségként a Habsburg Birodalomtól való teljes függetlenséget könyvelhették el.

A belpolitikai helyzet stabilitása és a politikai rendszer legitimitása érdekében a jogfolytonosság elvére hivatkoztak. Visszatértek az 1918. őszi jogállapothoz, hiszen akkor oszlatta fel magát az országgyűlés, és mondott le a király „az ügyek viteléről”. Az ezután következő időszakot nem ismerték el legitimnek, mivel nem tartottak demokratikus választásokat, és az időközben meghozott jogszabályokat a „forradalmi jogtudattal” próbálták igazolni.

Elsőként a nemzetgyűlési választást tartották meg, amelyhez a szükséges jogi háttérrel a Friedrich-kormány 1919 novemberében kiadott választójogi rendelete biztosította, amely az addigi legszélesebb választójogot garantálta. Titkos, egyenlő, kötelező és a nőkre is kiterjedő választójogot adott, amely a lakosság 40%-ára terjedt ki. (Összehasonlításként: Anglia: 47%, Franciaország: 28%, Belgium: 30%, Ausztria: 59%, Lengyelország: 48%, Románia: 21%, Jugoszlávia: 23%).⁵⁹

⁵⁷ A felsorolt adatok összegzésére lásd ROMSICS 2020: 181.

⁵⁸ A korszakra vonatkozó legfontosabb szakirodalom: BETHLEN: 2000; BOROS 2002; 2006; DOMBRÁDY 2012; EGRESI 2008; GERGELY 2001; GERGELY–PRITZ 1998; GOSZTONYI 1992; GRATZ 2002; HORTHY 1990; MONTGOMERY 2004; L. NAGY 1995; NEMESKÜRTY 1996; ORMOS 1998; PÖLÖSKEI 1977; PRITZ 1995; PÜSKI 2006; 2015; ROMSICS 2005b; 2017; SZINAI 1988; UNGVÁRY 2013; VARGA 1991.

⁵⁹ GERGELY 1999: 48.

Az államforma kérdésében a Nemzetgyűlés teljes egységben volt: mindenki elutasította a határokat és a belső közrendet fenntartani nem tudó köztársaságot. A királyság egyöntetű támogatása mellett azonban nagy volt a megosztottság a IV. Károlyt támogató legitimisták és a velük szemben álló szabad királyválasztók között. A legitimisták szerint nem szűnt meg IV. Károly joga a nevezetes nyilatkozatának kiadásával, hiszen a jogfolytonossághoz való visszatérés a forradalmi körülmények által kikényszerített nyilatkozatot egyébként is érvényteleníti. A szabad királyválasztók ezzel szemben arra hivatkoztak, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásával a Pragmatica Sanctio is elveszítette létjogosultságát, és ezzel lehetővé vált a szabad királyválasztás. A kérdést végül is a külpolitikai helyzet döntötte el. Az antanthatalmak és a szomszédos országok háborús okként tekintettek egy esetleges Habsburg-restaurációra. Ezért IV. Károly második visszatérési kísérlete után⁶⁰ a Nemzetgyűlés végső lépésként kimondta a Habsburg-ház trónfosztását (1921. évi XLVII. törvénycikk IV. Károly Ő Felsége uralkodói jogainak és a Habsburg Ház trónörökösödésének megszüntetéséről).⁶¹

Már csak azt a kérdést kellett volna megoldani, hogy ki legyen a király. A szabad királyválasztók ugyanis nem tudtak egyetlen jelöltben megállapodni. Ezért abban egyeztek meg, hogy amíg a király személyéről nem tudnak dönteni, addig ideiglenes államfőt választanak. Így került előtérbe Horthy Miklós személye, akit az antanthatalmak is elismertek, és akinek volt fegyveres ereje a rend fenntartására.⁶²

A Nemzetgyűlés 1920. március 1-jén régi történelmi hagyományokra támaszkodva megválasztotta kormányzónak Horthy Miklóst, aki ezután visszavonult a mindennapi politikai csatározásokból. Elsőként Teleki Pált tette meg miniszterelnökké, majd közel egy évtizedig Bethlen István lett a kormányfő. A bethleni konszolidációnak nevezett közel tízéves periódusban⁶³ a különítmények nagy részét feloszlatták (nemegyszer katonai akció keretében számolták fel központjaikat). Földreformot vezettek be, amelyben ugyan érintetlenül hagyták a nagybirtokokat, azonban így is körülbelül kétmillió ember földhöz juthatott (1920. évi XXXVI. törvénycikk a földbirtok helyesebb megosztását szabályozó rendelkezésekről). Ez többnyire 1–5 holdas birtokot jelentett. Az országtól

⁶⁰ ORMOS 1990: 51.

⁶¹ VARGYAI 1964; KARDOS 1998: 23.

⁶² GOSZTONYI 1992: 33.

⁶³ ROMSICS 2019: 210.

elcsatolt területekről hazánkba menekülők tízezreit igyekeztek lakáshoz és munkához juttatni. A kommunista pártot (és mindenfajta szélsőséges mozgalmakat) az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről szóló 1921. évi III. törvénycikkkel törvényen kívül helyezték.⁶⁴

Gazdasági-politikai stabilizáció

A gazdasági stabilitás érdekében 1924-ben létrehozták a Magyar Nemzeti Bankot, és 250 millió korona népszövetségi hitellel segítették a gazdaság talpra állítását, 1927-ben bevezették az önálló és stabil valutát, a pengőt. Kötelező nyugdíj- és betegbiztosítást vezettek be, fejlesztették a népiskolai hálózatot és a közegészségügyet. Az oktatási, kutatási és kulturális közintézmények megreformálását és fejlesztését Bethlen kultuszminisztere, Gróf Klebelsberg Kuno irányította.⁶⁵

A húszas évek magyar belpolitikáját meghatározó Bethlen István fel fogása szerint egy ország irányítására a kellő vagyoni alappal, továbbá fejlett nemzeti öntudattal és nemzeti érzéssel rendelkező rétegek hivatottak. Ezért Bethlen – noha a korlátozott mértékű jogkiterjesztés szükségességét elismerte – a tömegdemokráciát elvetette, s magát a konzervatív demokrácia, illetve fontolva haladás hívének vallotta. 1922-ben mondott beszédében hangsúlyozta: „Mi demokráciát akarunk, de nem a nyers tömegek uralmát, mert azok az országok, ahol a tömegek uralma vált úrrá az egész nemzet felett, a pusztulásnak vannak kitéve.” A vagyonosok és műveltek „legtöbb ellenálló képességgel bírnak [...] minden nyomással szemben”. Ennek megfelelően szűkítette például a választójogot korhatár, iskolai végzettség, állandó lakás, állampolgárság feltételeinek szigorításával és vidéken a nyílt szavazás visszaállításával. Ezzel a választójogosultak száma 29%-ra csökkent. (Lex Bethlen – 2200/1922. ME rendelet).⁶⁶ Szintén a konzervatív politikát erősítette a felsőház megszervezése⁶⁷ 1927-ben és a kormányzói jogkör kiterjesztése. A közigazgatást is igen óvatos formában reformálták meg (1929. évi XXX. törvénycikk a közigazgatás rendezéséről). Bethlen szerint Magyarországon egyelőre még hiányoznak azok a feltételek, amelyek egy szélesebb társadalmi alap-

⁶⁴ DRÓCSA 1921b: 99.

⁶⁵ Hencz 1999; Huszti 1942; T. Kiss 1999.

⁶⁶ SZABÓ 1999: 87.

⁶⁷ PÜSKI 2000: 11.

zottságú politikai demokrácia működőképességét szavatolhatnák. Arra hivatkozott, hogy a politikai jogok kiterjesztése csak az értelmi színvonal és az életszínvonal emelésével párhuzamosan lehetséges.

A Horthy-korszakra mégis legerősebben a Trianon-szindróma, illetve az I. világháború elvesztése okozta trauma nyomta rá bélyegét. Szinte mindegyik társadalmi réteg egyetértett az etnikai elven nyugvó revízió követelésének jogosságában.⁶⁸

Magyarországnak az Európában elfoglalt geopolitikai helyzete is befolyásolta a magyar politika mozgásterét. Oroszországban már 1917-től kezdve működött kommunista terror. Különösen a vesztes országok városaiban sorozatos tüntetésekre, tömegmegmozdulásokra került sor. Mussolini 1922-től kezdte kialakítani Olaszországban fasiszta diktatúráját. Pilsudski marsall 1926-ban Lengyelország *de facto* diktátora lett. A balti államokban, amelyek szintén akkor lettek önállóak, a harmincas évek elején hasonlóan alakult a hatalmi berendezkedés. Portugáliában Salazar hozott létre egy tekintélyelvű diktatúrát, ugyanez történt Spanyolországban is, ahol 1936 és 1939 között véres polgárháborút is vívtak. A balkáni monarchiákban maguk az uralkodók biztosították a diktatórikus módszereket alkalmazó kormányok uralmát. Ausztriában Dollfuss kancellár Salazaréhoz hasonló diktatúrával kísérletezett, míg a nácik meg nem gyilkolták. A németországi náci hatalomátvétel (1933), majd az Anschluss (1938) a magyar belpolitikai életet is sokkhatásként érte. Magyarország közvetlen szomszédságba került a náci Németországgal, majd nem sokkal később a sztálini Szovjetunióval is.

Mindezen kedvezőtlen bel- és külpolitikai tendenciák ellenére a Bethlen Istvánt követő miniszterelnökök sem tértek át valamilyenfajta totalitárius államberendezkedésre, hanem ragaszkodtak a történeti alkotmányhoz.⁶⁹ Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter 145.500/1933. BM számú rendeletében betiltotta a horogkeresztes jelvény bármely formában való használatát. Horthy – többek között – rádióbeszédében is elítélte a fasiszta eszméket. Bebizonyosodott, hogy az 1921. évi III. törvénycikk, a rendtörvény nemcsak a kommunista, hanem a nyilas vezetők, köztük Szálasi Ferenc elítélésére is alkalmazható.⁷⁰

A két világháború között a magyar állam továbbra is a Szent Korona-tan és a történeti alkotmány alapján működött. Horthy Miklós

⁶⁸ ZEIDLER 2001; 2002.

⁶⁹ HORVÁTH 2020: 136.

⁷⁰ DRÓCSA 2021a: 255.

kormányzó az ország régi hagyományainak megfelelően csak ideiglenes államfő volt, az ország szuverenitását továbbra is a Szent Korona testesítette meg. Ebben mind a legitimisták, mind pedig a szabad királyválasztók teljes mértékben egyetértettek.⁷¹ Az alkotmányosság helyreállításáról és az állami főhatalom gyakorlásának ideiglenes rendezéséről szóló 1920. évi I. törvénycikk kibocsátása után került sor „Az állami hatóságok, hivatalnokok és intézmények elnevezése és az állami címereken a Szent Koronának alkalmazása” című rendelet kibocsátására.⁷² Ebben az is szerepel, hogy a magyar állami hatalom jelképeként továbbra is a Szent Koronát kell alkalmazni.

Ennek az elvnek megfelelően készült el a törvénykezés egyszerűsítéséről szóló 1930. évi XXXIV. törvénycikk, amelynek 1. §-a deklarálta: „A bírói hatalmat az állami bíróságok a Magyar Szent Korona nevében gyakorolják.” Zsitvay Tibor igazságügyi miniszter a törvényjavaslat tárgyalásakor, az előadó ajánlásához – többek között – a következőket tette hozzá: „Amikor ez a törvényjavaslat a magyar korona nevében fogja mondani az ítéleteket, akkor annak a bírónak mindaz a varázsereje meglesz, amely abból az első dekrétumból és Szent István koronájából minden magyar vérén keresztül rezdül: lesz akkor türelmetesség, tehát alaposság, lelkiismeretesség és szociális érzék; lesz törvénytevés, tehát a törvényhez való ragaszkodás és lesz abban igaz ítélet.”⁷³

A törvény ezen rendelkezését az alábbiakkal indokolták: „az évszázadok folyamán kifejlődött közjogi felfogás szerint a Magyar Szent Korona az ezeréves magyar államiságnak, az uralkodót és az egész magyar nemzetet magába foglaló szuverenitásnak megtestesülése. Az államfőhatalmi jogosítványok egyike a bírói hatalom, ennek a hatalomnak is a Szent Korona a gyökere. A bírói hatalom is külsőleg a Szent Koronában elevenedik meg a legtökéletesebben.”⁷⁴

A Szent Korona-tant és a történeti alkotmányt a magyar nemzet mindig is megbecsülte. Az olasz fasizmus és a német nemzetiszocialista eszmékkel szemben Mindszenty József, Pethő Sándor, Szekfű Gyula és a többi jobboldali, konzervatív gondolkodó – többek között – a Szent

⁷¹ EGRESI 2007: 244.

⁷² *Budapesti Közlöny*, 1920. március 21.

⁷³ Az országgyűlés képviselőházának 411. ülése 1930. június 20-án, pénteken. 427.

⁷⁴ Az 1930. évi XXXIV. tc. indokolása a törvénykezés egyszerűsítéséről. Lásd: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=93000034.TVI&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D49>

Korona-tanra hivatkozva érveltek.⁷⁵ Ezért is nálunk a szélsőséges eszméket valló pártok és mozgalmak (kommunista és fasiszta pártok), amelyek szembehelyezték magukat az ország alkotmányával és történeti tradícióival, és külső támogatásuk révén veszélyeztették az ország szuverenitását, a lakosság jelentős részének támogatását nem nyerhették el.⁷⁶

A nyilas diktatúra (1944–1945)

Magyarország német megszállása

Magyarország 1944 elejéig szinte a béke szigete volt a II. világháború sújtotta Európában. Viszonylag jó volt a lakosság ellátása, működött ellenzéki pártokkal a parlament. A sajtószabadságot csak a haditudósítások vonatkozásában korlátozták. A magyarországi zsidók – bár a zsidótörvények a jogképességüket drasztikusan korlátozták – nem voltak közvetlen életveszélyben.⁷⁷

A Wehrmacht- és az SS-alakulatok a „Margarethe I” hadműveleti terv parancsait követve 1944. március 19-én hajnali 4 órakor megszállták Magyarországot. Birtokukba vették a stratégiai fontosságú helyeket: repülőtereket, hidakat, közlekedési csomópontokat, rádiót, rendőrkapitányságokat. A magyar hadsereg élére egy teljhatalmú német főtitstet neveztek ki, aki korlátlanul rendelkezhetett az egész magyar közlekedéshálózattal, utakkal, vasutakkal, repülőterekkel. A magyar honvédség alakulataihoz német összekötő tiszteket rendeltek, akik átvették a magyar hadsereg feletti ellenőrzést és irányítást. A német hadvezetés pozícióit tovább erősítette, hogy először az ország keleti részét, majd más területeit is hadműveleti zónává nyilvánították, ami szinte korlátlan hatalmat jelentett az érintett területen. A német hadsereg azon túl, hogy jelen volt, számos középületet lefoglalt, és súlyosan megterhelte az ország gazdaságát. Ellátásuk a magyar költségvetésnek havi 200 millió pengőbe került. Hatalmas mennyiségű élelmiszert,

⁷⁵ NAGY 2015: 189; GRIGER 1936: 40; PETHŐ 1937: 71–73; SZEKFŰ 1938: 76.

⁷⁶ A nyilas szellemiségű pártok az 1939-es választásokon a náci Németország támogatásával 19%-ot értek el. Lásd PINTÉR 1999: 202. Az 1945-ös választásokon a Magyar Kommunista Párt a Szovjetunió támogatása ellenére is csak 16,85%-ot ért el. Lásd BALOGH 1999: 228.

⁷⁷ VÉRTES 1997.

nyersanyagot és kisebb mértékben ipari terméket vittek ki fizetség nélkül a németek az országból.⁷⁸

A „Margarethe I” haditerv számolt a magyar honvédség ellenállásával is, ezért a parancs külön kitért arra, hogy „minden ellenállást kíméletlenül le kell törni”, azaz az ellenállókat agyon kell löni, akit lefegyvereztek, azt Németországba kell internálni. Ezenkívül még azokat az alakulatokat is laktanyázár alá helyezték, amelyek nem tanúsítottak ellenállást. A magyar hadvezetés parancsba adta, hogy a honvédség ne tanúsítson ellenállást. Így is sor került néhány helyen kisebb-nagyobb összecsapásra. Nyilvánvaló volt, hogy a német hadsereget ellenségként kezelték. A harcok következtében a német áldozatok száma közel félszáz lett, míg a magyar honvédelem kevesebb mint tíz személyt veszített. Adolf Hitler Edmund Veessenmayert nevezte ki Magyarországra mint követet és birodalmi megbízottat, aki „felelős a magyar politika minden fejleményéért”. Utasításában ez állt: „A birodalom teljhatalmú megbízottja gondoskodik arról, hogy az ország teljes közigazgatását – még a német csapatok ott-tartózkodásának idején is – az ő irányítása alatt álló kormány intézze azzal a céllal, hogy az ország minden erőforrását, elsősorban annak gazdasági lehetőségeit, a közös hadviselés érdekében maximálisan kihasználja.”⁷⁹ Ezért minden magyarországi polgári szervet a birodalmi megbízottaknak rendelték alá.⁸⁰

Magyarország nyilvánvalóan elveszítette szuverenitását, bár a Hitlerrel kötött megállapodása értelmében továbbra is hivatalban maradt Horthy Miklós kormányzó. A német igényeknek megfelelő kormány kinevezése és a magyar hadsereg szabad felhasználása fejében bírta Hitler ígéretét, miszerint nem lesznek letartóztatások, a német csapatok nem foglalják el a budai várat, nem fegyverzik le a magyar honvédséget. Hitler ígéreteit természetesen csak részben tartotta meg, hiszen a Gestapo a magyar hatóságok hathatós közreműködésével rövid időn belül gyors és alapos tisztogatásba kezdett, és közel 10 000 embert vettek őrizetbe.

Számos neves politikust és közéleti személyt, magas beosztású katonatisztet is letartóztattak. Néhány nap alatt a kormányban részt vevő pártokon, illetve néhány szélsőjobboldali párton kívül valamennyi politikai szervezetet feloszlatták. Leváltották a honvédség vezérkarának egy részét, a 41 megyei főispánból 29-et, a jelentősebb városok polgármestereinek

⁷⁸ VARGYAI 2001: 322.

⁷⁹ ZSIGMOND 1966: 430–431.

⁸⁰ SZITA 2014: 79.

kétharmadát eltávolították. Új vezetőket neveztek ki a Rádió, a Nemzeti Bank, az Opera, a Nemzeti Színház stb. élére is. Betiltották a külföldi rádióadók hallgatását. Német mintára a rádió, a sajtó és az MTI élére kormánybiztost neveztek ki. A cenzúra bevezetésével számos lapot betiltottak (például *Népszava*, *Magyar Nemzet*), szerkesztőiket kivégezték vagy koncentrációs táborokba vitték. Végso soron szinte mindegyik fontos intézmény élére a megszálló hatóságokkal együttműködő vezetőket neveztek ki.⁸¹

Megkezdődött Magyarország totális gazdasági kizsákmányolása is. A német hatóságok elsősorban az élelmiszert, de minden olyan ipari terméket is, amiről úgy vélték, hogy szükségük van rá a háború folytatása érdekében, egyszerűen elkobozták.⁸²

A kormányzó elfogadta Kállay Miklós miniszterelnök lemondását, aki nem volt hajlandó az ilyenkor általános szokásnak megfelelően az új kormány kinevezéséig sem vinni az ügyeket. Hosszas alkudozások után 1944. március 23-án Sztójay Dömét nevezte ki miniszterelnöknek, aki a legfontosabb miniszteri tárcákat az Imrédy Béla vezette Magyar Megújulás Pártjának és a Magyar Nemzeti Szocialista Párt képviselőinek juttatta. Szálasi Ferenc és Nyilaskeresztes Pártja ekkor még nem kapott miniszteri tárcát.⁸³

A kormányzó közel három hónapig teljesen visszavonultan élt, nem avatkozott be az eseményekbe. Aktivitása a június végi, a zsidóság deportálása elleni tiltakozásával kezdődött újra. Majd megbízta Koszorús Ferenc vezérkari ezredest, hogy akadályozza meg a csendőrpuccsot és a budapesti zsidóság deportálását.⁸⁴ A román kiugrás utáni helyzetet kihasználva elbocsátotta a Sztójay-kormányt, és Lakatos Géza vezérezredest bízta meg az új kormány megalakításával. Horthy egyúttal titokban a kormány feladatául szabta a szuverenitás visszaszerzését és a háborúból való kilépés előkészítését is. Megkezdtek a nácibarát vezetők leváltását, és megkísérelték a politikai okok miatt letartóztatottak kiszabadítását. Szeptemberben fegyverszüneti delegáció utazott Moszkvába. Október 15-én Horthy a koronatanácson (ez olyan minisztertanács, ahol nem a miniszterelnök, hanem a kormányzó elnököl) bejelentette, hogy fegyverszünetet kér. A koronatanács támogatta a kormányzó döntését.

⁸¹ VARGA 2012.

⁸² DOMBRÁDY 2003: 375.

⁸³ KARSAI-MOLNÁR 2004: 157.

⁸⁴ BONHARDT 2015: 28.

Miközben a rádióban felolvasták a proklamációt, Horthy Veessenmayerrel is közölte elhatározását. A háborúból való kilépés a német túlerő és a szervezetlenség, a sorozatos árulások miatt sikertelen maradt.⁸⁵

Szálasi hatalomátvétele

Az egyetlen még élő fia életével megzsarolt Horthy a sikertelen kiugrási kísérlete után felmentette a Lakatos-kormányt, és miniszteri ellenjegyzés nélkül Szálasi Ferencet, a Nyilaskeresztes Párt vezetőjét nevezte ki kormányfővé. Nyilvánvaló zsarolás hatására visszavonta előző napi kiáltványát, és lemondott kormányzói tisztről. Ezután Németországba szállították, ahol házi őrizetben tartották.

Szálasi Ferenc és a Nyilaskeresztes Párt az utolsó adu volt a németek kezében. Ők jelentették az utolsó politikai erőt, amely hajlandó volt feltétel nélkül kollaborálni a hitleri vezetéssel. Emellett rendelkezett hivatásos tisztek által kiképzett karhatalommal is, sőt vezetésre többé-kevésbé alkalmas káderekkel, akik átvehették az ország irányítását.

Szálasi uralma közjogi szempontból is teljes szakítást jelentett a magyar alkotmányfejlődéssel, tradíciókkal. Teljesen idegen, zavaros terminológiájú hatalmi berendezkedést és vezetői funkciókat kreált.

A magyar alkotmányjog szerint (1937. évi XIX. törvénycikk a kormányzói jogkör kiterjesztéséről és a kormányzóválasztásról) a kormányzói tiszt megüresedése esetén össze kell ülnie az Országtanácsnak, amelynek tagjai a miniszterelnök, a törvényhozás két házának elnöke, az ország hercegprímása, a Királyi Kúria elnöke, a Királyi Közigazgatási Bíróság elnöke, valamint a királyi honvédség főparancsnoka. Szálasi ezt a grémiумot formailag még összehívta, itt letette a miniszterelnöki esküt, majd azt a kompromisszumos megállapodást erőltette ki, hogy az államfői tisztség egyelőre betöltetlen maradjon. Szálasi a hivatkozott törvényt semmibe véve saját maga nevezte ki leghűségesebb híveiből a kormányzótanácsot.

Ezután november 3-ára összehívták az országgyűlést, ahol a képviselőház tagjai közül (372) csak 55 szélsőjobboldali képviselő jelent meg. A felsőházba új tagokat neveztek ki, hogy legalább minimális létszámmal működjön tovább. A „csonka parlament” előtt Szálasi esküt tett. Kínosan ügyelt arra, hogy mindez minél ünnepélyesebb formában történjék. Még a Szent Koronát is igénybe vette elgondolásának nyomatékosítására.

⁸⁵ VIGH 1984: 257.

Elfogadtatta a képviselőkkel, hogy egy formai ellenőrzést gyakorló kormánytanács (két miniszter és egy képviselő, a 3668/1944. ME rendelet alapján) ellenőrzése mellett nemcsak miniszterelnök, hanem „nemzetvezető” is lett. Ezzel a német vezérelvhez hasonló módon magára ruházta a kormányzó jogkörét, a hadsereg főparancsnoki tisztével együtt. Diktatori hatalmát viszont a „felelősség” ígéretével vette át. Szálasi ténylegesen mint államfő kívánt szerepelni. A kormányfői feladatokat miniszterelnökhelyettesével végeztette. Utasításait is „Nemzetvezetői Elhatározások” formájában tette közzé.⁸⁶

A hungarista állam szervezete

Szálasi idegen hatalmat kiszolgáló diktatúrájának az volt az egyetlen feladata, hogy az ország utolsó tartalékait is mozgósítsa a német katonai céloknak megfelelően. Ennek alapján a nyilas vezetés, ahogy csökkent az ország területe, úgy tett egyre kegyetlenebb és kapkodóbb intézkedéseket.

Szálasi kormányában hét tárcát a Nyilaskeresztes Párt, hármat a Magyar Élet Párt szélsőjobboldali tagjai és egy-egy minisztériumot a Nemzeti Szocialista Párt és a Magyar Megújulás Pártja kapott. Két miniszter pedig párton kívüli tábornok volt. A névsort végignézve szembetűnő, hogy többségében igazgatási tapasztalattal nem rendelkező, a korábbi kormányokhoz képest feltűnően alulképzett miniszterek töltötték be az egyes tárcákat. A kormány teljes mozgósítást rendelt el (10–70 éves korig), és az egész országot hadművelleti területté nyilvánította (4800/1944. HM rendelet). Ez utóbbi persze a németek parancsának ismételése volt csupán, akik ezt a rendelkezést már október 15-én kibocsátották. A polgári közigazgatást alárendelték a katonainak. A főispánok és a megbízhatatlannak tartott tisztviselők jelentős részét leváltották, és újakat neveztek ki helyükbe. Ugyanez történt minden fontos intézmény élén. A közalkalmazottaknak esküt kellett tenniük Szálásra. A Nyilaskeresztes Pártnak különleges pozíciót biztosítottak: a pártmegbízottak, pártszervezetek vették át az állami szervek politikai irányítását és ellenőrzését.⁸⁷ Konfliktusok esetére Szálasi megelőlegezte döntését: „Én mindig a pártnak fogok igazat adni.”⁸⁸

⁸⁶ ORMOS 1981: 539.

⁸⁷ KOVÁCS 2009.

⁸⁸ MNL Bm. Szálasi-per 2. t. V. 172–173. Vö. KARSAI–KARSAI 1988.

A „csonka országgyűlés” szerepe ezzel teljesen formálissá vált. Minden fontosabb kérdést rendeletekkel szabályoztak. Az egyre anarchikusabb állapotok felett Szálasi mind több miniszter és kormánybiztos, új irodai főnök kinevezésével próbált úrrá lenni. Ezzel a karrieristák és a pártjába tömegesen tóduló szerencsevadász elemek igényét is igyekezett kielégíteni.

Miután Horthy Miklós 1944. október 16-án lemondott a kormányzói hatalommal kapcsolatos minden jogáról, Szálasi miniszterelnökként átvette az államfői ügyek intézését is. A Képviselőház november 2-ára hirdetett ülésén a képviselők hatodának jelenlétében jóváhagyta a törvényjavaslatot, amelyet a felsőház másnap ellenszavazat és módosítás nélkül elfogadott, s ezzel törvényerőre emelte a nemzetvezető jogosítványairól szóló 1944. évi X. törvényt, amely Szálasi az általa kitalált nemzetvezető tisztségbe avanszáta. A jogszabály a nemzetvezető jogkörébe utalta a kormányzói jogosítványokat, s arra az esetre, ha nem nevez ki miniszterelnököt, a kormányfői hatáskört is. Ezzel megvalósult a hatalomkoncentráció az államhatalom csúcán: a miniszterelnöki és az államfői jogkört Szálasi sikerrel egyesítette.

A Nyilaskeresztes Párt kettős értelemben is az államszervezet meghatározójává vált. Azt a tételt, hogy „a párt az államhatalom ellenőrző szerve”, a párt szervezeti jelenléte biztosította az államéletben. Gera József, a „pártépítés vezetője” intézkedésében előírta: „A Párt feladata a hatóságok rendfenntartó munkájának támogatása, a termelő munka folytonosságának biztosítása és a Nyilaskeresztes Párt [...] vezére, valamint a [...] minisztériumok által kiadott és kiadandó rendeletek végrehajtásának a gyakorlati életben való ellenőrzése. A Nemzet politikai akaratát hordozó Pártot a szervezetvezetők képviselik a végrehajtó hatalom helyi szervei felé. A pártszolgálat fegyelmileg a szervezetvezető alá van rendelve, mint annak az ellenőrző és végrehajtó szerve [...]. A pártszervezet és az államrendészeti szervek mellérendeltségi viszonyban működnek, abban az esetben azonban, amidőn a szervezetvezető ellenőrző jogkörénél fogva, mint a Nemzet politikai akaratának képviselője ad ki a közérdek megvédése érdekében rendelkezést az államrendészeti szerveknek, azok kötelesek azt végrehajtani.”⁸⁹ A Nyilaskeresztes Párt tehát egyfelől a kormánygépezet és a közigazgatás szerveire rátelepülve, abba beleépülve folyamatos politikai ellenőrzést gyakorolt az állam működése fölött (úgynevezett pártmegbízottak, akik a minisztériumokban például az elnöki

⁸⁹ MNL Bm. Szálasi-per 4. t.

osztályok vezetői lettek, a helyi közigazgatás egyik fő felelőse a párt helyi megbízottja, titkára, vezetője). Másfelől a párt egy sor államfunkciót egyszerűen átvett a közigazgatástól. Így példának okáért lényegében kizárította az állambiztonsági tevékenységet: azt nagy részben a Nyilaskeresztes Párt szervei látták el. A nyilaskeresztes pártszolgálat, a fegyveres nemzetszolgálat, a Nemzeti Számonkérő Szék, a nemzeti számonkérő különítmény, a tábori biztonsági szolgálat a hagyományos állambiztonsági szerveket perifériára szorította, s tetszése szerint intézte a nyomozásokat, kihallgatásokat, toloncolásokat és internálásokat, felelősségre vonást és büntetést (köztük olyan eszközökkel, mint a „felkoncolási jog”, a „tizedelés”, a családok és rokonok kollektív felelősségének bevezetése).⁹⁰

A Nyilaskeresztes Párt kizárólagosságát garantálta továbbá az a belügyminiszeri rendelet, amely még a szövetséges szélsőjobboldali politikai pártok működését sem engedélyezte, s így meghonosította az állampárti diktatúrát. A párt kebelében jöttek létre a hungarista állam legfelsőbb irányító-koordináló szervei is a végrehajtó hatalom körében: az államvezérkar, a nemzetvezérkar és a szakvezérkarok. Hovatovább csak a szélsőjobboldali képviselők maradtak hű tagjai a törvényhozásnak; lényegében arra szolgáltak csupán, hogy Szálasi Ferenc „alkotmányos” helyét mint tradicionális állami szerv szentesítsék. A felsőház szinonimájaként megalkult a Felsőházi Tagok Nemzeti Szövetsége is. A kormány mellett ugyancsak működött egy „árnyékkormány”, jöllehet a végrehajtó hatalom mindenestül a párt befolyása alá került. Az úgynevezett nemzetvezetői munkatörzs a párt vezető apparátusából alakult. A nemzetvezetői munkatörzset a nemzetvezető helyettese, a munkarendvezető irányította. A munkatörzs keretében nemzetpolitikai irodák alakultak, amelyek átvették a minisztériumok jogkörének jelentős részét. Az országépítési bizottság elkészítette az ország átalakításának tervét, amelyben a kormánysszékek játszottak volna központi szerepet. Eszerint az ország megyeszékekre, falu-, illetve községszékekre oszlott volna, amelyek élén a nemzetvezető által kinevezett kormánysszéktartók tevékenykedtek volna.

Szálasi a megszálló német hatóságok intézkedését lemásolva az egész országot hadművelleti területté nyilvánította. Ez azt jelentette, hogy az egész közigazgatást, a polgári hatóságokat a katonai hatóságoknak rendelték alá. Gyakorlattá vált az is, hogy a nyilasok magyar állampolgárokat

⁹⁰ Kovács T. 2006.

a német hatóságok segítségével tartóztattak le. Ez történt például Fejér vármegye főispánjának őrizetbe vételekor is.⁹¹

A szovjet típusú diktatúra korszaka (1945–1990)

Szovjet megszálló hatóságok Magyarországon

Az Orosz Birodalom már a 19. században is arra törekedett, hogy elfoglalja Kelet- és Közép-Európát.⁹² A Szovjetunió is folytatta elődje terjeszkedő politikáját. A szovjet vezetés az ország erőforrásainak aránytalanul nagy részét fordította a hadsereg fejlesztésére.⁹³ A szovjet alkotmányt is úgy szerkesztették, hogy minél több „tagállamot” be tudjanak kebelezni. Mivel az I. világháború végén nem sikerült több országban is „proletárforradalmat” kirobbantani,⁹⁴ Sztálin az 1930-as évek második felében kiadta a parancsot egy támadó hadjáratra való felkészülésre.⁹⁵ 1939. augusztus 19-én, nem sokkal a Molotov–Ribbentrop-paktum aláírása előtt Sztálin a Politbüro és a Komintern ülésén elhangzott beszédében a következőket mondta: „[...] az elmúlt húsz év tapasztalata megmutatja, hogy az európai kommunista mozgalom békeidőben nem olyan erős, hogy segítségével a bolsevik párt átvehesse a hatalmat. Ennek a pártnak a diktatúrája csak egy nagy háború eredményeként valósulhat meg.”⁹⁶

⁹¹ Kovács T. 2006; Lackó 1966; Paksa 2013; Rozsnyói 1977; 1994; Szita 2002; Teleki 1972; 1981; Vincellér 2003; 1996; Zinner–Róna 1986.

⁹² Az Orosz Birodalom hódító szándékát Marx és Engels is felismerte: „Lehetséges-e, hogy a gigantikus és felduzzasztott birodalom, amikor már azon az úton van, hogy világbirodalomká váljék, félúton megáll? Még ha akarná is, a körülmények nem engednék. [...] a birodalom szaggatott hullámvonalú nyugati határa, amely nem esik egybe természetes határokkal, kiigazításra szorulna, s kiderülne, hogy Oroszország természetes határa Danzigtól, esetleg Stettintől Triesztig terjed [...]” Lásd Marx–Engels 1964: 13.

⁹³ Kenéz 2008: 321.

⁹⁴ 1920-ban megpróbálták elfoglalni Lengyelországot is, ami után megnyílhatott volna az út Németország felé. Lásd Kovács I. 2006: 168.

⁹⁵ Szuvorov 2008: 258. 1940 júliusában Molotov – a litván külügyminiszterrel folytatott megbeszélése során – kijelentette: „Lenin zseniális volt és nem tévedett, amikor arról biztosított bennünket, hogy a II. világháború majd lehetővé teszi számunkra átvenni a hatalmat egész Európában, mint ahogy az I. világháború lehetővé tette a hatalom átvételét Oroszországban.” Idézi Szaharov 2000: 165.

⁹⁶ *Novij mir*, 1994/12. 230.

A szovjet vezetés 1939–1940-ben szinte mindegyik európai szomszédjával szemben területi vitát provokált. Hosszú háborúban stratégiaiilag jelentős területeket vett el Finnországtól, megszállta és bekebelezte Litvániát, Lettországot és Észtországot,⁹⁷ hátba támadta Lengyelországot, majd felosztotta Németországgal⁹⁸ és elragadta Romániától Besszarábiát. Még Törökország irányában is területi igénnyel lépett fel. A náci Németország is azért mert agresszorként fellépni, mert meg nem támadási szerződést kötött a Szovjetunióval. Emellett 1941. június 22-ig a Szovjetunió látta el Németországot stratégiaiilag fontos nyersanyagokkal, olajjal és élelmiszerrel. Szovjet segítség nélkül Hitler nem tudta volna az európai kontinens jelentős részét elfoglalni.⁹⁹

A II. világháborút lezáró békeszerződések révén ezeket a területeket úgy tartotta meg, mintha azokat nem is a nemzetközi joggal ellentétes katonai agresszió és a Molotov–Ribbentrop-paktum alapján szerezték volna meg, hanem mindig is a Szovjetunióhoz tartoztak volna. Sőt, további területeket (például Kelet-Poroszországot, Kárpátalját) is a Szovjetunióhoz csatoltak. Összesen 400 ezer km²-t könyvelhetett el Sztálin területi nyereségként.

A Szovjetunió felelősségét a II. világháború kitörésében és a szovjet fegyveres erők által elkövetett népirtásokat a nyugati szövetségesek nem firtatták a béketárgyalások során. A balti államokat mint szovjet tagköztársaságokat vonták uralmuk alá, az őslakosság egy részét kitelepítették, deportálták. Az oroszosítási kampány révén a volt lengyel területeken 5 274 000 főről 1962-re 1 430 000 főre csökkent a lengyelek száma.

Bulgáriát, Csehszlovákiát, Kelet-Németországot, Lengyelországot, Magyarországot és Romániát formálisan nem kebelezték be, de szuverenitásukat megszüntették. Az egyes országok vezetőit Moszkvában nevezték ki, az államigazgatás, illetve a fegyveres erők irányítói mellé „szovjet tanácsadókat” küldtek. A csatlós országok területén a szovjet katonák és pártvezetők úgy közlekedtek, mintha az adott ország is a Szovjetunió része lenne. Ma már közzismert Sztálin kijelentése, amit Milovan Đilasnak¹⁰⁰ mondott: „Ez a háború eltér a múltbéli háborúktól, ha valaki

⁹⁷ BOJTÁR 1989: 35; RAUCH–MISIUNAS–TAAGEPERA 1994: 179.

⁹⁸ KOVÁCS I. 2006: 168; PACZKOWSKI 1997: 5.

⁹⁹ HELLER–NYEKRICS 2003: 326.

¹⁰⁰ Đilas (Gyilas), Milovan (1911–1995): jugoszláv kommunista politikus, publicista. 1954-től szembefordult a Tito-féle politikai vezetéssel, 1957-ben bebörtönözték, 1965-ben amnesztiával szabadult.

területet foglal el, ezekre a területekre rákényszeríti saját társadalmi rendszerét. Ahova hadserege eljut, ott saját rendszerének szerez érvényt. Másképp nem is volna lehetséges.”¹⁰¹ Így történt Magyarországgal is.

A Szovjetunió nem csatlakozott a hadifoglyokkal való bánásmódról szóló 1929-es genfi egyezményhez sem. Egyoldalú nyilatkozatként 1931-ben ugyan készítettek egy hadifoglyokra vonatkozó szabályozást, amely elsősorban nem jogszabályokat, hanem propagandisztikus elemeket tartalmazott. Például a hadifoglyok egyenlőségére hivatkozva megtagadták a tisztektől az eltérő bánásmódot.¹⁰² Néhány nappal azután, hogy a náci Németország hadüzenet nélkül megtámadta a Szovjetuniót, a Népbiztosok Tanácsa kiadott egy titkos rendeletet a hadifoglyokról. Kérdés, hogy miért kellett ezt a rendeletet titkosítani? Amennyiben komolyan gondolták volna, hogy be fogják tartani, akkor miért nem tartalmazott biztosítékokat, miért nem engedte meg a Nemzetközi Vöröskeresztnek és a semleges országok képviselőinek, hogy ellenőrizzék a hadifoglytáborokat? Egyetlen rendelkezését alkalmazták csak a gyakorlatban, amely az internált polgári személyeket is hadifoglyoknak minősítette. Mintha már ekkor készültek volna a civil lakosság tömeges elhurcolására.¹⁰³ A rendeletnek ezen részét leszámítva tehát egyetlen, a hadifoglyoknak valamilyen jogosultságot adó részét sem tartották meg. Sztálin utasítására a Vörös Hadsereg egyébként is a tatárokra jellemző hadviselést folytatott. A magukat megadó ellenséges katonák egy részét agyonlőtték és kifosztották. A parancsnokok a beosztottjaikkal is embertelen módon bántak. Nem kímélték a saját katonáik életét sem. Emellett az elfoglalt területek mind szélesebb körű kizsákmányolására törekedtek. Sztálin ezt a gyakorlatot előre bejelentette a brit kormánynak 1943. június 7-én írt levelében: „A szovjet kormány úgy véli, hogy azért a fegyveres segítségért, amelyet Magyarország Németországnak nyújtott [...], a felelősséget nemcsak a magyar kormánynak, de kisebb-nagyobb mértékben a magyar népnek is viselnie kell.”¹⁰⁴ Molotov Edvard Beneš magyarellenes kijelentésére válaszul, 1943. december 14-én megerősítette: „A magyarokat meg kell büntetni.”¹⁰⁵

¹⁰¹ DILAS 1989: 105.

¹⁰² STARK 2017: 34.

¹⁰³ A rendelet szövegét Varga Éva Mária fordítása alapján közli BOGNÁR 2012: 503–507.

¹⁰⁴ Idézi JUHÁSZ 1978: 158.

¹⁰⁵ Idézi GOSZTONYI 1990: 152–153.

A szovjet hadsereg tehát – Sztálin utasítását követve – nem felszabadítóként jött Magyarországra.¹⁰⁶ Erről tanúskodott a szovjet hivatalos szóhasználat is: még a Budapest elfoglalásáért kiadott érem hátoldalán is a „bevétel” szó szerepelt. (Ezzel szemben Prága esetében a „felszabadulás” kifejezést használták.) Százezrével hurcolták el „málenkij robotra” a civil lakosságot is. Körülbelül 600-700 ezer embert, katonákat, civileket, sőt nőket és gyermekeket is elhurcoltak a különböző szovjetunióbeli lágerekbe. Egyharmaduk a fogva tartás embertelen körülményei között halt meg.¹⁰⁷ Szemet hunytak afelett, hogy a szovjet katonák brutális módon több százezer nőt – a kislányoktól a 70 évesekig bezárólag és kismamákat sem kímélve – megerőszakoltak.¹⁰⁸ Budapest elfoglalása után Malinovszkij marsall háromnapos szabad rablást engedélyezett katonáinak, amit „öntevékenyen” meghosszabbítottak és az egész országra kiterjesztettek.¹⁰⁹ A Vörös Hadsereg nyomában a műkincsek elrablásával és a magyar bankok kifosztásával megbízott különleges NKVD/SZMERS-alakulatok jöttek az országba.¹¹⁰ Az ellenséges javakat *res nullius*ként kezelték. A szovjetek, azon kívül, hogy behajtották a jóvátétel és a megszállás költségeit, olyan politikát folytattak, amelyet joggal nevezhetünk fosztogatásnak. Egész gyárakat szereltek le, vasúti kocsikat, közlekedési eszközöket foglaltak le, majd mindezeket egyéb rablott holmikkal együtt a Szovjetunióba szállították. Még az egyszerű kis-katonáknak is lehetővé tették, hogy időnként 10 kilogrammos csomagot küldjenek haza. Vajon honnan lehetett tízkilós csomagja egy olyan katonának, aki nem kapott zsoldot? A Vörös Hadsereg élelmiszer- és ruházati utánpótlása is folyamatosan akadozott, ezért a szovjet katonák csak a civil lakosság kifosztása révén tudták ellátni magukat.¹¹¹

¹⁰⁶ Márai Sándor szemtanúként az alábbi módon vélekedett: „Sokak számára, a nácik üldözöttjei számára ez a fiatal orosz egyféle szabadulást is hozott, menekülést a náci terror elől. De szabadságot nem hozhatott, mert az neki sincs. Ezt akkor még nem tudták mindenütt.” Lásd MÁRAI 2006: 12.

¹⁰⁷ TÓTH 2001: 562; KORMOS 2001; VARGA 2006.

¹⁰⁸ A nemi erőszak üzenet a legyőzötteknek: nemcsak a hazátokat, házatokat, de még az asszonyaitokat, leányaitokat sem tudjátok megvédeni. Ezzel válik teljessé az ellenség megalázása. Lásd PETŐ 1999; 2000: 203; FÖLDESI 2009: 140.

¹⁰⁹ KOGELFRANZ 1990: 96.

¹¹⁰ NKVD = Narodnij Komisszarat Vnutrennyih Gyel (Belügyi Népbiztosság); SZMERS = Szmerity Meckim Spionam (Halál a kémekre).

¹¹¹ UNGVÁRI 2005: 282.

Magyar állampolgárok többféle módon kerülhettek különböző szovjetunióbeli lágerekbe. A legnagyobb létszámot az úgynevezett hadifoglyok tették ki, akiknek mintegy egyharmada valójában civil volt. Kárpátaljáról 20-30 ezer embert hurcoltak el, ugyanis a 4. Ukrán Front november 12-én kiadott, 0036-os számú parancsa utasításba adta, hogy Kárpátalján „számtalan településen katonaköteles magyar és német nemzetiségű személyek élnek, akiket, csakúgy, mint az ellenség katonáit is, le kell tartóztatni és fogolytáborba küldeni”.¹¹²

A Szovjetunió Állambiztonsági Bizottsága 1944. december 16-án utasításba adta, hogy Románia, Magyarország, Jugoszlávia, Bulgária, Csehszlovákia területén: „Mozgósítani és a szovjetunióbeli munkára kell irányítani az összes 17–44 év közötti német férfit, a 18–30 év közötti német nőket [...]”.¹¹³ Ennek révén körülbelül 70 ezer németet, illetve német nemzetiségűnek minősítettet hurcoltak el.

A különleges szovjet hadbíróságok még a civil lakosokra is kiterjesztették a hatáskörüket, és ezrével hozták az elmarasztaló ítéleteket, amelyek 10, 20, 25 év, a Gulagon letöltendő kényszermunkát szabtak ki büntetésként. Ezzel még az úgynevezett hadifoglyoknál is rosszabbul jártak, mert a Gupvinál még rosszabb körülmények voltak a Gulag-táborokban.¹¹⁴ Ezt a gyakorlatot az Ideiglenes Nemzeti Kormány által kiadott rendelet (1440/1945. ME rendelet a népbíráskodásról szóló 81/1945. ME rendelet módosítása és kiegészítése tárgyában) után is a fegyverszüneti egyezményre hivatkozva folytatták. Ebben a minden vonatkozásban jogellenes eljárásban a Magyar Kommunista Párt által irányított BM Politikai Rendészeti Osztálya, majd Államvédelmi Osztálya is közreműködött. A PRO, illetve az ÁVO ezzel súlyos jogsértést követett el, hiszen az 1878. évi V. törvénycikk (a magyar büntetőtörvénykönyv a büntettekről és vétségekről) 17. §-a kifejezetten megtiltotta, hogy magyar állampolgárokat más állam hatóságainak kiadjanak.¹¹⁵ A hadbírószági tárgyalások minden vonatkozásban törvénytelen módon zajlottak le. A védelemhez való jogot megtagadták, és az egész tárgyalást egy magyarul alig tudó tolmács közreműködésével gyorsított eljárásban folytatták le. A végén a tolmács az ujjával mutatta meg, hogy hány évet

¹¹² DUPKA–KORSZUN 1997: 15.

¹¹³ DUPKA–KORSZUN 1997: 33–34.

¹¹⁴ BORDI 1995: 64.

¹¹⁵ SZAKÁCS–ZINNER 1997: 178.

szabtak ki. A legtöbb esetben a szovjet büntető törvénykönyv hírhedt 58. szakasza alapján hozták meg az ítéleteket.¹¹⁶

A szocialista tömb országaival folytatott kereskedelemben az árakat mindig a szovjet félnek kedvezően állapították meg. A volt német vagyont és jó néhány vállalatot megkaparintva tulajdonosok lettek, amelyekből aztán „vegyes vállalatokat” hoztak létre.

A becslések szerint a Szovjetunió 1945 és 1955 között az akkori árfolyamon kb. 14 milliárd dollárt vont ki a megszállt európai szocialista országokból, tehát pontosan annyit, mint amennyit az Amerikai Egyesült Államok a Marshall-tervben¹¹⁷ részt vevő országoknak adott.¹¹⁸

A szovjet katonai megszállás időszakai

Harcoló csapatok

1944. szeptember 22-étől 1945. április 11-éig Magyarország kettős katonai megszállás alatt állt. Folyamatos hadszíntér, harcoló hadseregek összeütközéseinek a terepe volt. A Vörös Hadsereg hadműveletei nyomán jórészt szétesett a korábbi államigazgatás. A front mögötti terület újjászervezése, így az Ideiglenes Nemzeti Kormány felállítása is a harcoló csapatok minél tökéletesebb ellátása érdekében történt. A szovjet hadsereg az ország összes erőforrását ennek rendelte alá. Már ebben a szakaszban elkezdődtek a szovjet hatóság részéről a megtorló akciók, illetve azok az intézkedések, amelyek a totális diktatúra kiépítését készítették elő.¹¹⁹

Szovjet katonai megszállás (1945. január 2. – 1947. szeptember 15.)

A fegyverszünetet Magyarországnak minden megjegyzés és feltétel nélkül alá kellett írnia. (A Moszkvában az 1945. évi január hó 20. napján kötött fegyverszüneti egyezmény becikkelyezéséről szóló 1945. évi V. törvénycikkkel törvénybe is iktatták.) Ennek alapján Magyarorszá-

¹¹⁶ BOGNÁR [é. n.].

¹¹⁷ Európai Újjáépítési Program: az Amerikai Egyesült Államok gazdasági segélyprogramja a II. világháborúban kárt szenvedett országok talpra állítására.

¹¹⁸ MARER 1974: 14; 1979: 248.

¹¹⁹ RÉVAI 1991: 12.

gon a békeszerződés aláírásáig a szovjet hadsereg állományából egy úgynevezett Szövetséges Ellenőrző Bizottságot hoztak létre, amely ellenőrizte a fegyverszüneti feltételek végrehajtását. Ebben a szervezetben az Amerikai Egyesült Államok és az Egyesült Királyság képviselői tulajdonképpen csak megfigyelői státuszt kaptak. A Szövetséges Ellenőrző Bizottság Kliment Jefremovics Vorosilov, a Vörös Hadsereg marsallja, a Politikai Bizottság tagja korlátlan hatalmú vezetésével működött. A szovjet megszálló hatóság hatáskörrel rendelkezett a kormány tagjai, illetve a köztársasági elnök kinevezése vonatkozásában; a pártok működésének, újságok kiadásának, a rádióállomások, a posta, a távíró, a távbeszélő működtetésének ellenőrzése, a ki- és beutazások engedélyezése terén. A Szövetséges Ellenőrző Bizottság szerteágazó feladatait több százezer megszálló katona közreműködésével, központi, kerületi, megyei, városi és üzemi hálózattal, emellett Vorosilov hatalmas irodájának segítségével tudta ellátni, amely 700-800 fővel működött. Még hírszerző és igazgató apparátussal is rendelkeztek. Különböző osztályokat, szakszervezeteket, intézményeket állítottak fel, amelyek meghatározott gazdasági, politikai területeket ellenőriztek. A hatalmas hadsereg és apparátus költségeinek fedezetét a magyar államnak kellett állnia, amely 1945–1946-ban meghaladta a nemzeti jövedelem 30%-át. Mindemellett a Szövetséges Ellenőrző Bizottság operatív módon is beavatkozott a magyarországi viszonyokba. Kiterjesztették a magyar állampolgárokra a Szovjet Büntető Törvénykönyvet, és az 58. cikkely alapján tömegesen tartóztattak le és ítélték el ártatlan embereket (például Páter Kiss Szalézt¹²⁰ halálra ítélték és kivégezték, Kovács Bélát, a Független Kisgazdapárt főtitkárát 1947. február 25-én letartóztatták és a Szovjetunióba hurcolták).

„Az ausztriai szovjet megszállási övezettel való közlekedési vonalak fenntartására szükséges katonai egységek”
(1947. szeptember 15. – 1955. május 15.)

Az úgynevezett párizsi békeszerződést 1947. február 10-én írta alá Gyöngyösi János külügyminiszter. Magyarország újra elvesztette a revízió

¹²⁰ Páter Kiss Szaléz László (1904–1946): kapisztránus szerzetes, tanár, népszerű hitszónok. A Keresztény Demokratikus Ifjúsági Munkaközösség alapítója. A gyónási titok vértanúja. A Szovjet Hadsereg Katonai Törvényszéke halálra ítélte és kivégeztette.

által visszaszerzett, legnagyobbbrészt magyar többségű területeket. Sőt a békekonferencia Csehszlovákiához csatolt még három falut (Horvátjárfa, Oroszvár, Dunacsún) arra hivatkozva, hogy Pozsony mellett egy „védhető hídfőt” lehessen kialakítani, amivel biztosítható a szlovák főváros egy esetleges támadással szemben.¹²¹ A trianoni békeszerződés kisebbségvédelmi egyezményeit sem ismerték el, ezzel szinte teljes mértékben kiszolgáltatották a magyar nemzetiségű lakosokat az utódállamokban létrejövő kommunista diktatúrák terrorjának.

Az ország anyagi lehetőségeit meghaladó, 300 millió dollár értékű jóvátételt állapítottak meg: ebből 200 milliót a Szovjetunió, 70 milliót Jugoszlávia, 30 milliót pedig Csehszlovákia kapott. Meglepő módon a trianoni békeszerződéssel szemben 70 ezer főben maximálták a magyar hadsereg létszámát, sőt nehézfegyverzet és légierő fenntartását is engedélyezték.¹²²

A párizsi békeszerződés révén a Szövetséges Ellenőrző Bizottság hivatalosan megszűnt, és Magyarország elvileg visszanyerte önállóságát. Valójában az ország katonai megszállása tovább folytatódott, hiszen a békeszerződés 22. cikkelyének első bekezdése szerint az Ausztriával megkötött békeszerződés hatálybalépéséig a Szovjetunió olyan csapatokat állomásoztathatott Magyarországon, amelyek biztosítják az ausztriai szovjet megszállási övezettel az összeköttetést.¹²³ A békeszerződés nem szabályozta, hogy milyen fegyvernemű és létszámú csapatoknak, milyen útvonalakat kell biztosítani. Így a szovjet csapatok a nemzetközi jog felhatalmazása alapján jóval nagyobb létszámú katonai egységeket tartottak Magyarországon, mint amire egyébként az útvonalak biztosítása érdekében szükségük lett volna. Ezt a feladatot ugyanis néhány ezres kontingens is megfelelően elláthatta volna. A valóságban azonban ennél jóval nagyobb létszámú, egyes források szerint négy hadosztálynyi szovjet erő (két lövész hadosztály, egy bombázó és egy vadászpilóta hadosztály) állomásozott Magyarországon.¹²⁴ A szovjet hadsereg elszállásolása, lő- és gyakorlóterei, repülőterei érdekében laktanyákat, területeket foglaltak le. A tényleges létszámról és a fegyverekről a magyar hatóságok szinte semmilyen tájékoztatást nem kaptak.

¹²¹ Ez a határmódosítás tette később lehetővé, hogy Szlovákia zárógátat építsen, és egyoldalúan elterelje a Dunát azért, hogy felépíthesse a bőszi vízierőművet.

¹²² FÜLÖP 2022; HAAS 1995: 179.

¹²³ HALMOSY 1985: 84.

¹²⁴ BALLÓ 2005: 72.

Varsói Szerződés

Az Államszerződés a független és demokratikus Ausztria visszaállításáról című okmányt Bécsben, 1955. május 15-én írta alá az Amerikai Egyesült Államok, a Szovjetunió, Nagy-Britannia, Franciaország és Ausztria külügyminisztere. Az osztrák államszerződés kimondta: „A Szövetséges és Társult Hatalmak haderőit [...] a jelen szerződés hatálybalépésétől számított 90 napon belül – amennyiben ez lehetséges – Ausztriából ki kell vonni.”¹²⁵ A négy nagyhatalom erőit gyorsan kivonták. Erre a felek időben felkészültek. Georgij Konsztantyinovics Zsukov marsall, a Szovjetunió honvédelmi minisztere nyílt parancsban hangsúlyozta: „Valamennyi Ausztriában állomásozó szovjet csapatot 1955. október 1-ig a Szovjetunió területére kell helyezni. A Szovjetunió fegyveres erőinek összlétszámát az Ausztriából kivont csapatok létszámával csökkenteni kell.”¹²⁶

Az osztrák államszerződés életbelépése előtt egy nappal a Szovjetunió – Albánia, Bulgária, Csehszlovákia, Lengyelország, Magyarország, a Német Demokratikus Köztársaság és Románia részvételével – 20 évre szóló barátsági, együttműködési és kötelező segítségnyújtási szerződést fogadtatott el Varsóban. A sietségre azért volt szükség, hogy továbbra is igazolják a szovjet megszállás jogosságát, bár erről a Varsói Szerződés külön nem rendelkezett.

A Varsói Szerződést a szocialista országok hadseregeinek a Szovjetunióval való alárendeltségét biztosító katonai-politikai eszközként hozták létre, ennek jeleként a szervezetben belül a szovjet tisztek foglaltak el minden fontosabb vezető pozíciót. Egyetlen hadműveleti szempontból jelentősebb beosztásba sem került kelet-európai főtitest. A tagállamok fegyveres erőinek főparancsnoka névleg az egyes tagországok honvédelmi minisztere, de hatásköre mindössze arra terjedt ki, hogy az egyesített főparancsnokság utasításait közvetítse saját honvédelmi minisztériumának.¹²⁷ Valamennyi intézmény közül tehát a hadsereg volt az, amelyet leginkább integráltak a szovjet szisztémába.¹²⁸

¹²⁵ HALMOSY 1985: 300; ROSKA 1986.

¹²⁶ *Szabad Nép*, 1955. augusztus 1. 3.

¹²⁷ GATI 1991: 160.

¹²⁸ Érdekes, hogy a szerződés eredeti példányát csak orosz, lengyel, cseh és német nyelven adták ki. Az albánokat, bolgárokat, románokat és a magyarokat nem méltatták arra, hogy az általuk is aláírt dokumentumoknak saját nyelvükön is legyen hivatalos (autentikus) szövege.

A szovjet propaganda azt hangsúlyozta, hogy a Varsói Szerződést a NATO-ra adott válaszként hozták létre. Lényeges különbség volt azonban a két katonai-politikai szövetség között abban, hogy míg a NATO védelmi katonai politikát folytatott, addig a Varsói Szerződés létrehozásával a Szovjetunió olyan katonai tömb kialakítására törekedett, amely közvetlenül biztosította számára a kiképzett embertartalékok hatalmas tömegeit, új felvonulási területekhez, katonai támaszpontokhoz, rak-tárakhoz juthatott, amelyeket végül felhasználhatott „szövetségesei” politikai, gazdasági és katonai elnyomásához.¹²⁹ Ezt már Nagy Imre is felismerte, hiszen így írt erről Snagovban: „[...] a Varsói Szerződés a szovjet nagyhatalmi sovinszta törekvések eszköze, amelynek segítségével a benne résztvevő [...] országokat ennek a politikának alárendelik. A Varsói Szerződés nem más, mint a szovjet katonai diktatúra ráerő-szakolása a résztvevő országokra [...] és a szocialista országok egymás közötti viszonya terén a sztálini korszak függőségének és alárendeltségének katonai eszköze.”¹³⁰

A Varsói Szerződés tagállamainak kijelölt erői, a Szovjetunió stratégiai terveinek megfelelően, készen álltak Nyugat-Európa lerohanására, és számos nyugat-európai város nukleáris eszközökkel való megsemmisítésére. A Német Demokratikus Köztársaság 170 ezer fős hadserege bármikor két órán belül támadást tudott volna indítani, tehát jóval gyorsabban, ahogy azt a NATO vezetői képzelték. A Kelet-Németországban megtalált iratok szerint 30 nap alatt kellett volna eljutniuk a spanyol határig.¹³¹ A szovjet Déli Hadseregcsoporthoz alárendelt, silány fegyverzetű, bár meglehetősen nagy létszámú magyar haderőnek az Alpok irányában kellett volna előretörnie. Golyófogóként szolgáltak volna a szovjet elit egységek érdekében.¹³²

A szovjetek az 1960-as évek első felében atomfegyvereket is telepítettek Magyarország területére. A hirosimai atombomba erejét többszörösen meghaladó fegyverarzenál egy 1965-ös hadgyakorlat szerint Bécset, Münchent, Veronát és Vincenzát semmisítette volna meg. (Természetesen ezzel Magyarország is nukleáris célponttá vált.)¹³³

¹²⁹ OKVÁTH 2003: 64; KIRÁLY 1995: 235.

¹³⁰ Idézi HORVÁTH 2001: 608.

¹³¹ JACKSON, 1994: 108.

¹³² BALLÓ 2005: 122; OKVÁTH 2006: 34.

¹³³ MÓZES 2006; VÁNDOR 2009: II. 9.; KIRÁLY 1995: 230–231.

A magyar hadsereget szovjet mintára szervezték át. Át kellett venni a szovjet egyenruhát és fegyvereket is.¹³⁴ A szovjet tanácsadók¹³⁵ irányítása mellett megjelentek a politikai tisztek és a párthierarchia. A legfelsőbb szintű magyar katonai vezetőket szinte kivétel nélkül a Szovjetunióban képezték ki. Megfigyelés alatt tartottak minden párttag és párton kívüli katonát, és jelentést kellett írni róluk a politikai tisztek számára. A harmadik kontrollt a titkosrendőrség biztosította, amely titkos ügynököket és informátorokat épített be minden csapatrészbe, barakkba és hivatalba.

A szovjet hadsereg a támadó hadműveleteken túl az egyes szocialista országok megrendezésére is bármikor bevethető volt. Erre már az 1956-os forradalom és szabadságharc előtt is készítettek különböző haditerveket.¹³⁶ Az 1956-os forradalom és szabadságharc ellen a szovjet csapatok úgy léptek fel, mint háborús ellenség ellen.¹³⁷

A magyar ellenállók egyfajta elismerése, hogy Zsukov marsall Budapest bevételéért ugyanazt az „aranycsillagot” kapta kitüntetésként, mint amikor elfoglalta Berlint.¹³⁸ Miután a magyar felkelők ellenállását letörték, és lefegyverezték a magyar hadsereget, az egész ország területére kiterjedően szovjet katonai közigazgatást vezettek be, városparancsnokságok vezetésével járőrtevékenységet folytattak, őrszolgálatot teljesítettek. A KGB magyar állampolgárokat tartóztatott le és hallgatott ki. A magyar hadsereg két ezredének felfegyverzését Kádár Jánosnak külön kérelmeznie kellett.

Ideiglenes megszállás (1957–1991)

A szovjet vezetők 1957-ben „legalizálták” a Vörös Hadsereg magyarországi megszálló tevékenységét, ezért 1957. május 27-én a magyar vezetőkkel aláírták azt az okmányt, amely szerint a két kormány „rendezni óhajtván a szovjet csapatoknak a Magyar Népköztársaság területén való ideiglenes tartózkodásával kapcsolatos kérdéseket”, szerződést köt. Az egyezményt a Magyar Népköztársaság Kormánya és a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének Kormánya között a Magyar Népköztársaság területén

¹³⁴ BACZONI 2008: 5; GOSZTONYI 1991: 103.

¹³⁵ GERMUSKA 2008: 1465.

¹³⁶ KIROV 1996: 123.

¹³⁷ HORVÁTH 1996: 101; GYÖRKEI–HORVÁTH 2001: 11.

¹³⁸ Kádár János pedig 1964. április 3-án Hruscsovtól megkapta a „Szovjetunió Hőse” kitüntetést.

ideiglenesen tartózkodó szovjet csapatok jogi helyzete tárgyában Budapesten 1957. május 27-én aláírt egyezmény kihirdetéséről szóló 1957. évi 54. törvényerejű rendelettel és a Magyar Népköztársaság Kormánya és a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének Kormánya között a szovjet csapatoknak a Magyar Népköztársaság területén való ideiglenes tartózkodásával kapcsolatos ügyekben kölcsönösen nyújtandó jogsegély tárgyában Budapesten 1958. évi április hó 24. napján aláírt egyezmény kihirdetéséről szóló 1958. évi 22. törvényerejű rendelettel hirdették ki.¹³⁹

A 19 szakaszból álló szöveg tipikus keretjogszabály, amely nem rögzítette¹⁴⁰ sem a létszámot, sem a fegyvernemeket, sem az állományszerkezetet. Ráadásul meghatározatlan időre szólt, és csak a két fél közös megegyezésével volt felmondható vagy módosítható.

Megnövelték a szovjet csapatok bázisainak számát és létszámát. Csak Budapesten hattal növelték a szovjet használatban lévő katonai objektumok számát. Érdekes összehasonlítani az egyezmény szövegét az Amerikai Egyesült Államok katonai részlegeinek európai állomásoztatásáról szóló megállapodásokkal.¹⁴¹ A szovjet csapatok ugyanis a magyar hatóságok tájékoztatása nélkül (például az atomtöltetekről), ingyen használták az épületeket, a 48 ezer hektárnyi területet, a villanyt, a vizet, a fűtést és a csatornahálózatot.

Érdekes epizódra került sor, amikor Hruscsov 1958-ban felajánlotta a szovjet csapatok kivonását (miként ez ugyanabban az évben Romániában is történt). A nevezetes, de 1989-ig szigorúan titokban tartott tanácskozásról több változat is fennmaradt. Az egyik szerint Kádár nem késlekedett a válasszal: „Jobb lesz így, Hruscsov elvtárs, maradjanak a katonáink nálunk...” Kádár ugyanis már saját rendszerének stabilizálására használta a megszállás tényét.¹⁴² Hruscsov azonban nem teljesen így idézi fel Kádárral folytatott párbeszédét: „Kádár elvtárs – mondtam – gondolkodott-e már csapataink magyarországi jelenlétén? [...] Mi az ön megítélésére hagyatkozunk és bármit megteszünk, amit csak ajánl.” Mire Kádár: „Hruscsov elvtárs, úgy vélem, ezt önök tudják

¹³⁹ Ezek a törvényerejű rendeletek akkor megjelentek a *Magyar Közlönyben*, de később sem a *Hatályos Jogszabályok Gyűjteményében*, sem a *Nemzetközi szerződések 1945–1982* (Budapest, 1985) című kötetben nem adták ki.

¹⁴⁰ Erről a kérdésről Budapesten 1958. április 1-jén kormányközi egyezségben szóltak.

¹⁴¹ PATAKI 1995; 2000; CSAPODY 1991: 27.

¹⁴² SÍPOS 1990: 14; 1994: 200.

a legjobban eldönteni. Országunkban semmi ellenérzés nincs csapataik itteni jelenlétével szemben. Ezt őszintén mondom.”¹⁴³

Gosztonyi Péter szerint viszont Kádár „frappáns” választ adott: „Tudja mit, Nyikita Szergejevics, tartsák maguknál Rákosit, mi meg helyet adunk továbbra is katonáinknak!”¹⁴⁴

A demokratikus intézményrendszer felszámolása és a szovjet típusú diktatúra kiépítése (1944–1949)

A sikertelen kiugrási kísérlet után nem maradt tárgyalóképes kormánya az országnak. Ezért a szovjet megszálló hatóságok utasítására került sor először az úgynevezett Ideiglenes Nemzetgyűlés képviselőinek a megválasztására. A képviselők leginkább az antifasiszta magyar ellenállásban részt vevő pártok és szervezetek (Magyar Kommunista Párt, Szociáldemokrata Párt, Független Kisgazdapárt, Nemzeti Parasztpárt, Polgári Demokrata Párt, szakszervezetek) soraiból kerültek ki. Mivel a választások lebonyolításának feladatát jórészt kommunista aktivisták hajtották végre, a hevenyészve lebonyolított „voksolásokon” a Kommunista Párt 39%-os többséget szerzett.¹⁴⁵ Mégis az akkori viszonyok között még mindig ez a megoldás tűnt a legdemokratikusabbnak, hiszen például Franciaországban a Függetlenségi Front, Csehszlovákiában a köztársasági elnök, Romániában a király, Lengyelországban pedig a szovjet vezetés által hirtelenjében összetákolt kormány gyakorolta a szuverén hatalmat. Magyarországon viszont az ideiglenesség elismerésével, mert nem rendes választás előzte meg, és csak az ország keleti fele képviseltette magát, ezért csak határozatokat hozhatott. Másrészt a nemzetgyűlés megnevezésével, a debreceni helyszín kiválasztásával látszólag még a magyar közjogi hagyományokra is odafigyeltek. Viszont félreérthetetlenül jelezte a megváltozott viszonyokat, hogy az alakuló ülést december 21-re, Sztálin születésnapjára időzítették. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés a kormány megválasztásán, a (megismételt) fegyverszüneti kérelem jóváhagyásán túl érdemi munkát jóformán nem végzett, és másfél napi tanácskozás után

¹⁴³ KHRUSHCHEV 1974: 216.

¹⁴⁴ GOSZTONYI 1993: 273.

¹⁴⁵ PALASIK 2017: 23; IZSÁK–KUN 1994: 14.

már csak 1945 szeptemberében hívták újra össze, hogy utólag legalizálja a két ülésszak között meghozott rendeleteket.¹⁴⁶

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány névsorát Moszkvában állították össze, az Ideiglenes Nemzetgyűlés pedig vita nélkül elfogadta. A kormány 12 tagjából négyen a moszkvai fegyverszüneti delegáció tagjaiból kerültek ki, négy miniszter kommunista politikus, a többieket a koalíciós pártok delegálták. A Kommunista Párt már ekkor megszerezte a Belügyminisztériumot, ahol Péter Gábor 1945 januárjában átvette a Politikai Rendszeti Osztály vezetését, amely Államvédelmi Osztály néven működött a továbbiakban. Az Ideiglenes Nemzeti Kormányt önálló hatáskörrel rendelkező testületi szervként határozták meg, hogy a nem kommunista miniszterelnök hatáskörét a lehető legnagyobb mértékben korlátozzák. A kormányon belül egyébként is ritka volt a valódi tanácskozás és döntéshozatal. A legfontosabb kérdésekről az úgynevezett pártközi megbeszéléseken határoztak, ahol legtöbbször a kommunista párt akaratára érvényesült, amelyet a megszálló szovjet hatóságok zsarolásai, nyílt fenyegetései támasztottak alá.¹⁴⁷

Az új államiság és a kormány *de facto* nemzetközi elismerését a fegyverszüneti egyezmény megkötése eredményezte. A *de jure* való elismerést ténylegesen a békeszerződés megkötése jelentette.

Az ideiglenes kormány kötötte meg 1945. január 20-án a fegyverszünetet a Szovjetunióval. Az egyezmény értelmében Magyarország hadat üzent Németországnak, és 300 millió dollár hadikárpótlás fizetésére kötelezték – kétharmadát a Szovjetunióknak és egyharmadát Jugoszláviának –, amit hat éven belül kellett megfizetni, főleg terményekben és árucikkekben. Március 15-én a kormány a szovjet vezetés instrukcióinak megfelelően kiadta a földreformra vonatkozó rendeletet a 100 holdnál nagyobb birtokok felosztásáról.¹⁴⁸ A korabeli propaganda a magyar parasztság évszázados földínségének kielégítésére hivatkozott. Valójában törvénytelenül és irracionális gazdasági megfontolások alapján hajtották végre ezt az akciót.¹⁴⁹

¹⁴⁶ GYARMATI 1995: 77; SZERENCSES 2000: 553. Vö. HUBAI–TOMBOR 1991.

¹⁴⁷ KOROM 1981: 403; BALOGH 1988: 25.

¹⁴⁸ FÖLDESI 2009: 206. Még a magyar kommunisták is a „mi kegyetlen nyomásunkra” fogtak hozzá a földreform elindításához – írta Vorosilov, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság vezetője 1945 tavaszán feleségének. Lásd KUN 1997.

¹⁴⁹ SZAKÁCS 1998: 287; HONVÁRI 2013: 98; GYARMATHY 1996: 64.

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány megbízatása 1945. november 15-én szűnt meg, amikor az új Nemzetgyűlés megválasztását követően megalkult az új koalíciós kormány a kisgazdapárti Tildy Zoltán vezetésével.

1945. november 4-én tartották meg a nemzetgyűlési választásokat, amelyeket a Független Kisgazdapárt nyert meg fölényesen (57%). A Szociáldemokrata Párt 17,4%-ot, a Magyar Kommunista Párt 16,9%-ot, a Nemzeti Parasztpárt 6,8%-ot szerzett. Ennek ellenére szovjet nyomásra koalíciós kormány alakult, amelynek összetétele nem tükrözhetette a választási eredményeket.¹⁵⁰ Bár a miniszterelnököt a kisgazdák adhatták, a tárcákat fele-fele arányban osztották szét. A kommunisták a belügyminisztérium mellett megszerezték a közlekedésügyet is. Ezzel a közlekedést, a postát, a politika és a gazdaság ütüörét ellenőrzésük alá tudták vonni. Propagandacélokból szerezték meg a Népjóléti Minisztériumot. Három tárcát a kommunistákkal együttműködő szociáldemokraták kaptak (ipar, igazságügy, kereskedelem). A Kisgazdapártnak a földművelésügyet és az akkori körülmények között különösebb jelentőséggel nem bíró hadügyet, a külügyet, az inflációs válsággal küszködő pénzügyet, a beszolgáltatásért és a szovjet hadsereg ellátásáért is felelős, ezért meglehetősen népszerűtlen közellátási tárcát, a rendkívüli nehézségeket okozó újjáépítési tárcát, valamint a hirtelenjében kreált, de jelentőséggel nem bíró tájékoztatásügyet kapták. A Parasztpárt meg kellett hogy elégedjen a kultusztárcával. A Nemzetgyűlésben pedig egy rendkívül furcsa, a demokrácia alapelveivel ellentétes helyzet alakult ki. Mindegyik párt tagja lett a kormánykoalíciónak, így nem maradt ellenzék. A kisgazda vezetésű kormány pozícióit azzal is gyengítették, hogy jelentős hatásköröket elvonva létrehozták a Gazdasági Főtanácsot, amelynek elnöke a miniszterelnök volt, tagjai koalíciós alapon az iparügyi és a közlekedésügyi miniszter. A gyakorlati irányítást azonban főtitkári rangban a kommunista Vas Zoltán végezte. Ez a gazdasági csúcsszerv a II. világháború utáni nehéz gazdasági helyzetben a kötött gazdálkodási rendszer bevezetésének eszközeivel, a kormánytól független rendeletalkotási jogkörrel felruházva hatáskörét kiterjesztette az egész gazdaságra: a nyersanyagtermelés, az energia- és élelmiszer-ellátás, a pénzgazdálkodás, az export-import szabályozása és a háborús jóvátétel területén hozott kormány szintű döntéseket.¹⁵¹

¹⁵⁰ BALOGH 1994: 220–221.

¹⁵¹ HONVÁRI 2000: 457.

A kommunistákat először sokkhatásként érte a választásokon való gyenge szereplésük, hiszen előzőleg Rákosi Mátyás Moszkvába írt jelentéseiben fényes győzelemről vizionált. Azonban hamarosan taktikát váltottak. Egyre kegyetlenebb módszerekkel kezdték alkalmazni az úgynevezett szalámitaktikát. Egymás után börtönözték be vagy üldözték el az országból a velük együttműködni nem akaró politikusokat, feloszlatták, betiltották a különböző egyesületeket, pártokat. Két-három év alatt teljes mértékben felszámolták a szabadságjogokat. A gazdasági élet mind nagyobb volumenét vonták az államosításnak nevezett jogtalan vagyonelkobzással közvetlen kézi vezérlésük alá. A magántulajdonuktól megfosztott lakosok kiszolgáltatott állami alkalmazottak lettek. Közben a politikai rendőrség irányítása mellett tízezerrel bonyolították le a koncepciók pereket, születtek tömegével a halálos ítéletek, szabadságvesztést kimondó ítéletek vagy az internálást elrendelő rendőrségi határozatok. Az abszolút többségben lévő kisgazda kormánytagok és képviselők folyamatos utóvédharcot folytató ellenzéki szerepre kényszerültek.¹⁵²

A szalámi első szeleteként a legitimistákat szorították ki a politikai közéletből. A Magyar Kommunista Párt kezdeményezésére a Nemzetgyűlés 1946. január 31-én törvényt hozott Magyarország államformájáról, amely ezentúl köztársaság lett, élén a rendkívül korlátozott jogkörű köztársasági elnökkel. A köztársaságot február 1-jén hirdették ki. Államfővé Tildy Zoltánt választották, helyére pedig Nagy Ferencet, az FKGP elnökét választották meg miniszterelnöknek.¹⁵³

A következő évben egy meglehetősen jelentéktelen politikai szerveződés, az úgynevezett Magyar Közösség „leleplezése” ürügyén az Államvédelmi Osztály kínzással kikényszerített vallomások alapján 1947 februárjában letartóztatott több, a kisgazda centrumhoz tartozó parlamenti képviselőt, majd a szovjet katonai rendészet február 25-én őrizetbe vette és elhurcolta Magyarországról a Kisgazdapárt főtítkárárt, Kovács Bélát. Május 30-án a Svájcban tartózkodó Nagy Ferenc miniszterelnököt lemondásra kényszerítették – azzal fenyegették, hogy hazatérése esetén az „összeesküvésben való részvételért” felelősségre vonják. Egyidejűleg a Nemzetgyűlés elnöke, Varga Béla is az emigrációt választotta. A Kisgazdapárt gyakorlatilag szétesett, a kormányfői posztra a kommunistákkal együttműködő Dinnyés Lajos került.¹⁵⁴

¹⁵² PALASIK 2017.

¹⁵³ HORVÁTH 2017a: 7.

¹⁵⁴ CSICSERY-RONAY – CSERENYÉY 1998: 46.

Sulyok Dezső képviselő a magyar parlamentben 1947. július 1-jén a Kommunista Párt vezetőinek címezve így összegezte a történeteket: „Abban különbözünk el egymástól teljesen és összeegyeztethetetlenül, hogy mi az egyéni szabadság alapján felépülő demokráciának, önök pedig a totális gazdasági és állami rendszeren alapuló rabszolgaságnak hívei.” A közbekiabálások olyan mértéket öltöttek, hogy Sulyok kijelentette: „Ezek után a magyar parlamentben a szólásszabadságot megszüntnek tekintem, és a szótól elállok.”¹⁵⁵ Ezután Sulyok elhagyta az üléstermet, és a letartóztatása előtt külföldre emigrált.¹⁵⁶

A szálamitaktika miatt szétszilálódott Nemzetgyűlést a köztársasági elnök feloszlatta, és 1947. augusztus 31-re új választásokat írt ki. A Kommunista Párt a Belügyminisztérium révén, többféle módon is meghamisította az eredményeket. Ezek közül a legnagyobb mérvű csalást egyrésről azzal követték el, hogy a választói névjegyzékből mintegy félmillió jobboldali szavazót kihúztak, ők nem tudtak élni választói jogosultságukkal. Másrésről körülbelül 300 ezer kékcédulát kiosztottak a kommunista aktivistáknak, akik ezekkel végigjárva a szavazóköroket tucatjával voksoltak le a Kommunista Pártra.

A győztes a Magyar Kommunista Párt lett 22%-kal. A második legtöbb szavazatot a Demokrata Néppárt szerezte 16%-kal, a Független Kisgazdapártnak 15%, a Szociáldemokrata Pártnak 15%, a Magyar Függetlenségi Pártnak 13%, a Nemzeti Parasztpártnak 8%, a Független Magyar Demokrata Pártnak 5% jutott. A kisgazdák és utódpartjaik még így is 54,5%-ot értek a választásokon, vagyis a polgári oldalra még 1947-ben is többen szavaztak, mégis, a szálamitaktika révén a kommunisták vezette baloldali partok akarata érvényesült.¹⁵⁷

A Kommunista Párt ezután sorra szüntette meg az egyes partokat. Először az ellenzéki partok kerültek sorra, majd 1948-ban bekebelezték a Szociáldemokrata Partot, és létrehozták a Magyar Dolgozók Partját. Ennek a folyamatnak az eredményeként csak egyetlen part, a kommunista állampart maradhatott meg. Az 1949-es választások már nem is okozhattak problémát, hiszen már csak egyetlen partlistára lehetett voksolni.

¹⁵⁵ *Nemzetgyűlési Napló*, 1947. július 1. 290.

¹⁵⁶ SZERENCSES 2009.

¹⁵⁷ SZERENCSES 1992: 7; FÖLDESI–SZERENCSES 2001: 9; FEITL 2016: 209.

A totális diktatúra (1949–1990)¹⁵⁸

A totális diktatúra meghatározásánál először is tisztáznunk kell, hogy egy önálló és jogilag végleges közjogi rendről van szó, nem pedig egy kivételes állapotról, amelyet az alkotmány rendelkezései értelmében meghatározott feltételek mellett csak háború vagy valamilyen rendkívüli helyzet esetén vezetnek be, s amint ez a rendkívüli helyzet megszűnik, visszaállítják az alkotmányos rendet.¹⁵⁹ Ezzel szemben tehát a totális diktatúra új, önálló közjogi kategória, amelyben – a Szovjetunióban 70 éves, Magyarországon 40 éves regnálása alatt – semmi olyan immanens mozgástendenciát nem tapasztalhattunk, amely a fennálló rendszer gyökeres megváltoztatására utalt volna.¹⁶⁰ A totális diktatúra egyébként is megreformálhatatlan, zárt rendszer. Ezt jól bizonyítják az erre irányuló elvetélt kísérletek.¹⁶¹ A reformok következetes elutasítása nem politikai tévedés volt, hanem a rendszer logikájából következett.¹⁶²

Egy szűk hatalmi elit a modern, 20. századi igazgatási technika alkalmazása révén tudta kialakítani a totális diktatúrát. A társadalmi uralom olyan formája jött létre, amely semmilyen korlátozást nem tűrt el, az élet minden területét ellenőrzése és irányítása alá akarta vonni.¹⁶³

A totális diktatúra legfontosabb elemei

A hatalomgyakorlás a politikai rendszer minden szférájában nyers, kendőzetlen és kontrollálhatatlan diktatórikus kormányzásban jelent meg. Ez a kizárólagosság szükségképpen a társadalom autonóm politikai mozgástereinek teljes kiiktatásához vezetett, amelyet úgy tudtak elérni, hogy

¹⁵⁸ Ez a fejezet elsősorban Bihari Mihály és Zbigniew Brzezinski kutatási eredményeire épül. Lásd BIHARI 2005: 91; FRIEDRICH–BRZEZINSKI 1956.

¹⁵⁹ BUZA 1936: 11–12.

¹⁶⁰ Nagy Imre 1953-as kormányprogramja vagy az 1968-as gazdasági reformok a rendszer lényegét nem érintették.

¹⁶¹ VAJDA 1989: 15.

¹⁶² Ezért került sor 1968-ban Csehszlovákia megszállására. Brezsnyev és tanácsadói jól tudták, hogy csak a sajtószabadság engedélyezése milyen beláthatatlan következményekkel járna rájuk nézve.

¹⁶³ A kommunista párttagok kötelezettségeinek felsorolásánál is megtaláljuk ezt az elvet: „[...] az osztályharcban nincs légüres tér. Ahol nem tör előre a szocializmus, oda behatolnak a kapitalizmus erői. Ahol nem hajtják végre a párthatározatokat, ott teret nyitnak az ellenségnek.” Lásd PATKÓ 1953: 165.

az uralomgyakorlás technikáját leegyszerűsítették. A hatalommegosztás elvét tagadva a törvényhozó, a végrehajtó és a bírói hatalmat egy kézben összpontosították, és egy hierarchikus, rendkívül centralizált államszervezetet építettek ki, amelyet az állampárt irányított és ellenőrzött. Így az egyes állam- és pártfunkciók összefonódtak.

A központi hatalom az élet minden, még a korábban a politikától távol eső részét is irányítani kívánta.¹⁶⁴ A politika, a gazdaság, a társadalom, a kultúra vonatkozásában minden kérdést egy szűk elit döntött el, amelynek élén egy korlátlan hatalommal bíró diktátor, a „főtitkár” állt.¹⁶⁵ A Szovjetunió Kommunista Pártja XVII. kongresszusán (1934. január 16. – február 10.) a főtitkárt már nem is választották.¹⁶⁶

A bolsevik típusú párt, élén a főtitkárral (első titkárral),¹⁶⁷ a hatalomkoncentráció és a totális diktatúra biztosítékeként működő szervezet lett. A párt – mint államilag tételezett jogszabályok felett álló testület – az egész államszervezetet, illetve a társadalom minden szféráját ellenőrzése és irányítása alatt tartotta.¹⁶⁸

A társadalom, az állam, de még a párt feletti totális ellenőrzést is egy terrorisztikus eszközöket is alkalmazó titkosrendőrség gyakorolta, amely a tényleges ellenségen túl a potenciális és önkényesen kiválasztott ellenfeleket is likvidálta. A totális diktatúrában a félelem pszichózisa a hatalomkoncentráció fenntartója és újratermelője. A politikát kriminalizálták, és bárkit bármilyen ürüggyel (még a legfelsőbb vezetők közül is) felelősségre lehetett vonni, akár halálra is lehetett ítélni.¹⁶⁹ A társadalom

¹⁶⁴ A szovjet típusú diktatúra még az öltözködést és a hajviseletet, a divatot is megpróbálta irányítása alá vonni.

¹⁶⁵ Ebben a kérdésben is Leninre hivatkoztak: „A szovjet szocialista centralizmus egyáltalán nem mond ellent az egyszemélyi uralom és diktatúra elvének, mivel az osztály akaratát időnként olyan diktátor valósítja meg, aki egyedül többet tehet, és nagyobb szükség van rá.” Idézi HELLER–NYEKRICHS 2003: 150.

¹⁶⁶ Jellemző Sztálin egyszemélyi vezetésére és terrorjára, hogy a Szovjetunió Kommunista Pártja XVII. kongresszusán megválasztott Központi Bizottság 71 tagja és 68 póttagja közül 98-an erőszakos halállal haltak meg. A kongresszuson 1225 szavazati és 711 tanácskozási joggal részt vett küldött közül 1108 szintén a terror áldozata lett. Lásd TAKÁCS 1992: 81.

¹⁶⁷ A diktatúrákra jellemző, hogy nincs előre kidolgozott szabályzatuk a főtitkári/első titkári tisztség betöltésére. Ráadásul a kommunista vezetők mindig is igyekeztek megszabadulni a vetélytársaiktól. Sztálin haláláig egyszerűen likvidálták őket. A későbbiekben már megelégedtek azzal, hogy leváltották a „trónkövetelőket.” KENÉZ 2008: 259.

¹⁶⁸ Lásd az állampárttól szóló fejezetet.

¹⁶⁹ A Szovjetunióban a politikai rendőrség három egymást követő vezetőjét, G. G. Jagodát, Ny. I. Jezsovot, L. P. Beriját főbe lőtték. Sztálin kivégeztette szinte a teljes pártvezetést Buharintól

totális ellenőrzése minden területre kiterjedt. Még 1988-ban is ellenőrizték az írógépeket. Írásmintákat gyűjtöttek. Csak engedéllyel lehetett sokszorosító eszközöket, illetve nagyobb mennyiségű papírt vásárolni.

Az uralkodó elit irányította szinte minden részletre kiterjedően a gazdaságot, a termelést és az elosztást. Az úgynevezett nómenklatúra lett a kiváltságos osztály. A történelem során nem volt még egy uralmi rendszer, amely az anyagi juttatások és a szankciók ilyen széles körű rendszerét alkalmazta volna. A szovjet típusú diktatúra vezetői úgy működtek, hogy tudatában voltak annak, hogy törvénytelen módszerekkel irányítanak egy leigázott országot.¹⁷⁰

Az uralkodó elit rendelkezett a hír és az információ monopóliumával. Kezében tartotta a tömegkommunikációt és a propagandát.

A többnyire marxizmus–leninizmusnak nevezett ideológiát mint egyfajta „államvallást” kényszerítették rá a lakosságra.¹⁷¹ Az óvodától az egyetemig, a felnőttoktatástól a médiáig mindenhol a hivatalos tanokat sulykolták az emberek fejébe, mint olyan tanokat, amelyek minden kérdésre választ adnak, és egyben megoldják az emberiség problémáit. Azt állították, hogy a kommunista párt a „proletariátus élcsapata”, és hogy a kommunista (szocialista) rendszer Marx és Lenin elképzelései szerint építi fel a „tökéletes társadalmat”, ahol mindenki „szükségeit” szerint fog hozzájutni a földi javakhoz. Valójában sohasem a proletariátus, hanem a pártelit gyakorolta a hatalmat. Még ha el is hinnénk, hogy a párt vezetői a proletariátus érdekében kormányoztak, az is csak olyan mitológiai formában történhetett volna, mint ahogy „XIV. Lajos közvetítésével Isten uralkodott” Franciaországban.

A totális diktatúra nemcsak terrorizálta a társadalmat, hanem megpróbálta a saját érdekeinek megfelelően átalakítani. A lakosságot militarizálták¹⁷² és atomizálták. Marx szerint a kapitalista társadalomra jellemző

Zinovjevig. Magyarországon különösen a belügyminiszterek voltak veszélyeztetettek. Rajk Lászlót kivégezték, Kádár János életfogytiglani szabadságvesztést kapott. Zöld Sándor nem várta meg, amíg letartóztatják, inkább öngyilkos lett. Rákosi Mátyást a Szovjetunióba internálták.

¹⁷⁰ NYÍRÓ 1990; HUSZÁR 2007; GYARMATI 1991.

¹⁷¹ Leszek Kolakowski szerint „egyetlen modern társadalom sem létezhet valamilyen legitimáció nélkül. És ez a legitimáció egy totalitárius társadalomban csak ideológiai természetű lehet. A totális társadalmak és a totális ideológia egymást feltételezi.” Idézi SCHMIDT 2008: 12–13.

¹⁷² Sztálin csizmában és félkatonai ruhában járt. A pártvezetés ebben is utánozta a vezért. A pártot Sztálin egyébként is a hadsereghez hasonlította: „Pártunk, ha a vezetőség felépítésére gondolok, a legfelső szinten körülbelül 3000–4000 vezetőből áll. Ők úgyszólván pártunk karát képezik. Ehhez jön még középső szinten 30 000–40 000 vezető, ők képezik a párt tisztjeiből álló had-

az elidegenedés. Valójában a szocialista társadalomban szigetelték el egymástól az embereket, hiszen minden horizontális kapcsolatrendszer felszámoltak. Azt sugallták az embereknek, hogy jelentéktelen csavarjai egy gépezetnek. Minden önálló kezdeményezést, önszerveződést, a társadalom védelmi reflexeit betiltották. (A Büntető törvénykönyvben még a jogos önvédelmet is korlátozták.) Meg akarták semmisíteni a társadalom szerves, alulról fölfelé való szerződését, önálló létét, a civil társadalmat. Ezért megpróbálták felszámolni az egyházakat, a vallásosságot. Betiltották a pártokat, egyesületeket, a civil mozgalmakat és szervezeteket. Igyekeztek meggyengíteni a családot, gyengíteni a tradíciókat, a régi szokásokat, a szülőföldre való kötődést, a nemzeti érzést. Minden állampolgártól feltétlen engedelmességet követeltek. Megpróbálták létrehozni egy új embertípust, a „homo szovjetikuszt.”

Mindezekből következett, hogy a szovjet típusú diktatúra 70 éve alatt nem volt képes emberhez méltó társadalmi körülményeket teremteni. Az egyént gúzsba kötötték, szinte börtönbe zárták. Otthonában, a munkahelyén, az iskolában, de még a magánéletében is korlátok vették körül. Nem lehetett szabad. A hatóságok, illetve „önkéntes” segítők folyamatosan szemmel tartották, ellenőrizték. A különböző intenzitással, de folyamatosan alkalmazott terror nemcsak erkölcstelen, hanem rendkívül káros is volt. Felbecsülhetetlen veszteséget okozott az emberéletek és a lakosság életszínvonala vonatkozásában is.¹⁷³ Arra nézve, hogy ez a rendszer milyen hatást gyakorolt az egyéni kezdeményezőképessegre, elég csak az Egyesült Államok elnöke szakértőjének, Zbigniew Brzezinskinek¹⁷⁴ a véleményére hivatkozni, aki szerint a hatalmas Szovjetunió 74 éves fennállása alatt nem produkált egyetlen találmányt sem (talán a hadi-

testet. Ezután a párt alsó parancsnoki állománya következik, mintegy 100 000-150 000 fő. Ők bizonyos fokig pártunk altisztjei.” Lásd *Pravda*, 1937. március 27. A szocialista országok tartották fenn a legnagyobb hadsereget, költöttek a legtöbb pénzt fegyverekre, alkalmazták az általános hadkötelezettséget. Emellett számos félkatonai vagy katonai szolgálatra előkészítő szervezetet, mozgalmat működtettek (például a Munkára, harcra kész [MHK], kisdobos-, úttörőmozgalom, Ifjú Gárda, munkásőrség). A társadalom militarizálásának rendelték alá az oktatást is (külön tantárgy lett a honvédelmi oktatás). A Szovjetunióban az 1940-es évektől több ágazat dolgozóinak is előírták az egyenruha kötelező viselését. Többek között a jogászoknak, a diplomatáknak, a traktorállomások irodistáinak. Az iskolákban is, miután megszüntették a koedukált oktatást, előírták az egyenruha viselését. Lásd KUN 2012: 284.

¹⁷³ RAYFIELD 2011: 279.

¹⁷⁴ Zbigniew Brzezinski (1928–2017): lengyel származású amerikai politológus, egyetemi tanár. Lásd GATI 2014. Magyarul megjelent műve: BRZEZINSKI 1982.

technika terén történt néhány újítás), amely a világpiacon versenyképes lett volna.

A szocialista alkotmány (1949. évi XX. törvény)

Magyarország a II. világháborúig Európa egyik legjelentősebb közjogi hagyományokkal rendelkező országa volt.¹⁷⁵ A magyar történeti alkotmány szerves fejlődését akasztotta meg, illetve terelte kényszerpályára az 1949. évi XX. törvény a Magyar Népköztársaság alkotmányáról, amely az 1936-os úgynevezett sztálini alkotmányt tekintette példaképének (gyakorlatilag azt másolta), és nagyon hasonlított a többi európai szocialista ország alkotmányához, leginkább Lengyelország 1952. július 22-i, Románia 1952. szeptember 24-i és a Német Demokratikus Köztársaság 1968. április 6-i alaptörvényéhez.¹⁷⁶

Magyarországon az 1949. évi választások után, május 27-én hivatalosan a kormány hozta létre az alkotmányt elkészítő bizottságot (290/1949. Korm. határozat), amely valójában két tagból állt: Beér János és Szabó Imre. Kovács István visszaemlékezése szerint: „a bizottsági üléseken, de főként az azokat előkészítő személyes jellegű konzultációk és referátumok során az illetékeseket egyáltalán nem érdekelte az egyes fejezetek politikai vagy szakmai indoklása. Részletes tájékoztatást kértek viszont minden olyan kérdésről, ahol a tervezet eltért a szovjet alkotmány szövegétől.”¹⁷⁷ A sztálini alkotmánytól való eltérés ennek megfelelően csak néhány helyen található. Az 53. § úgy született, hogy Gerő Ernő berendelte irodájába az alkotmány szerkesztőit, majd legépelte az általa kitalált új passzust: „A Magyar Népköztársaság hathatósan támogatja a dolgozó nép ügyét szolgáló tudományos munkát, valamint a nép életét, harcait, a valóságot ábrázoló, a nép győzelmét hirdető művészetet, s minden rendelkezésre álló eszközzel elősegíti a néphez hű értelmiség

¹⁷⁵ HORVÁTH 2014: 23.

¹⁷⁶ Előzményként még megemlíthető a Jugoszláv Népköztársaság 1946. január 31-i, az Albán Népköztársaság 1946. március 14-i, a Bolgár Népköztársaság 1947. december 4-i, a Román Népköztársaság 1948. április 13-i, a Csehszlovák Köztársaság 1948. május 9-i, a Német Demokratikus Köztársaság 1949. május 30-i alkotmányai. Olyan országok is sztálinista alkotmányt kaptak, amelyek teljesen eltérő jogi hagyományokkal rendelkeztek: a Mongol Népköztársaság 1940. évi és a Vietnámi Demokratikus Köztársaság 1959. december 31-i alkotmányai.

¹⁷⁷ KOVÁCS 1989: 12.

kifejlődését.”¹⁷⁸ A másik apró eltérés a sztálini alkotmány 12. cikkének utolsó mondatrészéhez képest történt. Az eredeti szövegben ugyanis az „aki nem dolgozik, ne is egyék” elvre hivatkoztak. Magyarországon azonban 1949-ben még mindenki tudta, hogy ez a mondat Pál apostolnak a *thesszalonikaiakhoz* írt 2. leveléből származik. Természetesen Buharinék egy másik levélből idéztek, amelyet Lenin írt a petrográdi munkásoknak.¹⁷⁹ A magyar szerkesztők azonban bátorkodtak egy teljesen új paragrafust megfogalmazni: „A dolgozók munkájukkal, munkaversenyben való részvételükkel, a munkafegyelem fokozásával és a munkamódszerek¹⁸⁰ tökéletesítésével a szocialista építés ügyét szolgálják” [9. § (3) bekezdés].¹⁸¹

A tervezetet elvileg 1949. augusztus 5-én tették közzé,¹⁸² majd öt nap alatt sikerült lebonyolítani az országos vitát,¹⁸³ ezért a törvényjavaslat már 10-én megérkezett a Parlamentbe, ahol 12-én bizottsági tárgyalások következtek. Augusztus 18-án, Rákosi Mátyás előterjesztésére¹⁸⁴ egyhangú lelkesedéssel elfogadták.¹⁸⁵ A diktatúrában a jogszabályok megalkotása és elfogadása mindig olajozottan történik. Jelen esetben

¹⁷⁸ GELLÉRT KIS 1987.

¹⁷⁹ LENIN 1971: 394. Leninnek tetszetett ez a mondas, hiszen máshol is leírta: „Minden nagy fogyasztási központban sok felesleges embert, hozzánk dörgölődő hivatalnokokat, álcázott burzsujoikat és spekulánsokat stb. etetünk. Rendszeresen nyakon kell csípni az ilyen felesleges fogyasztókat, akik áthágják ezt az alaptörvényt: aki nem dolgozik, ne is egyék.” Lásd LENIN 1972: 421. Karev szerint ezt az elvet Lenin a szocializmus legfőbb érvének tartotta. Lásd KAREV 1962: 68.

¹⁸⁰ Véletlen elszólás: nem a technikát kell fejleszteni, hanem a munkamódszereket. Ez lesz majd a sztahanovista mozgalom.

¹⁸¹ A lengyel alkotmány elkészítéséhez Sztálin közvetlen utasításokat adott, és több mint ötven helyen módosította a tervezetet. Például a „magántulajdon” szót „személyes”-re változtatta, ami később sok gondot okozott a lengyel jogászoknak. Lásd PERSAK 1998: 27.

¹⁸² Valójában a *Szabad Nép* 1949. augusztus 7-én, vasárnap tette közzé az Alkotmánytervezet szövegét a 2–3. oldalon.

¹⁸³ A *Szabad Nép* augusztus 10-én közzétette a Rákosi Mátyás címére érkezett „olvasói” leveleket, táviratokat. A szerkesztő kommentárja: „Van azután valami, ami egyetlen megnyilatkozásból sem hiányzik: annak tudata, hogy ez az alkotmány is, mint minden eddigi eredményünk, a felszabadulás, tehát a Szovjet Hadsereg győzelmeinek és a Szovjetunió segítségével jött létre. Mindegyik üzemből a hála szavai szólnak a nagy felszabadító felé, mert ehhez az alkotásunkhoz is, mint minden eddigihez mintaképet adott: a sztálini alkotmány.” Lásd *Szabad nép*, 1949. augusztus 10. 3.

¹⁸⁴ Rákosi Mátyásnak érdekes képzavart sikerült összehoznia az előadói beszédében: „Az Alkotmány új biztosítéka lesz annak, hogy a mi szavunkra építeni lehet, mint a kősziklára.” Lásd *Országgyűlési Napló*, 1949. I. kötet (1949. június 8. – 1949. december 22.). 175. Vajon tudta-e, hogy ez a hasonlat honnan származik?

¹⁸⁵ ÁDÁM 1990: 34.

azért is kellett sietni, hogy az alkotmány 20-án életbe léphessen, mert így ettől kezdve – egészen 1990-ig – ezen a napon nem Szent Istvánt és az államalapítást, hanem a sztálini alkotmányt ünnepelték.

Az 1949. évi XX. törvény, a Magyar Népköztársaság alkotmánya a propaganda nagymestereinek számító szovjet politikusok által alkotott 1936-os szovjet alkotmány után szinte „Patyomkin-alkotmánynak”, vagy fiktív alkotmánynak minősíthető. Úgyszólván az alkotmányok egyetlen rendelkezése sem érvényesült a gyakorlatban. A legtöbb esetben egy „íratlan” autoritárius gyakorlat volt a meghatározó. Az uralkodó elit ténylegesen az alkotmányosság bármely jele nélkül működött.

A fiktív alkotmány jelentős része inkább politikai, mint jogi dokumentum. Lenin szavaival: „a jogszabállyal való agitáció eszköze.”¹⁸⁶ Nagymértékben hasonlított Sztálin műveihez, amelyek közül elsőként *A leninizmus kérdései* című brosúra jelent meg Magyarországon. Káté, kérdés-felelet szerkezetű próza, amely nem bizonyít, hanem kinyilatkoztat. Összemosza a jelent és a jövőt. Politikai programot bújtat alkotmányjogi köntösbe. Kitűzött célokat fogalmaz meg. Fordított „historizáció” a jelen igazolására. A korszak két vezető jogásza, Szabó Imre és Kovács István is elismerte, hogy ez az alkotmány „[...] elsősorban politikai jellegű okmány, amely végső fokon a politikai viszonyokat fejezi ki magatartási szabályok alakjaiban”.¹⁸⁷

Különösen vonatkozik ez a preambulumra. Az első szocialista (bolgár, román és jugoszláv) alkotmányok nem tartalmaztak preambulumot. Ezzel szemben preambulummal kezdődött az 1946-os vietnámi, majd a csehszlovák alaptörvény és a Német Demokratikus Köztársaság alkotmánya. Az ünnepélyes bevezető rész 1949 után szinte mindegyik szocialista alkotmányban megtalálható, sőt egyre nagyobb szerepet kapott. Az 1954. évi kínai alkotmány is a preambulumban szabályozta a párt vezető szerepét.¹⁸⁸

Az 1949. évi XX. törvény preambuluma¹⁸⁹ szakított közjogi hagyományainkkal, és semmibe vette korábbi alkotmányfejlődésünket, történelmünket, kultúránkat. Rákosi Mátyás az alkotmány előterjesztőjeként

¹⁸⁶ BIHARI 1973: 58.

¹⁸⁷ SZABÓ 1966: 16; KOVÁCS 1962: 342.

¹⁸⁸ KOVÁCS 1982; *Az Albán Népköztársaság alkotmánya 1949; A Bulgár Népköztársaság alkotmánya 1949; A Lengyel Köztársaság alkotmánya 1949; A Csehszlovák Köztársaság alkotmánya 1949; A Román Népköztársaság alkotmánya 1949; A Lengyel Népköztársaság alkotmánya 1952; A Román Népköztársaság alkotmánya 1952; ZHOU-LIU-MAO 1954; KOVÁCS 1985.*

¹⁸⁹ VARGA 1970: 249.

1949. augusztus 17-én ezt az Országgyűlésben így indokolta: „A magyar népnek eddig nem volt alkotmánya. Amit általánosságban annak neveztek, az különböző jogszokások és jogalkotások gyűjteménye volt. Az előkészítő bizottság az alkotmánytervezet kidolgozásánál a sztálini tanításnak megfelelően arra törekedett, hogy a meglévőt rögzítse le.”¹⁹⁰ A múltat végképp eltörölni szándékozó jogalkotóknak köszönhetően az 1949-es alkotmány szerint a magyar történelem 1945-tel kezdődött, amikor „[a] nagy Szovjetunió fegyveres ereje felszabadította országunkat a német fasiszták igája alól”. A magyar történelmi múltból egyedül a Tanácsköztársaságra utaltak.¹⁹¹ A múlt tagadásaként irracionális módon akarták eltüntetni az emberiség történelmi tapasztalatait.

Jellemző a szerkesztők szervilizmusára, hogy a preambulumban a Szovjetunió háromszor is szerepel, vagyis átlagosan négysoronként említik meg.

A preambulumban és az alkotmány szinte mindegyik fejezetében találunk úgynevezett *new speak* kifejezést, amely a valódi célok és szándékok elleplezésére szolgált. Ilyen például az alkotmány bevezetésének azon mondata is, amely kinyilvánítja: „[...] a Szovjetunióra támaszkodva népünk megkezdte a szocializmus alapjainak lerakását, s országunk a népi demokrácia útján halad előre a szocializmus felé.” A „népi demokrácia” kifejezés pleonazmus, azaz szószaporítás, vagyis azonos jelentésű és ezért felesleges szavak, kifejezések halmozása. Sztálin találta ki, és a kommunista vezetők, így Rákosi Mátyás is ezt a fogalmat vette át.¹⁹² A népi demokrácia elméletét Lukács György dolgozta ki.¹⁹³ Így került be az alkotmányunkba is. Eszerint: „A népi demokrácia olyan állam, amelynek segítségével a Szovjetunió eredményeként és a Szovjetunióra támaszkodva a dolgozó nép a munkásosztály vezetésével halad a kapitalizmusból a szocializmus felé. A népi demokrácia funkciójára nézve proletárdiktatúra szovjet forma nélkül.”¹⁹⁴

Az ilyen módon hivatalossá vált fogalom Földesi Tamás tanúsága szerint a II. világháború utáni marxista politikai irodalom leggyakrabban használt kategóriája lett. A Szovjetunió Kommunista Pártjának XXII. kongresszusa (1961. október 17–31.), a kommunista és munkás-

¹⁹⁰ *Országgyűlési Napló*, 1949. I. kötet (1949. június 8. – 1949. december 22.). 168.

¹⁹¹ APOR 2005: 3.

¹⁹² KOGELFRANZ 1990: 15–16.

¹⁹³ GIMES 1948; LUDZ 1972: 545.

¹⁹⁴ RÁKOSI 1949: 3; 1952: 263, 359.

pártok 1960. évi nyilatkozata és a Szovjetunió Kommunista Pártjának programtervezete is ezzel a terminológiával tárgyalta a szocialista országok történetét.¹⁹⁵

A jogszabályi részben tudatosan törekedtek a kerettörvényi szabályozásra, joghézagokat hagytak, illetve nem definiálható fogalmakat alkalmaztak, hogy ezzel is teljesen szabad kezet adjanak a hatóságoknak: „A Magyar Népköztársaságban a termelési eszközök zöme társadalmi tulajdonként az állam, a közületek vagy a szövetkezetek tulajdonában van” [4. § (1) bekezdés]. Kérdés, hogy mi a termelőeszköz jogi definíciója, illetve mi tartozik a „zöm”-be?

A valódi normaszövegek a valóságban sohasem teljesültek. Például ilyen az alkotmány 10. § (1) bekezdése („A Magyar Népköztársaság legfelsőbb államhatalmi szerve az országgyűlés”) vagy a VIII. fejezetben a sajtószabadság és a gyűlekezési jog szabályai.

Az Alkotmány 70. § (2) bekezdése ugyan intézkedett arról, hogy „[a] minisztertanács köteles az Alkotmány végrehajtásához szükséges törvényeket az Országgyűlés elé terjeszteni”, azonban a határidőre nem történt intézkedés. Az alkotmányban deklarált jogintézményeket később sem szabályozták konkrét törvényekkel (például a népszavazást [20. §]),¹⁹⁶ vagy a konkrét szabályozás alkotmányellenesen korlátozta a szépen hangzó elveket (egyesülés jog, az egyesületekről szóló törvényerejű rendeletek, sajtótörvény).

Minden alkotmánnyal szemben általános követelmény, hogy az állam hatalmát korlátozza, és biztosítsa a polgárok számára az alapvető jogokat.¹⁹⁷ A szocialista alkotmány és alkotmányjog ezzel szemben az egységes államhatalom koncepciójából indult ki, s egyben tagadta a hatalmi ágak elválasztásának, illetve a „fékeknek és ellensúlyoknak” az elvét. (Szimbolikus lépésként a kormány beköltözött a Parlamentbe, a Kúria épületébe pedig a Munkásmozgalmi Intézet.) Pedig *Az emberi és polgári jogok egyetemes nyilatkozata* (1789) óta szinte közhelynek számított az a követelmény, amely szerint: „Az a társadalom, amely nem biztosítja a jogok védelmét, sem a hatalmak elválasztásáról nem intézke-

¹⁹⁵ FÖLDESI 1962: 80.

¹⁹⁶ Amikor az 1985–1990 között ülésező országgyűlésen a bős–nagygyarosi vízlépcső vitája közben felmerült a népszavazás kérdése, Kulcsár Kálmán igazságügyi miniszternek el kellett ismernie, hogy bár az alkotmány szabályozza, de végrehajtási törvény hiányában nem tudnának népszavazást elrendelni.

¹⁹⁷ KUKORELLI 1994: 19.

dik, nem rendelkezik alkotmánnyal.”¹⁹⁸ Ezzel szemben Jakov Mihajlovics Szverdllov magyarázata szerint: „Nagyon helyes, hogy nálunk a törvényhozó és a végrehajtó hatalom nincs elválasztva, mint Nyugaton. Így minden problémát gyorsan meg lehet oldani.”¹⁹⁹

Nem foglalkoztak az egyéb, alkotmányt biztosító intézményekkel sem. Még a gondolatát is azzal az indokkal utasították el, hogy a „nép hatalmát” nem szükséges korlátozni. Ezért 1945 és 1950 között leépítették a Közigazgatási Bíróságot. Első lépésként a Magyar Kommunista Párt instrukciói alapján összeállított, a nemzetgyűlési választásokról szóló 1945. évi VIII. törvény elvonta a Közigazgatási Bíróság hatásköréből a választási bíráskodást. A kommunisták pontosan tudták, hogy ezt miért teszik. Már ekkor tudták, hogy csalni fognak a választásokon.

Ezért 1950-től kezdve nem működhetett tovább a Közigazgatási Bíróság (1949. évi II. törvény a közigazgatási bíróság megszüntetéséről; 4080/1949. Korm. rendelet a közigazgatási bíróság megszüntetéséről szóló 1949. II. törvénycikk hatálybaléptetése és végrehajtása, valamint a pénzügyi, illetményügyi és hatásköri döntőbizottságokra vonatkozó szabályok megállapítása tárgyában).²⁰⁰ Elnökét, Csorba Jánost pedig 1951-ben kitelepítették.²⁰¹ Amennyiben az állampolgárt sújtó jogellenes határozat született, azt nem lehetett bíróság előtt megtámadni.²⁰² Egyúttal megszüntették az államigazgatás ellenőrzésének vagy állampolgári kontrolljának még az elvi lehetőségét is. Elvi szinten ezt a döntést így indokolták: „Ma az a természetes, hogy amit a népi demokrácia kormánya helyesnek ítél, azt semmiféle bírói határozattal, formai jogi határozattal ne lehessen megváltoztatni.”²⁰³ Ezen elv alól az államigazgatási eljárás általános szabályairól szóló 1957. évi IV. törvény tett néhány kivételt. A polgári perrendtartás módosításáról szóló 1972. évi 26. törvényerejű rendeletben már azt is megszabták, hogy milyen eljárási szabályok szerint lehet megtámadni a bíróság előtt az államigazgatási szervek határozatait.

A szovjet típusú diktatúra elleplezése érdekében továbbra is tartottak országgyűlési választásokat, de a pártvezetés már előre kijelölte, hogy

¹⁹⁸ HAHNER 1999: 86.

¹⁹⁹ Idézi SZOLZSENYICIN 1989: 361.

²⁰⁰ A hivatalos álláspont szerint a közigazgatási bíráskodás burzsoá intézmény, így a szocializmus viszonyai között nincs helye. Lásd RÁCZ 1990: 172.

²⁰¹ RÉVÉSZ 2020: 240.

²⁰² STIPTA 1997: 166.

²⁰³ Idézi PETRIK 2011: 197.

kik fognak bejutni a Parlamentbe. A voksolás ennek megfelelően csak formális procedúraként szolgált.²⁰⁴

A szocialista országok, így Magyarország parlamentjének mintája is az a modell volt, amely a Szovjetunióban, mindenfajta alkotmányos hagyományok hiányában, a hadikommunizmus időszakában alakult ki. Az úgynevezett „legfelsőbb hatalmi szervnek” az 1918. évi szovjet alkotmány szerint évente kétszer, az 1924. évi alkotmány alapján pedig évente egyszer kellett üléseznie. Lenin, Marxnak a kommün államszervi jellegére vonatkozó tételére utalva, a legfőbb képviseleti szervnek olyan formája mellett foglalt állást, amelyben „a képviselők maguk is kötelesek dolgozni, hogy a törvényeket önmaguknak kell végrehajtaniuk, önmagukat ellenőrzik, hogy festenek ezek a törvények az életben, és közvetlenül viselik a felelősséget választóik előtt”.²⁰⁵ Az Alkotmányban felsorolt jogkörök egyikét sem gyakorolhatta az országgyűlés, annak ellenére, hogy még a hatalmi ágak megosztását is tagadták, és a hatalom egységének, az országgyűlés primátusának fikcióját állították. Ténylegesen az országgyűlésnek szinte semmilyen döntési jogköre nem maradt.²⁰⁶ Ez abban is megnyilvánult, hogy az Országgyűlés nem működött ezután folyamatosan, hanem évente általában csak két-három alkalommal néhány napot ülésezett. Ennek megfelelően nagyon kevés törvényt alkottak. 1982-ben például összesen kettőt, az is a költségvetésről, illetve a zárszámadásról szólt. Az Országgyűlés ténylegesen nem ellenőrizte a költségvetést, a népgazdasági tervhez sem volt sok köze, a kormány elnökét és tagjait sokszor még formálisan sem választotta meg stb.²⁰⁷

Az 1949. évi XX. törvény, a Magyar Népköztársaság Alkotmánya a kormányt Minisztertanácsnak²⁰⁸ nevezte, és az „államigazgatás legfel-

²⁰⁴ FEITL 1994: 73; IZSÁK 2013: 63; FEITL 1999: 278; KUKORELLI 1981: 188; HORVÁTH 2017b: 181.

²⁰⁵ LENIN 1965: 45.

²⁰⁶ Bibó István véleménye erről: az országgyűlésnek „semmi tekintélye és erkölcsi hitele nincs, mert alapja egy olyan alkotmány, mely a magyar nép szemében és a történelem színe előtt is örökre összekapcsolódott az egypártrendszerrel, az üres és közutálatnak örvendő szalma címerrel”. Lásd Bibó 1990: 161.

²⁰⁷ FEITL 2019.

²⁰⁸ A Szovjetunióban ugyanis az 1946. március 15-ei törvénnyel kimondták: azért, hogy az európai szokásoknak jobban megfeleljenek a különböző terminológiák, a Népbiztosok Tanácsa elnevezés helyett (amelyet még Trockij talált ki) a Minisztertanács, a népbiztosságok helyett pedig a minisztérium elnevezést vezették be. Lásd KUN 1988: 496; RAYFIELD 2011: 463.

Magyarországon a Minisztertanácsot a Népköztársaság Elnöki Tanácsának (egyébként alkotmányellenes) 1956. évi 26. sz. határozata alapján (Hruscsov javaslatára) – hogy még inkább elha-

sőbb szerveként” határozta meg. Tagadva a törvényhozó-végrehajtó-bírói triáoszt, a szocialista államban a képviselői, közigazgatási, bírói és ügyészi szervek felosztását pusztán egyfajta munkamegosztássá degradálta. Ezzel megszüntették a végrehajtó hatalom önálló kategóriáját. A kormány elvesztette korábbi jelentőségét. A legfontosabb politikai döntések már nem itt születtek. Bár kétségtelenül voltak olyan rövidebb időszakok, amikor a párt első titkára töltötte be a miniszterelnöki pozíciót,²⁰⁹ illetve rendkívüli helyzetben (1953, 1956)²¹⁰ a kormány szerepe meghatározó volt még a pártvezetéssel szemben is. Ezeket az eseteket leszámítva a kormány inkább a pártvezetés határozatait végrehajtó bürokratikus apparátusként működött. A Központi Bizottságban minden tárcának megfelelően működött egy referens, de valójában a területet irányító felelős személy. A miniszterelnök – kivéve, ha a párt főtitkára töltötte be ezt a pozíciót – a Politikai Bizottságnak csak tagja volt.²¹¹ Németh Miklós az alábbi látéletét adta a kormány tanácskozásainak: „[...] kormányülések egészen 1989 májusáig a következőképpen indultak: megnyitottam az ülést, elmondtam, hogy a Politikai Bizottságban milyen napirend volt, és ott milyen döntések születtek. Ha ezek valamelyik minisztériumot érintették, akkor megállapítottam, hogy ebből a minisztériumra milyen feladat hárul. Erről folyt némi beszélgetés, nem igazán vita, inkább lajmatag vélemények, megjegyzések hangoztak el – nem véletlen, hogy egyik-másik kormánytag az üléseken elszundikált [...] általánosan szólva: a kormányüléseknek nem volt semmiféle tétje. Nem volt tétje, mert nem a kormány döntött, hanem a Politikai Bizottság.”²¹²

A Minisztertanács elnökének személyét természetesen nem a választási eredmények határozták meg. Jól illusztrálja ezt az az eset, amikor 1953-ban Rákosi Mátyás a magyar választások történetének legnagyobb „győzelmét” aratta, de néhány héttel később Moszkvába rendelték, leváltották, és Nagy Imrét nevezték ki a kormány élére.

tárolódjanak Nagy Imre kormányától – „Forradalmi munkás-paraszt kormánynak” nevezték. (A Szovjetunióban 1917 után egy ideig a Népbiztosok Tanácsa előbb az „ideiglenes munkás-paraszt kormány”, majd a „munkás-paraszt kormány” nevet viselte.) Az 1957. évi II. törvény ennek megfelelően módosította az Alkotmányt. Az 1972. évi alkotmánymódosítás már a Minisztertanács szó mellé zárójelben odaírta: kormány [1972. évi I. törvény az 1949. évi XX. törvény módosításáról és a Magyar Népköztársaság Alkotmányának egységes szövegéről 33. § (1) bekezdés].

²⁰⁹ Rákosi Mátyás: 1952–1953, Kádár János: 1956–1958, 1961–1965, Grósz Károly: 1988.

²¹⁰ Mindkét alkalommal Nagy Imre volt a miniszterelnök.

²¹¹ SÁRKÖZY 2017: 185.

²¹² OPLATKA 2014: 39.

Ugyancsak furcsa körülmények között történt Nagy Imre lemondása. Nagy Imre ugyanis 1955. március 9-én Apró Antal²¹³ és Szalai Béla jelenlétében élőszóban, március 28-án Dobi Istvánnak, a Népköztársaság Elnöki Tanácsa elnökének címezve írásban is benyújtotta lemondását.²¹⁴ Rákosi utasítására Dobi István nem fogadta el a lemondást, hogy áprilisban majd a Magyar Dolgozók Pártjának Központi Vezetősége válthassa le Nagy Imrét.

Még inkább árulkodó a Kádár-kormány kinevezésének esete. A Nagy Imre-kormány legitimitását 1956. november 4-éig senki nem kérdőjelezte meg. Elismerték azt a forradalmárok, a demokratikus pártok, a forradalmi szervek, sőt „*de jure*” és „*de facto*” a Szovjetunió is, mivel szóbeli jegyzékeket cserélt, és tárgyalásokat folytatott vele képviselői útján. Ezzel szemben a Kádár János vezette, úgynevezett „forradalmi munkás-paraszt kormány” még a korabeli törvényeknek, illetve az Alkotmánynak sem felelt meg.²¹⁵ Csak a szovjet megszállás révén jöhetett létre.²¹⁶ Ezt egyébként maga Kádár is elismerte a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1960. február 12-ei zárt ülésén: „[...] született valamikor ez a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány, amelynek akkor, bizonyos helyzetekben 8 minisztere volt összesen. És részben nem teljes alkotmányos formák között született, hanem részben személyes találkozás, részben telefon útján.”²¹⁷

Felhasznált irodalom

A Bulgár Népköztársaság alkotmánya (1949). Budapest: Szikra.

A Csehszlovák Köztársaság alkotmánya (1949). Budapest: Szikra.

ÁDÁM Antal (1990): *Magyar államjog*. Budapest: Tankönyvkiadó.

ÁDÁM Magda – ORMOS Mária szerk. (1999): *Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről 1918–1919*. Budapest: Akadémiai.

ADRIÁNYI GÁBOR (2005): *A Katolikus Egyház története a 20. században Kelet-, Közép-Kelet- és Dél-Európában*. Budapest: Kairosz.

²¹³ Apró Antal 1952-től 1971-ig volt tagja a kormánynak.

²¹⁴ MNL-M-KS 276. f. 62/1. ó. e.

²¹⁵ FEITL 1993: 102.

²¹⁶ Ezért is nevezték Quisling-kormánynak. Vidkun Abraham Quisling norvég politikus, aki egyezményt kötött Hitlerrel, elősegítette Norvégia német megszállását. Ettől kezdve a kollaboráns magatartás szinonimájaként vonult be a politikai szótárba.

²¹⁷ MNL 288. f. 30. ó. e. 1–49., 25.

- A Lengyel Köztársaság alkotmánya* (1949). Budapest: Szikra.
- A Lengyel Népköztársaság alkotmánya* (1952). Budapest: Szikra.
- APOR Péter (2005): Előkép: a Tanácsköztársaság felidézése a Rákosi-rendszerben. *Századvég*, 10(1), 3–30.
- A Román Népköztársaság alkotmánya* (1949). Budapest: Szikra.
- A Román Népköztársaság alkotmánya* (1952). Budapest: Szikra.
- Az Albán Népköztársaság alkotmánya* (1949). Budapest: Szikra.
- B. MÜLLER Tamás (2016): *Vörösteror az Országházban: 1919*. Budapest: Országgyűlés Hivatala.
- BACZONI Tamás (2008): *Magyar katonai egyenruhák 1945–1956*. Budapest: Zrínyi.
- BALLÓ István (2005): *Fejezetek a magyar katonai múlt történetéből*. Budapest: Hadtörténeti Intézet és Múzeum.
- BALOGH Sándor (1988): *Magyarország külpolitikája 1945–1950*. Budapest: Kossuth.
- BALOGH Sándor (1994): Szabad és demokratikus választás Magyarországon – 1945. In FÖLDES György – HUBAI László (szerk.): *Parlamenti képviselőválasztások 1920–1990*. Budapest: Politikatörténeti Alapítvány, 213–242.
- BALOGH Sándor (1999): Szabad és demokratikus választás – 1945. In FÖLDES György – HUBAI László (szerk.): *Parlamenti választások Magyarországon 1920–1998*. Budapest: Napvilág, 208–234.
- BARTHÓ Zsuzsanna–TYEKVICSKA Árpád (2000): *Civitas Fortissima: A balassagyarmati „sebhíverés” korának forrásai és irodalma*. Balassagyarmat: Nógrád Megyei Levéltár.
- BETHLEN István (2000): *Válogatott politikai írások és beszédek*. Budapest: Osiris.
- BIBÓ István (1990): *Válogatott tanulmányok 1935–1979*. IV. kötet. Budapest: Magvető.
- BIHARI Mihály (2005): *Magyar politika 1944–2004. Politikai és hatalmi viszonyok*. Budapest: Osiris.
- BIHARI Ottó (1973): Alkotmányreformunk jelentősége. *Jogtudományi Közlöny*, 28(2), 57–64.
- BÍRÓ Aurél (2019): *Vörös terrorcsapatok és a mindennapok terrorja a magyarországi tanácsköztársaság idején*. Pápa: Jókai Mór Városi Könyvtár.
- BORDI Imre (1995): *A GULAG rahja voltam*. Székesfehérvár: Történelemlátogatók Köre Alapítvány.
- BOGNÁR Zalán (2012): *Hadifogolytáborok és (hadi)fogolysors a Vörös Hadsereg által megszállt Magyarországon 1944–1945*. Budapest: Kairosz.
- BOGNÁR Zalán [é. n.]: *MALENKIJ ROBOT avagy a polgári lakosság tömeges elhurcolása Magyarországról szovjetunióbeli kényszermunkára 1944/45-ben, különös tekintettel a németként deportáltakra*. Online: www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_nemzetisegek/nemetek/malenkij_robot/pages/004_Malenkij_robot.htm
- BOJTÁR Endre (1989): *Európa megrablása*. Budapest: Szabad Tér.

- BONHARDT Attila (2015): Koszorús Ferenc ezredes szerepe a budapesti zsidóság deportálásának megakadályozásában. In HANTÓ Zsuzsa – SZEKÉR Nóra (szerk.): *Páncélosokkal az életért. Koszorús Ferenc, a holokauszt hőse*. Budapest: Kiskapu, 28–40.
- BOROS Zsuzsanna szerk. (2002): *Parlament, pártok, választások a Horthy-kori Magyarországon*. I–II. kötet. Budapest: Rejtjel.
- BOROS Zsuzsanna szerk. (2006): *Parlamenti viták a Horthy-korban*. I–II. kötet. Budapest: Rejtjel.
- BORSÁNYI György (1979): *Kun Béla. Politikai életrajz*. Budapest: Kossuth.
- BORSÁNYI György (1988): *Októbertől márciusig. Polgári demokrácia Magyarországon, 1918*. Budapest: Kossuth.
- BÖHM Vilmos (1923): *Két forradalom tüzeiben. Októberi forradalom. Proletárdiktatúra. Ellenforradalom*. München: Politik.
- BÖLÖNY József – HUBAI László (2004): *Magyarország kormányai 1848–2004*. Budapest: Akadémiai.
- BREIT József (1925): *A magyarországi 1918/19. évi forradalmi mozgalmak és a vörös háború története*. I–II. kötet. Budapest: Hadtörténeti Levéltár.
- BREIT József (1929): *A magyarországi 1918/19. évi forradalmi mozgalmak és a vörös háború története*. I–III. kötet. Budapest: Grill Károly.
- BRZEZINSKI, Zbigniew (1982): *Válogatott írások és beszédek*. Budapest: Kossuth.
- BUDAY László (1923): *Magyarország küzdelmes évei*. Budapest: magánkiadás.
- BUZA László (1936): *Diktatúra és kisebbségvédelem*. Szeged: Egyetem Barátai Egyesület.
- CSAPODY Tamás (1991): A szovjet katonatársadalom a brezsnyevi időkben. *Társadalmi Szemle*, 46(3), 25–32.
- CSICSERY-RÓNAY István – CSERENYÉY Géza (1998): *Koncepciók per a Független Kisgazdapárt széthúzására 1947. Tanulmány és válogatott dokumentumok*. Budapest: 1956-os Intézet.
- DEMÉNY Pál (1995): *Demény Pál 1901–1991. Emlékkönyv. Gyertyán Ervin és Bossányi Katalin interjúi. Bodor Pál előszavával*. Budapest: Demény Pál Alapítvány.
- DENT, Bob (2019): *A vörös város. Politika és művészet az 1919-es magyarországi Tanácsköztársaság idején*. Ford. KONOK Péter. Budapest: Helikon.
- DILAS, Milovan (1989): *Találkozások Sztálinnal*. Ford. RADICS Viktória. Budapest: Magvető.
- DOMBRÁDY Lóránd (2003): *A magyar hadigazdaság a második világháború idején*. Budapest: Petit Real.
- DOMBRÁDY Lóránd (2012): *A legfelsőbb hadúr és hadserege*. Budapest: Kairosz.
- DRÓCSA Izabella (2021a): „A diktatúra azonban nálunk nem cél, hanem eszköz és abban a pillanatban megszűnik, amint a Hungária egyesült földek a birtokunkba nem kerülnek.” Szálasi Ferenc 1937-es „nagy” pere. In PERES Zsuzsanna – BATHÓ Gábor

- (szerk.): *Ünnepi tanulmányok a 80 éves Máthé Gábor tiszteletére. Labor est etiam ipse voluptas*. Budapest: Ludovika, 255–268.
- DRÓCSA Izabella (2021b): *Rendtörvények a két világháború között: Különös tekintettel az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről szóló 1921. évi III. törvény anyagi és eljárásjogi elemzésére a Budapesti Királyi Törvényszéken kialakult bírói gyakorlaton keresztül*. PhD-disszertáció. Budapest: PPKE. Online: <https://doi.org/10.15774/PPKE.JAK.2021.003>
- DUPKA György – KORSZUN, Alekszej (1997): *A „Malenkyij Robot” dokumentumokban*. Ungvár–Budapest: Intermix.
- EGRESI Katalin (2007): A köztársasági eszme és a Szent Korona-tan a magyar politikai gondolkodásban a két világháború között. In FEITL István (szerk.): *Köztársaság a modern kori történelem fényében. Tanulmányok*. Budapest: Napvilág, 240–272.
- EGRESI Katalin (2008): *Szociálpolitika Magyarországon. Nézetek, programok és törvények 1919–1939*. Budapest: Napvilág.
- FAZEKAS Csaba (1997): A „Vallásügyi Likvidáló Hivatal” 1919-ben. In PÖLÖSKEI Ferenc – STEMLER Gyula (szerk.): *Múltból a jövőbe*. Budapest: Az ELTE BTK, 63–101.
- FAZEKAS Csaba (2001): A Fáber–Apáti per. A Tanácsköztársaság „vallásügyi likvidáló biztosainak” felelősségre vonása 1920-ban. In BANA József (szerk.): *Bűn és bűnhődés*. II. kötet. Győr: Győr Megyei Jogú Város Önkormányzata, 17–42.
- FEITL Írisz (2016): „Az egész választás egy vicc.” Telefonlehallgatási dokumentumok az 1947-es „kék cédulás” országgyűlési választások történetéhez. *Aetas*, 31(1), 209–221.
- FEITL István (1993): Zavarok Nagy Imre és Kádár János kormányainak archontológiája körül. *Múltunk*, 38(1), 102–113.
- FEITL István (1994): Az első népfrontválasztás. *Társadalmi Szemle*, 49(5), 73–85.
- FEITL István (1999): Pártvezetés és országgyűlési választások, 1944–1988. In FÖLDES György – HUBAI László (szerk.): *Parlamenti választások Magyarországon 1920–1998*. Budapest: Napvilág, 276–296.
- FEITL István (2019): *Az államszocialista korszak álparlamentje*. Budapest: Országház.
- FEJTŐ Ferenc (1991): *A népi demokráciák története*. I. kötet. Budapest–Párizs: Magvető – Magyar Füzetek.
- FÖLDESI Margit (2009): *A megszállók szabadsága*. Budapest: Kairosz.
- FÖLDESI Margit – SZERENCSES Károly (2001): *Halványkék választás. Magyarország – 1947. Tanulmány és válogatott dokumentumok*. Budapest: Kairosz.
- FÖLDESI Tamás (1962): Néhány gondolat a népi demokrácia fogalmáról. *Magyar Filozófiai Szemle*, 6(1), 80–111.
- FRIEDRICH, Carl Joachim – BRZEZINSKI, Zbigniew K. (1956): *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*. Cambridge: Harvard University Press.

- FÜLÖP Mihály szerk. (2022): *Második Trianon? Tanulmányok a párizsi magyar békeszerződés aláírásának 75. évfordulójára*. Budapest: Ludovika.
- GARAMI Ernő (1922): *Forrongó Magyarország. Emlékezések és tanulmányok*. Leipzig–Wien: Pegazus.
- GATI, Charles (1991): *Füstbe ment tömb*. Ford. ZALA Tamás. Budapest: Századvég–Atlanti.
- GATI, Charles (2014): *Zbig. Zbigniew Brzezinski, a stratég*. Ford. DUDIK Annamária Éva – NAGY Mónika Zsuzsanna. Budapest: Noran Libro.
- GELLÉRT KIS Gábor (1987): A tünékeny alkotmány. Beszélgetés a Magyar Népköztársaság alaptörvényéről. *Élet és Irodalom*, 1987. október 9. 7.
- GELLÉRT Oszkár szerk. (1919): *A diadalmas forradalom könyve*. Budapest: Légrádi Testvérek, 192.
- GERGELY Jenő (2001): *Gömbös Gyula*. Budapest: Vince.
- GERGELY Jenő – PRITZ Pál (1998): *A trianoni Magyarország 1918–1945*. Budapest: Vince.
- GERGELY Jenő (1999): Titkos választás és ellenforradalom – 1920. In FÖLDES György – HUBAI László (szerk.): *Parlamenti választások Magyarországon 1920–1998*. Budapest: Napvilág, 55–80.
- GERMUSKA Pál (2008): Szovjet tanácsadók magyar hadiipari vállalatoknál az 1950-es években. *Századok*, 142(6), 1465–1481.
- GIMES MIKLÓS (1948): *Népi demokrácia. Út a szocializmushoz*. Budapest: MDP Központi Vezetősége Oktatási Osztály.
- GOSZTONYI Péter (1990): *Vihar Kelet-Európa felett*. Budapest: Népszava.
- GOSZTONYI Péter (1991): A szovjet csapatok Magyarországon (1945–1955). *Hadtudomány*, 1(2), 101–105.
- GOSZTONYI Péter (1992): *A kormányzó Horthy Miklós és az emigráció*. Budapest: Százszorszép.
- GOSZTONYI Péter (1993): *A magyar Golgota. A politikai megtorlások vázlatos története Magyarországon 1849-től 1963-ig és egyéb korrajzi történetek*. Budapest: Százszorszép.
- GRATZ Gusztáv (1935): *A forradalmak kora. Magyarország története 1918–1920*. Budapest: Magyar Szemle Társaság.
- GRATZ Gusztáv (2002): *Magyarország a két háború között*. Budapest: Osiris.
- GRIGER Miklós (1936): *A legitimizmus és a magyar feltámadás. Aktuális-e a királykérdés?* Budapest: magánkiadás.
- GYARMATHY Zsigmond (1996): Az 1945. évi földreformtörvény végrehajtásának néhány sajátos vonása Szabolcs-Szatmár és Bereg megyében. *Szabolcs-Szatmári Szemle*, 31(2), 64.
- GYARMATI György (1991): A káderrendszer és a rendszer kádere az ötvenes években. *Valóság*, 34(2), 51–63.

- GYARMATI György (1995): A parlamentarizmus korlátai és annak következményei az Ideiglenes Nemzetgyűlés tevékenységére. *Társadalmi Szemle*, 50(4), 77–85.
- GYÖRKEI Jenő – HORVÁTH Miklós szerk. (2001): *Szovjet katonai intervenció 1956. 2.*, javított kiadás. Budapest: H&T.
- HAAS György (1995): *Második Trianon*. Békéscsaba: Tevan.
- HAAS György (2002): *A szabadság tábornoka. Bartha Albert*. Budapest: Kairosz.
- HAHNER Péter szerk. (1999): *A Nagy Francia Forradalom dokumentumai*. Budapest: Osiris.
- HAJDU Gyula (1957): *Harcban elnyomók és megszállók ellen. Emlékezések a pécsi munkásmozgalomról*. Pécs: Pécs M. J. Város Tanácsa.
- HAJDU Tibor (1968): *Az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom*. Budapest: Kossuth.
- HAJDU Tibor (1978): *Károlyi Mihály*. Budapest: Kossuth.
- HAJDU Tibor (2005): Az 1918-as Népköztársaság. *Múltunk*, 50(2), 194–202. Online: www.multunk.hu/wp-content/uploads/2017/01/hajdut2.pdf
- HAJDU Tibor (2012): *Ki volt Károlyi Mihály?* Budapest: Napvilág.
- HALMOSY Dénes szerk. (1985): *Nemzetközi szerződések 1945–1982. A második világháború utáni korszak legfontosabb külpolitikai szerződései*. Budapest: KJK–Gondolat.
- HATOS Pál (2018): *Az elátkozott köztársaság*. Budapest: Jaffa.
- HATOS Pál (2021): *Rosszfiúk világforradalma. Az 1919-es Magyarországi Tanácsköztársaság története*. Budapest: Jaffa.
- HELLER, Mihail – NYEKRICHS, Alekszandr (2003): *Orosz történelem*. II. kötet. *A Szovjetunió története*. Ford. Kiss Ilona. Budapest: Osiris.
- HENCZ Péter (1999): *Gróf Klebelsberg Kuno, a harmadik évezred minisztere*. Szeged: Bába és Társai.
- HONVÁRI János szerk. (2000): *Magyarország gazdaságtörténete a honfoglalástól a 20. század közepéig*. Budapest: AULA.
- HONVÁRI János (2013): *XX. századi magyar gazdaságtörténet*. Győr: Universitas-Győr Kft.
- HORNYÁK Árpád (2005): „Nem akarok több katonát látni”: Linder Béla – egy politikai kalandor portréja. *Rubicon*, 16(9), 28–31.
- HORTHY Miklós (1990): *Emlékirataim*. Budapest: Európa–História.
- HORVÁTH Attila (2013): Az állampárt a szovjet típusú diktatúrában. In BANK Barbara – KAHLER Frigyes (szerk.): *Utak és útkereszteződések. Ünnepi tanulmányok M. Kiss Sándor tiszteletére*. Budapest: Történelmi Ismeretterjesztő Társulat Egyesület, 121–146.
- HORVÁTH Attila szerk. (2014): *Magyar állam- és jogtörténet*. Budapest: NKE KTK.
- HORVÁTH Attila (2017a): „A köztársaság az egyetlen lehetséges államforma.” Az 1946. évi I. törvény megalkotása, a köztársaság kikiáltása. *Acta Humana – Emberi*

- Jogi Közlemények*, 5(1), 7–20. Online: <https://folyoirat.ludovika.hu/index.php/actahumana/article/view/2252>
- HORVÁTH Attila (2017b): A választójog története Magyarországon a szovjet típusú szocializmus időszakában. In Kis Norbert – PERES Zsuzsanna (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Máthé Gábor oktatói pályafutásának 50. jubileumára. Studia sollemnia scientiarum politico-cameralium*. Budapest: Dialóg Campus, 181–194.
- HORVÁTH Attila (2020): A történeti alkotmány, a Szent Korona-tan mint a szuverenitás biztosítója. In KARÁCSONY András (szerk.): *Szuverénitáskérdések. Elméletek, történetek*. Budapest: Gondolat, 114–138.
- HORVÁTH Attila (2021): Papgyilkosságok. In KRAJSOVSKY Gábor (szerk.): *Istennek hála, hogy szerény eszköz lehettem. Tanulmánykötet Mindszenty József pappá szentelésének 105., esztergomi érseki kinevezésének 75., valamint halálának 45. évfordulójára, Adriányi Gábor professzor úr Gyémántmiséjére ajánlva*. Budapest: Hittel a Nemzetért Alapítvány, 189–201.
- HORVÁTH Miklós (1996): Fehér foltok a forradalom és szabadságharc katonai térképén. Szovjet csapatok Magyarországon – 1956. *Múltunk*, 41(3), 101–122.
- HORVÁTH Miklós (2001): Az 1956-os forradalom és szabadságharc és a Varsói Szerződés. *Hadtörténelmi Közlemények*, 114(4), 600–623.
- HUBAI László – TOMBOR László szerk. (1991): *A magyar parlament 1944–1949. Tanulmányok*. Budapest: Gulliver.
- HUSZÁR Tibor (2007): *Az elitől a nomenklatúráig. Az intézményesített káderpolitika kialakulása Magyarországon (1945–1989)*. Budapest: Corvina.
- HUSZTI József (1942): *Gróf Klebelsberg Kunó életműve*. Budapest: MTA.
- Izsák Lajos (2013): Az első „népfrontos” választás Magyarországon 1949-ben. *Századok*, 147(1), 63–81.
- Izsák Lajos – KUN Miklós szerk. (1994): *Moszkvának jelentjük... Titkos dokumentumok 1944–1948*. Budapest: Századvég.
- JACKSON, James (1994): A harmadik világháború titkos terve. *Valóság*, 37(11), 108–112.
- JÁSZI Oszkár (1989): *Magyar kálvária, magyar föltámadás. A két forradalom értelme, jelentősége és tanulságai*. Ford. NEUKUM Lea. Budapest: Pallas.
- JÓZSEF Farkas szerk. (1967): „Mindenki újakra készül...” *Az 1918/19-es forradalmak irodalma. Szöveggyűjtemény*. IV. kötet. Budapest: Akadémiai.
- JUHÁSZ Gyula szerk. (1978): *Magyar–brit titkos tárgyalások 1943-ban*. Budapest: Kossuth.
- JUHÁSZ NAGY Sándor (1945): *A magyar októberi forradalom története*. Budapest: Cserépfalvi.
- KARDOS József (1998): *Legitimizmus. Legitimista politikusok Magyarországon a két világháború között*. Budapest: Korona.
- KAREV, D. Sz. (1962): Az új szovjet büntetőtörvények. Ford. DÉCSI Gyula. *Jogtudományi Közöny*, új évfolyam 17(2–3), 67–72.

- KARSAI Elek – KARSAI László (1988): *A Szálasi per*. Budapest: Reform.
- KARSAI László – MOLNÁR Judit szerk. (2004): *A magyar Quisling-kormány. Sztójay Döme és társai a népbíróság előtt*. Budapest: 1956-os KHT.
- KASSÁK Lajos (1928–1932): *Egy ember élete. Önéletrajz*. I–III. kötet. Budapest: Dante.
- KENÉZ Péter (2008): *A Szovjetunió története. A kezdetektől az összeomlásig*. Budapest: Akkord.
- KERÉK Mihály (1939): *A magyar földkérdés*. Budapest: Mefhosz.
- KHRUSHCHEV, Nikita Sergeevich (1974): *Khrushchev Remembers. The Last Testament*. Szerk. STROBE, Talbott. Boston: Little Brown.
- KIRÁLY Béla (1995): A magyar hadsereg szovjet ellenőrzés alatt. In ROMSICS Ignác (szerk.): *Magyarország és a nagyhatalmak a 20. században. Tanulmányok*. Budapest: Teleki László Alapítvány, 229–244.
- KIROV, Alekszandr (1996): Szovjet katonai beavatkozás Magyarországon. 1956. In GYÖRKEI Jenő – HORVÁTH Miklós (szerk.): *Szovjet katonai intervenció 1956*. Ford. LÁNG Júlia – HORVÁTH Miklós. Budapest: Argumentum, 119–204.
- KOGELFRANZ, Siegfried (1990): *Jalta öröksége. Az áldozatok és akik megúszták*. Ford. GADÓ György. Budapest: AB Független.
- KORMOS Valéria szerk. (2001): *A végtelen foglyai. Magyar nők szovjet rabságban 1945–1947*. Budapest: XX. Század Intézet – Kairosz.
- KOROM Mihály (1981): *Magyarország Ideiglenes Nemzeti Kormánya és a fegyverszünet (1944–1945)*. Budapest: Akadémiai.
- KOVÁCS István (1962): *A szocialista alkotmányfejlődés új elemei*. Budapest: Akadémiai.
- KOVÁCS István szerk. (1982): *A Szovjetunió szövetségi alkotmányai*. Budapest: KJK.
- KOVÁCS István szerk. (1985): *Az európai népi demokráciák alkotmányai*. Budapest: KJK.
- KOVÁCS István (1989): Az alkotmányfejlődés elvi kérdései. In Kovács István (szerk.): *Alkotmány és alkotmányosság*. Budapest: Akadémiai, 5–21.
- KOVÁCS István (2006): *Csoda a Visztulánál és a Balti-tengernél. A XX. századi lengyel történelem sorsfordulói*. Budapest: Európa.
- KOVÁCS Tamás (2006): A Nemzeti Számonkérő Különítmény. *Múltunk*, 51(3), 71–100.
- KOVÁCS Zoltán András (2009): *A Szálasi-kormány Belügyminisztériuma. Rendvédelem, állambiztonság, közigazgatás a nyilas korszakban*. Máriabesnyő–Gödöllő: Attraktor.
- KÓVÁGÓ László (1979): *A Magyarországi Tanácsköztársaság és a nemzeti kérdés*. Budapest: Kossuth.
- KUKORELLI István (1981): „Feljegyzések” az 1980. június 8-i általános választásokról. In *Fiatál Oktatók Műhelytanulmányai*. I. kötet. Budapest: ELTE, 180–202.
- KUKORELLI István szerk. (1994): *Alkotmánytan*. Budapest: Osiris.
- KUN Miklós (1988): *1917. Egy év krónikája*. Budapest: Kossuth.
- KUN Miklós (1997): „Micsoda összeszokott, derék társaság”. *Magyar Nemzet*, 1997. június 7. 16.

- KUN Miklós (2012): *Sztálin alkonya. Történelmi-lélektani kollázs*. Budapest: Unicus Műhely.
- L. NAGY Zsuzsa (1995): *Magyarország története 1918–1945*. Debrecen: Multiplex Média.
- LACKÓ Miklós (1966): *Nyilasok, nemzetiszocialisták 1935–1944*. Budapest: Kossuth.
- LENIN, Vlagyimir Iljics (1962a): A szociáldemokrácia két taktikája a demokratikus forradalomban. In *Lenin összes művei. XI. kötet*. Budapest: Kossuth, 7–120.
- LENIN, Vlagyimir Iljics (1962b): A szociáldemokrácia viszonya a parasztmozgalomhoz. In *Lenin összes művei. XI. kötet*. Budapest: Kossuth, 205–214.
- LENIN, Vlagyimir Iljics (1965): *Lenin összes művei. XXV. kötet. 1914. március–július*. Budapest: Kossuth.
- LENIN, Vlagyimir Iljics (1971): *Lenin összes művei. XXVII. kötet. 1915. augusztus – 1916. június*. Budapest: Kossuth.
- LENIN, Vlagyimir Iljics (1972): *Lenin összes művei. XXXII. kötet. 1917. május–július*. Budapest: Kossuth.
- LENIN, Vlagyimir Iljics (1974): *Lenin összes művei. XLI. kötet*. Budapest: Kossuth.
- LUDZ, Peter (1972): A „demokratikus diktatúra” fogalma Lukács György politikai filozófiájában. *Híd*, 36(4), 544–565.
- LUKÁCS György (1987): *Forradalomban. Cikkek, tanulmányok 1918–1919*. Budapest: Magvető.
- LUKÁCS György (2002): *A III. Internacionálé szervezeti kérdései*. Online: www.marxists.org/magyar/archive/lukacs/hiszk.htm
- Magyarország katonai helyzete 1918. november – 1919. április* [é. n.]. Online: www.trianonmuzeum.hu/index.php?page=post&id=98
- MÁRAI Sándor (2006): *A forradalom előérzete. 1956 Márai Sándor írásainak tükrében*. Budapest: Helikon.
- MARER, Paul (1974): Soviet Economic Policy in Eastern Europe. In *Reorientation and Commercial Relations of the Economies of Eastern Europe. A Comedum of Papers Submitted to the Joint Economic Committee Congress of the United States*. Washington, D.C.: U.S. GPO, 135–163.
- MARER, Paul (1979): East European Economies: Achievements, Problems, Prospects. In RAKOWSKA-HARMSTONE, Teresa – GYÖRGY, Andrew (szerk.): *Communism in Eastern Europe*. Bloomington: Indiana University Press, 244–289. Online: <https://publish.iupress.indiana.edu/read/communism-in-eastern-europe/section/511bee61-f21b-468d-b1dd-00c3f1368e31#ch10>
- MARX, Karl – ENGELS, Friedrich (1964): *Karl Marx és Friedrich Engels művei. IX. kötet. 1853*. Budapest: Kossuth.
- MATLEKOVITS Sándor (1919): A földreform. *Budapesti Szemle*, 179(511), 1–48.
- Menekülnek a patkányok (1919). *Vörös Újság*, 1919. április 11.

- MÉREI Gyula (1969): *A magyar októberi forradalom és a polgári pártok*. Budapest: Akadémiai.
- MILEI György (1962): *A Kommunisták Magyarországi Pártjának megalakításáról*. Budapest: Kossuth.
- MONTGOMERY, John Flournoy (2004): *Magyarország, a vonakodó csatlós*. Ford. BARABÁS Miklós. Budapest: Zrínyi.
- MÓZES Miklós (2006): Tizenöt éve mentek el a szovjet megszállók. *Magyar Nemzet*, 2006. június 19. 6.
- NAGY László (2015): „Isten felé: Toronyiránt!” Mindszenty József keresztény alternatívájának lényegi kérdései a II. világháború alatt. In *Hűséggel az egyházhoz és a történelmi magyar hazához. Tanulmánykötet Mindszenty József pappá szentelésének 100., esztergomi érseki kinevezésének 70., valamint halálának 40. évfordulójára*. Budapest: Hittel a Nemzetért Alapítvány, 181–196.
- NEMES Dezső (1979): *Forradalmak és Tanácsköztársaság Magyarországon 1918–1919*. Budapest: Kossuth.
- NEMESKÜRTY István (1996): *Búcsúpillantás. A Magyar Királyság és kormányzója 1920–1944*. Budapest: Saxum.
- NYÍRÓ András szerk. (1990): *A nőmeneklatúra csúcán. Tanulmányok a pártállam uralmi viszonyairól*. Budapest: BME.
- OKVÁTH Imre (2003): A Varsói Szerződés és a magyar forradalom. In HORVÁTH Miklós (szerk.): *„Tizenhárom nap, amely...” Tanulmányok az 1956-os forradalom és szabadságharc történetéből*. Budapest: Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 61–74.
- OKVÁTH Imre (2006): A magyar hadsereg háborús haditervei, 1948–1962. *Hadtörténelmi Közlemények*, 119(1), 34–53.
- OPLATKA András (2014): *Németh Miklós. „Mert ez az ország érdeke”*. Budapest: Helikon.
- ORMOS Mária (1981): A fasiszta állam. In PÖLÖSKEI Ferenc – RÁNKI György (szerk.): *A magyarországi polgári államrendszerek. Tanulmánykötet*. Budapest: Tankönyvkiadó, 539–564.
- ORMOS Mária (1983): *Padovatól Trianonig 1918–1920*. Budapest: Kossuth.
- ORMOS Mária (1990): *„Soba, amíg élek!” Az utolsó koronás Habsburg puccskísérletei 1921-ben*. Pécs: Baranya Megyei Könyvtár.
- ORMOS Mária (1998): *Magyarország a két világháború korában, 1914–1945*. Debrecen: Csokonai.
- PACZKOWSKI, Andrzej (1997): *Fél évszázad Lengyelország történetéből, 1939–1989*. Ford. PÁLFALVI Lajos. Budapest: 1956-os Intézet.
- PAKSA Rudolf (2013): *Szálasi Ferenc és a hungarizmus*. Budapest: Jaffa.
- PALASIK Mária (2017): *Parlamentarizmustól a diktatúráig (1944–1949)*. Budapest: Országgyűlés Hivatala.

- PÁLVÖLGYI Balázs (2020): Menekülő tisztviselők és a magyar kormány az őszirózsás forradalom és a Tanácsköztársaság között. In BARNÁ Attila (szerk.): *Trianon 100. Tanulmányok a békeszerződés centenáriuma*. Budapest: Ludovika, 111–124.
- PATAKI István (1995): „Egyezmények” a szovjet csapatok magyarországi tartózkodásáról. *Múltunk*, 40(3), 123–158.
- PATAKI István (2000): A Magyarországon állomásozó szovjet csapatok létszáma, állomáshelyei és teljes kivonása. *Múltunk*, 45(2), 222–252.
- PATKÓ Imre (1953): A párttagok jogai és köteleességei az SZKP módosított szervezeti szabályzatában. *Társadalmi Szemle*, 8(2), 153–168.
- PERSAK, Krzysztof (1998): Lengyel források Sztálin lengyelországi politikájáról. *1956-os Intézet Évkönyve*, 6, 21–36.
- PETHŐ Sándor (1937): *A magunk útján*. Budapest: Deák Ferenc Társaság.
- PETŐ Andrea (1999): Átvonuló hadsereg, maradandó trauma. Az 1945-ös budapesti nemi erőszak esetek emlékezete. *Történelmi Szemle*, 41(1–2), 85–107. Online: https://tti.abtk.hu/images/kiadvanyok/folyoiratok/tsz/tsz1999-1-2/085-107_peto.pdf
- PETŐ Andrea (2000): Budapest ostroma 1944–1945-ben – női szemmel. *Budapesti Negyed*, 8(3–4), 203–220.
- PETRICHEVICH HORVÁTH Emil (1924): *Jelentés az Országos Menekültügyi Hivatal négy évi tevékenységéről*. Budapest: [k. n.].
- PETRIK Ferenc (2011): *Közigazgatási bíróság – közigazgatási jogviszony*. Budapest: HVG-ORAC.
- PINTÉR István (1999): Kényszerpályára szavazó ország – 1939. In FÖLDES György – HUBAI László (szerk.): *Parlamenti választások Magyarországon 1920–1998*. Budapest: Napvilág, 176–207.
- PÖLÖSKEI Ferenc (1977): *Horthy és hatalmi rendszere 1919–1922*. Budapest: Kossuth.
- PRITZ Pál (1995): *Magyar diplomácia a két háború között*. Budapest: Magyar Történelmi Társulat.
- PRITZ Pál (2019): A magyarországi Tanácsköztársaság keletkezése, céljai, mozgásteret és helye történelmünkben. In KRAUSZ Tamás – MORVA Judit (szerk.): *1919. Tanácsköztársaság 2019*. Budapest: Közép-Európai Fejlesztési Egyesület, 57–67.
- PÜNKÖSTI Árpád (1992): Rákosi Mátyás negyedik hazatérése. *Valóság*, 35(3), 36–52.
- PÜSKI Levente (2000): *A magyar felsőház története 1927–1945*. Budapest: Napvilág.
- PÜSKI Levente (2006): *A Horthy-rendszer (1919–1945)*. Budapest: Pannonica.
- PÜSKI Levente (2015): *A Horthy-korszak parlamentje*. Budapest: Országgyűlés Hivatala.
- RÁCZ Attila (1990): *A törvényesség és a közigazgatás*. Budapest: Akadémiai.
- RÁKOS Ferenc (1953): *Állam és alkotmány a Magyar Tanácsköztársaságban*. Budapest: Jogi.
- RÁKOSI Mátyás (1949): *A népi demokrácia néhány problémájáról*. Budapest: Szikra.
- RÁKOSI Mátyás (1952): *Honvédelem és hazafiság. Szemelvények Rákosi elvtárs műveiből*. Budapest: Szikra.

- RÁNKI György (1967): A Clerk-misszió történetéhez. *Történelmi Szemle*, 10(2), 156–187. Online: https://tti.abtk.hu/images/kiadvanyok/folyoiratok/tsz/tsz1967_2/ranki.pdf
- RAUCH, Georg von – MISIUNAS, Romuald J. – TAAGEPERA, Rein (1994): *A balti államok története*. Ford. PÁLÖLGYI Endre – BOJTÁR Péter. Budapest: Osiris–Századvég.
- RAYFIELD, Donald (2011): *Sztálin és hőbérei. A zsarnok, és akik neki gyilkoltak*. Ford. MAKOVECZ Benjamin. Budapest: Park.
- RÉVAI Valéria szerk. (1991): *Törvénytelen szocializmus. A Tényfeltáró Bizottság jelentése*. Budapest: Zrínyi.
- RÉVÉSZ Sándor (2020): *Dobi István, az elfeledett államfő. Egy nincstelen parasztfiú útja a hatalomba*. Budapest: Európa.
- RÉVÉSZ Tamás (2019): *Nem akartak katonát látni? A magyar állam és hadserege 1918–1919-ben*. Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont.
- ROMSICS Ignác (2005a): *A trianoni békeszerződés*. Budapest: Osiris.
- ROMSICS Ignác (2005b): *Bethlen István*. Budapest: Osiris.
- ROMSICS Ignác (2017): *A Horthy-korszak*. Budapest: Helikon.
- ROMSICS Ignác (2019): *Bethlen István. Politikai életrajz*. Budapest: Helikon.
- ROMSICS Ignác (2020): *A Trianoni békeszerződés*. Budapest: Helikon.
- ROSKA István szerk. (1986): *A Varsói Szerződés szervezete. Dokumentumok 1955–1985*. Budapest: Kossuth.
- ROZSNYÓI Ágnes (1977): *A Szálasi-puccs*. Budapest: Kossuth.
- ROZSNYÓI Ágnes (1994): A vég. Szálasi „országglása.” *Múltunk*, 39(3), 53–79.
- SALAMON Konrád (2001): *Nemzeti önpusztítás 1918–1920. Forradalom – proletárdiktatúra – ellenforradalom*. Budapest: Korona.
- SALAMON Konrád (2014): *Az őszirózsás forradalomról és az első köztársaságról. Harag és elfogultság nélkül*. 3., javított kiadás. Budapest: Éghajlat.
- SÁRKÖZY Tamás (2017): *Kormányzástan. Adalékok a viszonylag jó kormányzáshoz*. Budapest: HVG-ORAC.
- SARLÓS Béla (1961): *A Tanácsköztársaság forradalmi törvényszékei*. Budapest: KJK.
- SCHMIDT Mária (2008): A jövő végérvényesen megbukott. In SCHMIDT Mária (szerk.): *Kommunista világ született*. Budapest: XX. Század Intézet, 7–18.
- SCHÖNWALD Pál (1969): *A magyarországi 1918–1919-es polgári demokratikus forradalom állam- és jogtörténeti kérdései*. Budapest: Akadémiai.
- SCHWEITZER Gábor (2019): Vihar egy közjogi szakvélemény körül, avagy közreműködtek-e a Budapesti Tudományegyetem jogászprofesszorai a köztársaság közjogi megalapozásában 1918 novemberében? *Állam és Jogtudomány*, 60(3), 59–77.
- SIKLÓS András (1978): *Magyarország 1918–1919. Események, képek, dokumentumok*. Budapest: Kossuth – Magyar Helikon.

- SIPOS Levente (1990): Miért ragaszkodott Kádár János a szovjet csapatokhoz? *Ring*, 1990. július 4. 14–16.
- SIPOS Levente (1994): Félelem a szabadságtól. Miért nem engedte kivonulni Kádár a szovjet csapatokat? In HALMOS Ferenc (szerk.): *Száz rejtély a magyar történelemben*. Budapest: Gesta, 200–202.
- STARK Tamás (2017): Magyar (hadi)foglyok a Szovjetunióban. In KINCSES Katalin Mária (szerk.): *Elhurcolva – távol a hazától*. Budapest: HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 21–40.
- STIPTA István (1997): *A magyar bírósági rendszer története*. Debrecen: Multiplex Media – Debrecen University Press.
- SZABÓ Ágnes (1970): *A Kommunisták Magyarországi Pártjának újjászervezése 1919–1925*. Budapest: Kossuth.
- SZABÓ Ágnes (1999): A konszolidáció kezdete – 1922. In FÖLDES György – HUBAI László (szerk.): *Parlamenti választások Magyarországon 1920–1998*. Budapest: Napvilág, 85–104.
- SZABÓ Imre (1966): A szocialista alkotmány helye a jogrendszerben. In Kovács István (szerk.): *A szocialista alkotmányok fejlődése*. Budapest: KJK, 13–32.
- SZABÓ László (1919): *A bolsevizmus Magyarországon*. Budapest: Athenaeum.
- SZAHAROV, Andrej (2000): *Az orosz történelem új terminológiája*. Ford. CZÉH Zoltán et al. Budapest: Magyar Ruszisztikai Intézet.
- SZAKÁCS Sándor (1998): A földreformtól a kollektivizálásig, 1945–1956. In GUNST Péter (szerk.): *A magyar agrártársadalom a jobbágyság felszabadításától napjainkig*. Budapest: Napvilág, 285–344.
- SZAKÁCS Sándor – ZINNER Tibor (1997): *A háború „megváltozott természete”. Adatok, adalékok, tények és összefüggések 1944–1948*. Budapest: magánkiadás.
- SZEKFŰ Gyula (1938): Szent István a magyar történet századaiban. In SERÉDI Jusztinián (szerk.): *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján*. III. kötet. Budapest: MTA, 1–80.
- SZERENCSÉS Károly (2000): A parlamentarizmus korlátai. In GERGELY Jenő (főszerk.): *A hosszú tizenkilencedik és a rövid huszadik század. Tanulmányok Pölöskei Ferenc köszöntésére*. Budapest: ELTE BTK Új- és Legújabbkori Magyar Történeti Tanszék, 553–562.
- SZERENCSÉS Károly (1992): *A kékcédulás hadművelet. Választások Magyarországon 1947*. Budapest: Ikva.
- SZERENCSÉS Károly (2009): *A nemzeti demokráciáért. Sulyok Dezső 1897–1965*. Pápa: Jókai Mór Városi Könyvtár.
- SZINAI Miklós (1988): *Ki lesz a kormányzó?* Budapest: Kossuth.

- SZITA Szabolcs (2002): *Iratok a kisegítő munkaszolgálat, a zsidóüldözés történetéhez.* II. kötet. *Válogatott iratok a nyilaskeresztes terror történetéhez.* Budapest: Magyar Auschwitz Alapítvány – Holocaust Dokumentációs Központ.
- SZITA Szabolcs (2014): *A Gestapo tevékenysége Magyarországon 1939–1945.* A német Titkos Államrendőrség Magyarországon a II. világháború idején. Budapest: Corvina.
- SZOLZSENYICIN, Alekszandr (1989): *A Gulag szigetcsoport.* Ford. SZENTE Imre. I. kötet. Budapest: Új Idő.
- SZUVOVOR, Viktor (2008): *Az M-nap. Ki kezdte a második világháborút?* Ford. TITKOS Borbála. Budapest: Kairosz.
- T. KISS Tamás (1999): *Klebensberg Kuno.* Budapest: Új Mandátum.
- TAKÁCS Gábor (1992): *Intézmények és tisztviselők a Szovjetunióban 1917–1990.* Debrecen: KLTE.
- TELEKI Éva (1972): A nyilas uralmi rendszer berendezkedése. 1944 október – november. *Történelmi Szemle*, 15(1–2), 154–197.
- TELEKI Éva (1981): A nyilas diktatúra államszervezete. In PÖLÖSKEI Ferenc – RÁNKI György (szerk.): *A magyarországi polgári államrendszerek. Tanulmánykötet.* Budapest: Tankönyvkiadó, 388–415.
- TÓTH István György szerk. (2001): *Millenniumi magyar történet. Magyarország története a honfoglalástól napjainkig.* Budapest: Osiris.
- UNGVÁRI Krisztián (2005): *Budapest ostroma.* Budapest: Corvina.
- UNGVÁRY Krisztián (2013): *A Horthy-rendszer mérlege.* Pécs–Budapest: Jelenkor.
- VAJDA Mihály (1989): *Orosz szocializmus Közép-Európában.* Budapest: Századvég.
- VÁNDOR Károly (2009): *Légierő társbérletben, avagy a szovjet légierő és légvédelem története Magyarországon és Ausztriában 1944–1991.* I–II. kötet. Budapest: VPP.
- VARGA Csaba (1970): A preambulumok problémája és a jogalkotási gyakorlat. *Állam- és Jogtudomány*, 13(2), 249–307.
- VARGA Éva Mária szerk. (2006): *Magyar hadifoglyok a Szovjetunióban. Dokumentumok (1941–1953).* Moszkva–Budapest: ROSSZPEN–MKTTK.
- VARGA József (1991): *Bűnös nemzet vagy kényszerű csatlós? Adalékok Magyarország és a Duna-medence kortörténetéhez.* I–II. kötet. Budapest: magánkiadás.
- VARGA Krisztián (2012): A német megszállástól a nyilas hatalomátvételig. A politikai rendőrség működése 1944. március 19. és október 15. között Wayand Tibor önvalótlomlásában. *Betekintő*, 6(1). Online: www.betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2012_1_varga_k.pdf
- VARGA Krisztián (2015): *Ellenség a baloldalon. Politikai rendőrség a Horthy-korszakban.* Budapest: Jaffa.
- VARGA Lajos (2019): *Kényszerpályáról tévútra. Szociáldemokraták a Tanácsköztársaságban.* Budapest: Napvilág.

- VARGYAI Gyula (1964): *A legitimisták és szabad királyválasztók közjogi vitájáról az ellenforradalmi államban*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- VARGYAI Gyula (2001): *Magyarország a második világháborúban. Összeomlástól összeomlásig*. Budapest: Korona.
- VÁRY Albert (1922): *A vörös uralom áldozatai Magyarországon*. Vác: Váci Kir. Orsz. Fegyintézet.
- VASS Vilmos (1994): *A magyar demokratikus munkásmozgalom rövid története 1919–1944*. Budapest: Széphalom Könyvműhely.
- VÉRTES Róbert szerk. (1997): *Magyarországi zsidótörvények és rendeletek 1938–1945*. Budapest: Polgár.
- VIGH Károly (1984): *Ugrás a sötétbe*. Budapest: Magvető.
- VINCELLÉR Béla (2003): *Sötét árny Magyarhon felett. Szálasi uralma (1944. október – 1945. május)*. Budapest: Makkabi.
- VINCELLÉR Béla (1996): *Szálasi hat hónapja. 1944. október – 1945. május*. Mogyoród: Volos.
- ZEIDLER Miklós (2001): *A revíziós gondolat*. Budapest: Osiris.
- ZEIDLER Miklós (2002): *A magyar irredenta kultusz a két világháború között*. Budapest: Teleki László Alapítvány.
- ZHOU, Enlai – LIU, Shaoqi – MAO, Zedong (1954): *A Kínai Népköztársaság Országos Népi Gyűlésének I. ülészaka 1954. szeptember 15–28. A Kínai Népköztársaság alkotmánya*. Budapest: Szikra.
- ZINNER Tibor – RÓNA Péter (1986): *Szálasiék bilincsen*. I–II. kötet. Budapest: Lapkiadó Vállalat.
- ZSIGMOND László szerk. (1966): *Magyarország és a második világháború. Titkos diplomáciai okmányok a háború előzményeihez és történetéhez*. Budapest: Kossuth.